

Latvijas Universitāte

Ilze Sperga

SIEVIETES SUICĪDS
MŪSDIENU LATVIEŠU
PROZĀ

Promocijas darbs
filoloģijas doktora grāda iegūšanai
Literatūrzinātnes nozarē
Latviešu literatūras vēstures apakšnozarē

Zinātniskā vadītāja
prof. Ausma Cimdiņa

Rīga, 2007

Satura rādītājs

Satura rādītājs	2
Ievads.....	3
1. Suicīda vēsture, izpētes konteksti un tradīcija.....	9
1. 1. Termina skaidrojums un definīcijas	10
1. 2. Suicīds un tā refleksijas Eiropas kultūrā	12
1. 2. 1. Suicīds kā tabu.....	15
1. 2. 2. Ambivalence attieksmē pret suicīdu.....	20
1. 3. Suicīda izpētes tradīcija	30
1. 3. 1. Psiholoģiskais diskurss	32
1. 3. 2. Socioloģiskais diskurss.....	35
1. 3. 2. Filozofiskais diskurss	41
2. Sievietes suicīds un rakstniecība	46
2. 1. Dzimumdiference un sievietes suicīds	48
2. 2. Sievietes suicīds un tā motivācija tekstā	54
2. 3. Suicīds kā kompozīcijas veidošanas elements	59
3. Literārā tradīcija un sievietes suicīds mūsdienu latviešu prozā.....	64
3. 1. Pārejas laiks, pārejas laika prozas tematiskās aktualitātes	64
3. 1. 1. Postpadomju sabiedrība un suicīds.....	64
3. 1. 2. Pārejas laika prozas aktualitātes	68
3. 2. Sievietes suicīda motīvs literārajā tradīcijā	78
3. 2. 1. Mīlestība un nāve	78
3. 2. 2. Gods, vaina un atbildība	82
3. 2. 3. Sociālā vide un suicīds	88
3. 3. Sievietes suicīda motīvs mūsdienu latviešu prozā.....	90
3. 3. 1. Suicīda motīvs autobiogrāfiskās pieredzes izteikšanai.....	90
3. 3. 2. Suicīda motīvs integrācijas grūtību raksturošanai	99
3. 4. Mūsdienu prozas varoņa meklējumi suicīda diskursā	115
3. 5. Sievietes suicīda motivācijas maiņa mūsdienu latviešu prozā	120
Literatūras saraksts	131

Ievads

Pētījumā „Sievietes suicīds mūsdienu latviešu mūsdienu prozā” veikta latviešu mūsdienu prozas izpēte suicīda diskursā, galveno uzmanību pievēršot suicīda motīvam postpadomju latviešu prozā dzimumdiferences skatījumā un šim literatūrvēstures posmam raksturīgajai autoru interesei par marginālām tēmām un motīviem. Suicīda aktualizēšanās — ne vien postpadomju realitātē, bet arī prozā — nav nejauša. Interese par līdz šim noklusēto un tabuizēto — kā attieksmē pret dzīvību un nāvi, tā dzimumdiferenci — ir viens no būtiskākajiem faktoriem, kas nosaka latviešu mūsdienu prozas veidošanās un attīstības gaitu, autora, teksta un lasītāja attiecības.

Postpadomju perioda prozā ir raksturīga suicīda motīva aktualitāte, kas izteic indivīda (tajā skaitā sievietes) apjukumu un nedrošību, iepriekš spēkā bijušo ideju un vērtību krīzi, kā arī atklāj būtiskākās sava laika problēmas, kas tekstā tiek atzītas par pietiekoši svarīgām, lai noteiktu izvēli starp dzīvību un nāvi. Izrietoši — pārejas laika prozā ir aktuāls dzīvības, nāves un suicīda motīvu izmantojums.

Promocijas darba izpētes centrā ir postpadomju latviešu proza, kas tapusi un veidojusies padomju politiskās un sociālekonomiskās sistēmas sabrukuma un jaunas sistēmas veidošanās laikā. Šis izpētes periods ir pietiekoši ilgstošs, lai aptvertu visas šim laika posmam raksturīgās parādības, un reizē gana koncentrēts, lai varētu runāt par konsekvenci un vienam literatūras vēstures posmam raksturīgo, kas sievietes suicīda diskursā atklāj kopīgas šī motīva izmantošanas tendences.

Promocijas darba ietvaros koncepti latviešu mūsdienu un postpadomju proza tiek lietoti kā sinonīmi, jo Latvijas sabiedrība un latviešu literatūra īsā laika periodā piedzīvojusi kardinālas pārmaiņas, būtisku uzskatu un vērtību sistēmas, priekšstatu, prioritāšu un attīstības tendenču maiņu, tradīcijas lūzumu, kas nosaka atšķirīgu skatījumu uz padomju un postpadomju periodos tapušo latviešu prozu, kā arī iespēju identificēties ar postpadomju periodu kā mūsdienām.

Literāro procesu raksturo ilgstamība — postpadomju periodam raksturīgais radies pakāpeniski vai vismaz radis priekšnoteikumus savai attīstībai jau iepriekšējo periodu laikā, tāpēc daudzas tendences suicīda diskursā kļūst saprotamas tikai plašākā latviešu prozas tradīcijas analīzes kontekstā. Nav iespējams noliegt svarīgu latviešu prozas tēmu loka maiņu un jaunas autoru paaudzes un izrietoši citādas problemātikas ienākšanu latviešu prozā jau 20. gs. 80. gados, vēl pirms PSRS politiskās un saimnieciskās sistēmas

sabrukuma.

Pētījumā izmantotie avoti klasificēti divās grupās: primārajos un sekundārajos avotos. Primārie avoti ir mūsdienu latviešu prozas (īsprozas, romānu) teksti, kuru autori (A. Aizpuriete, P. Bankovskis, N. Ikstena, A. Manfelde, A. Neiburga, G. Repše u. c.) ir publicējušies regulāri, kam ir iznākušas grāmatas: stāstu krājumi, romāni, kas aktīvi piedalījušies literārā procesa veidošanā un kuru teksti izraisījuši literatūrkritikas un laikabiedru uzmanību — gan pamatā neaktualizējot suicīda motīva esamību un nozīmi tekstos. Sekundārie avoti ir latviešu un ārzemju literatūras teksti, kuros aktuāls suicīda motīvs un kas salīdzinošā aspektā ļauj atklāt mūsdienu latviešu prozas intertekstuālo kontekstu.

Pētījumā pamatā ir divas galvenās pieejas: **teksta analīze** un **salīdzinošā metode**. Atbilstoši postmodernisma uzskatu paradigmai, tradicionālā literatūrzinātnes jēdziena *daiļdarbs* vietā izmantots jēdziens *teksts*, kas pretēji pirmajam aktualizē reproducēšanas, intertekstuālās tiešu un netiešu citātu, kultūras kodu un atsauču, alūziju un asociāciju interpretēšanas nozīmi. Salīdzinošais skatījums vislabāk ļauj atklāt mūsdienu latviešu prozas specifiku, attīstības tendences un suicīda motīva izmantošanas veidus un nozīmi salīdzinājumā ar suicīda motīva vēsturi un mākslinieciskās izmantošanas veidiem ārzemju un latviešu literārajā tradīcijā. Salīdzinošā skatījumā suicīda motīva izpēte ļauj izdarīt secinājumus par literatūras procesa virzību un attīstības tendencēm, ļauj definēt postpadomju laika prozas problemātiku suicīda diskursā.

Pētījumā izvirzīta **hipotēze**, ka dzīvības un nāves attieksmju aktualizējums, indivīda un sabiedrības attiecību problemātika, suicīda motīva aktualitāte ir viens no veidiem, kā postpadomju proza reaģē uz pārmaiņām, noliedzot literārās tradīcijas iepriekš akceptēto un centrā bijušo un meklējot jauno, izaicinošo, citādo. Bez tam sievietes suicīda aktualitāte mūsdienu latviešu prozā saistāma ar autora dzimumu, respektīvi, sieviešu rakstnieču pārsvaru mūsdienu prozā, kā arī sievietes kā citādā, tradicionālajam opozicionārā, skatījuma aktualitāti, viņas paustā subjektīvā viedokļa nozīmi. Izrietoši autoru atklātās sievietes suicīda motivācijas izmaiņas atklāj sievietes lomas maiņu mūsdienu sabiedrībā.

Pētījuma mērķis ir atklāt un analizēt sievietes suicīda motīva aktualitātes cēloņus, šī motīva izpausmes veidus un mākslinieciskos nolūkus postpadomju latviešu prozā, salīdzinošā aspektā akcentēt būtiskākās mūsdienu latviešu prozas tendences, novitātes, kas suicīda diskursā to dara savdabīgu un atšķir no literārās tradīcijas — latviešu un Eiropas prozas klasikas. Atklājot sociālās realitātes un pārejas laikam raksturīgo ideju un noskaņojuma ietekmi uz mūsdienu latviešu prozas tekstiem, uzmanību jāpievērš autora

subjektīvās pieredzes nozīmei teksta tapšanas procesā, izrietoši — mūsdienu latviešu prozas subjektivizēšanās tendencēm, prozā atklātajām dzīvības un nāves, indivīda brīvās gribas, izvēles un sabiedrības normu un tradīciju attieksmēm, kas tekstā izsaka indivīda un sabiedrības attiecību maiņu, bet dzimumdiferences skatījumā piedāvā jaunu skatījumu ne vien uz sievietes tēlu mūsdienu prozā, bet arī dzimumaizspriedumu maiņu postpadomju sabiedrībā.

Promocijas darba uzdevumi:

- padziļināti studēt salīdzinošās literatūrzinātnes, feministikas un literatūrfilozofijas teorijas;
- studēt literatūrzinātnes palīgozaru: socioloģijas, psiholoģijas un filozofijas atziņas, kas suicīda problēmu pēta un apzina, aktualizē plašāk nekā literatūrzinātne;
- apzināt pētījuma avotus — atlasīt, sistematizēt mūsdienu latviešu prozas tekstus, kas pievēršas suicīda problēmai un kuros izmantots suicīda motīvs, lasīt un iepazīties ar tiem, analizēt tos suicīda diskursā;
- pētīt autoru pozīciju pret suicīdu, atklāt suicīda motīva lietojuma māksliniecisko nolūku un mērķi, veikt mūsdienu latviešu prozas tekstu analīzi salīdzinošā aspektā un atklāt mūsdienu latviešu prozas savdabību, raksturīgākās tendences suicīda diskursā.

Meklējot iemeslus sievietes suicidalitātei tekstā un atzīstot suicīdu kā multidisciplināras izpētes objektu, kas viennozīmīgi nav skatāms tikai literatūrzinātnes robežās, kā arī uzsverot autora subjektīvo pieredzi, kam bieži ir izšķirošā nozīme suicīda motīva aktualitātei tekstā, tomēr jāatzīst, ka autoru biogrāfijas un dažādie faktori, kas raisījuši viņu interesi par suicīdu, autoru suicidalās krīzes vai pat pašnāvību mēģinājumi varētu būt cita suicīda tēmai veltīta pētījuma objekts. Atsevišķas teksta un biogrāfijas paralēles atsegtas, vien runājot par latviešu mūsdienu prozas autobiogrāfiskuma tendencēm un subjektīvās pieredzes ienākšanu tekstā, sevišķi dzejnieču A. Aizpurietes un A. Manfeldes prozā.

Mūsdienu latviešu prozas izpēti suicīda diskursā apgrūtina laika distances trūkums, jo nav iespējas literāro procesu uzlūkot, zinot tā attīstības tendenču galarezultātu vai vismaz nošķirot būtiskākās tendences, kas ir noteikušas šo attīstību un veidojušas pamatu nākošajam literatūrvēstures posmam. Daudzas tendences vēl tikai top un turpinās, veidojās un nostiprinās, un nav pārliecības, ka tās iegūs tradīcijai raksturīgu noturību. Bieži arī autora paredzētais teksta turpinājums vēl tikai top vai arī tikai nupat ir iznācis¹. Tāpēc

¹ G. Repšes iecerētās triloģijas pirmā grāmata „Alvas kliedziens” iznāca 2002. gadā, otrā grāmata „Vara rati” — 2006. gada beigās.

promocijas darba ietvaros netiek atklāta autora nostāja pret brīvprātīgu nāvi, bet gan viņa nostāja konkrētā tekstā. Mainoties apstākļiem un ietekmes faktoriem, nākotnē autoru attieksme pret suicīda problēmu un izrietoši suicīda motīva izmantojumu tekstā var mainīties.

Vienlaikus mūsdienu prozas izpēte ir unikāla iespēja sava laika aktualitātes skatīt notiekošā procesa kontekstā, lai arī tas apgrūtina iegūt attālināti pētniecisko pozīciju. Šajā ziņā literatūrzinātne robežojas ar literatūrkritiku, jo daudzu literāro tekstu sakarā vēl nav rimušas kritikas kaislības, to loma literārajā procesā nav izsmelta un arī šis pētījums potenciāli ir uzlūkojams kā daļa no reakcijas uz tekstu. Tomēr nav iemesla atlikt mūsdienu prozas problemātikas izpēti uz vēlāku laiku. Kopš postpadomju perioda sākuma pagājis teju divdesmit gadu, šis laiks ir bijis piesātināts ar pārejas laikam raksturīgiem procesiem, ir bijis daudz notikumu un pārmaiņu kā sociālajā realitātē, tā latviešu literatūrā.

Suicīda tēma mūsdienu Latvijā ir maz aktualizēta, dažādu apstākļu: kristietības ietekmes un valsts varas neieinteresētības dēļ gandrīz nav izpētes tradīcijas, drīzāk joprojām ir aktuāla tendence noklusēt šo problēmu. Suicīda izpētes vēsture latviešu literatūras un kultūras kontekstā ir salīdzinoši jauna parādība, lai arī šī tēma Eiropas kultūrā un literatūrā pazīstama jau no Antīkās pasaules laikiem, bet tās zinātniska izpēte sākusies 17. gs., kļuvusi aktuāla un mūsdienīgu skatījumu ieguvusi 19. gs., arī mūsdienās saglabājot savu aktualitāti dažādās zinātņu jomās. Suicīda izpētes aktualitāti pasaulē nosaka kā dažādu faktoru ietekmē augstais mūsdienu sabiedrības pašnāvību līmenis (reintegrācijas problēmas pārejas sabiedrībās, globalizācijas ietekme un indivīda lomas apdraudētība rietumu civilizācijā u. c.), tā arī interese par marginālajām tēmām literatūrā un kultūrā.

Pamatā zinātnes interesi saista pieaugošā mūsdienu sabiedrības suicidalitāte, suicīda preventīvo pasākumu meklējumi un centieni atrast šī fenomena aktualitātes iemeslus, lai nākotnē rastu iespēju tos novērst. Savukārt literatūrzinātni interesē suicīda tēmas atbalsošanās tekstos — kā iepriekšējo periodu, tā mūsdienu rakstniecībā, uzmanību galvenokārt pievēršot to autoru tekstiem, kas dzīvē izšķīrušies par pašnāvību. Piemēram, pētījumu par rakstnieku suicidalitāti veicis krievu literatūrzinātnieks Grigorijs Čhartašvili².

Par suicīdu, tā vēsturi un dažādajiem izpētes diskursiem tiek rakstītas disertācijas Eiropas universitātēs, tiek publicēti raksti periodikā un izdotas monogrāfijas un rakstu krājumi. Apkopojošu pētījumu par sievietes suicīdu veicis Čārlzs Neiringers³, sievietes

² Чхарташвили Г. Писатель и самоубийство. М., 1999. — 576 стр.

³ Neuringer, Charles. Suicidal women: Their thinking and feeling patterns. — NY, 1982. — 119 p.

suicīdu literatūrā pētījusi Benigna Geriša⁴. Suicīdu, suicīda vēsturi, tā izpausmes daiļliteratūrā un kultūrvēsturē pētījuši Džordžs Mīnojs⁵, Klaudija Lembaha⁶, Gerds Mišlers⁷ un citi, par suicīdu literatūrā un atsevišķu autoru kontekstā rakstījuši Hanss Jirgens Bādens⁸, Dirks Lange⁹, Kristians Katčmans¹⁰, Irina Paperno¹¹ un citi. Tomēr pētījumu par sievietes suicīdu pārejas laika literatūrā nav, jo tas ietver interesi par vairākiem aspektiem: suicīda motīvu literatūrā, sievietes suicīdu, suicīdu pārejas laika sabiedrībā un literatūrā un šo aspektu saplūsmi.

Šis pētījums dzimumdiferences skatījumā aktualizē sociālo, politisko un ekonomisko procesu atbalsošanos pārejas laika literatūrā un indivīda un sabiedrības uzskatu konfrontāciju tekstā, ko raksturo suicīda motīva aktualizēšanās mūsdienu latviešu prozā. Tas atklāj posttotalitārai literatūrai raksturīgas iezīmes, kas ir aktuālas arī pārējam postsociālisma reģionam un sabiedrībai, kas cenšas definēt jaunas attīstības tendences un vīzijas un norobežoties no savas pagātnes. Šajā kontekstā mūsdienu latviešu prozā aktuālā suicīda motīva izpēte paver ceļu mūsdienu sabiedrības suicidalitātes iemeslu meklējumiem un diskusijai par šo problēmu.

Pētījumā apkopotā informācija par suicīda un tā izpētes vēsturi, tā reflektēšanu tekstos un lomu Eiropas civilizācijā dod pamatu turpmākai šīs tēmas izpētei latviešu literatūras kontekstā. Tas piedāvā plašu un interesantu izpētes lauku, kas sniedz ieskatu latviešu prozas aktualitātēs, attīstības tendencēs, sevišķi runājot par marginālām tēmām, kas ienāk postpadomju prozā kā sava laikmeta aktuālo tendenču liecība.

Promocijas darbs strukturēts trīs nodaļās. Katra no tām ietver sīkāku iedalījumu apakšnodaļās, kas diferencē tēmas izklāstu atbilstoši atšķirīgiem aspektiem. Pētījuma gaitā radušies secinājumi, vērojumi un atziņas apkopoti nobeigumā.

Pirmajā nodaļā pārskata veidā apkopota informācija par suicīda reflektēšanu Eiropas kultūrā un literatūrā, par tā vēsturi un izpētes teorijām. Pirmajā apakšnodaļā atklāta terminoloģijas un suicidalās uzvedības definēšanas problemātika, otrajā apakšnodaļā —

⁴ Gerisch B. Auf dem Leib geschrieben // Aber mein Inneres überlasst mir Selbst. Verstehen von suicidalen Erleben und Verhalten. — Göttingen, 2000. — 78.–110. S.

⁵ Minois G. History of Suicide. Voluntary Death in Western Culture. — Balt. & Lond., 1999. — 390 p.

⁶ Lembach Cl. Selbstmord, Freitod, Suizid: Diskurse über das UnSägliche. — München, 1998. — 249 S.

⁷ Mischler G. Von der Freiheit, das Leben zu lassen: Kulturgeschichte des Suizids. — Hamburg, 2000. — 255 S.

⁸ Baden H. J. Literatur und Selbstmord: Cesare Pavese, Klaus Mann, Ernest Hemingway. — Stuttgart, 1965. — 229 S.

⁹ Lange D. Warum will Frankenstein's Monster sterben?: Selbstmord im englischen Roman des 19. Jahrhunderts. — Heidelberg, 2005. — 348 S.

¹⁰ Katzschmann C. Selbstzerstörer — Köln, 2003. — 328 S.

¹¹ Панерно И. Самоубийство как культурный институт. — М., 1999. — 252 стр.

suicīda tabuizēšanas iemesli un Eiropas kultūrai raksturīgā ambivalento attieksmi pret suicīdu, trešajā — atšķirīgie sociālo un humanitāro zinātņu (socioloģijas, psiholoģijas, filozofijas) skatījumi, kas dotās tēmas perspektīvā paplašina prozas teksta interpretācijas kontekstus un iespējas. Suicīda izpētes vēsture un tā nozīme Eiropas civilizācijā un reflektēšana reliģiskos, vēsturiskos, filozofiskos tekstos atklāj brīvprātīgās nāves nozīmi un attieksmi pret to, kā arī izrietoši nosaka mūsdienu sabiedrības, autora un lasītāja attieksmi pret suicīdu un suicīda motīva ienākšanu mūsdienu literatūrā.

Otrā nodaļa veltīta sievietes suicīdam un aktualizē dzimumdiferencē balstīto attieksmi pret sievietes suicīdu realitātē un tekstā, atklājot sievietes suicīda un tā motivācijas specifiku, atšķirības sieviešu un vīriešu suicidalitātē un stereotipisko attieksmi pret sievietes izvēli, kā arī vēstot par suicīda nozīmi prozas teksta kompozīcijas veidošanā salīdzinājumā ar latviešu prozas tradīciju.

Trešās nodaļas uzmanības centrā ir sievietes suicīda motīva izpausmes veidi literārajā tradīcijā un mūsdienu latviešu prozā, uzmanību pievēršot pārejas laika sabiedrības problemātikai, kas atbalsojas arī pārejas laika prozā, suicīda motivācijai un raksturīgākajām situācijām, kas mūsdienu prozā ir iemesls sievietes suicidalitātes pieteikumam. Pirmajā apakšnodaļā apskatītas pārejas laika aktualitātes, kas atbalsojas arī literatūrā un nosaka tās specifiku. Otrajā apakšnodaļā aplūkotas raksturīgākie suicīda motīva izpausmes veidi literārajā tradīcijā, trešajā apakšnodaļā — mūsdienu latviešu prozā. Ceturtā apakšnodaļa atklāj mūsdienu latviešu prozas varoņa (jeb varones) paradoksu — pašnāvnieces tēls nereti kļūst par varonības idejas paudēju, sevišķi indivīda konfrontācijā ar padomju sistēmu. Piektā apakšnodaļa atklāj sievietes suicīda motivācijas maiņu mūsdienu latviešu prozā, ļaujot izdarīt secinājumus par tradicionālo dzimumaizspriedumu nozīmes mazināšanos gan attieksmē pret sievietes suicīdu, gan sievieti.

1. Suicīda vēsture, izpētes konteksti un tradīcija

Pašnāvības fenomens ir pazīstams visās civilizācijās, tas pavada cilvēci visā tās vēstures gaitā un uzlūkojams kā būtiska humānās pieredzes daļa. Paša izvēlēta nāve kā indivīda izvēles „būt vai nebūt” izpausme ir augstākā un savā neatgriezeniskumā vilinošākā un atbaidošākā no izvēles formām, jo sevī ietver tikai cilvēkam raksturīgo brīvību lemt, kad un kādā veidā pārtraukt savu eksistenci. Iespēja izvēlēties starp dzīvību un nāvi un apzināta vēlme mirt cilvēku pretstata citām dzīvajām būtnēm.¹² Spēja agresiju vērst pašam pret sevi, izvēloties nāvi, atsakoties no dzīves un nākotnes iespējām, raksturīga tikai cilvēkam kā domājošai būtni. Tikai cilvēks spēj būt slepkava, kas nogalina pats sevi, tiesnesis, kas pats sev piespriež nāvessodu, un bende, kas soda pats sevi.

Suicīda izpratne ietver cilvēces būtības, cilvēka dzīves jēgas meklējumus, vienlaikus atklāj daudzus indivīda un sabiedriskā kopuma, ko reprezentē sabiedrība, valsts, vara, reliģija un morāle, attiecību jautājumus. Visbūtiskākais no tiem — indivīda tiesības un pienākumi, ko nosaka tā brīvības no vairākuma gribas vai pakļautības sabiedrībā valdošajām normām un aizspriedumiem (tajā skaitā integrētības sociālajā vidē) līmenis: tiesības mirt un pienākums dzīvot.

Lai arī var runāt par kopīgām tendencēm, kas raksturo sabiedrību un tās locekļus noteiktā laika periodā un situācijā, tomēr katrs no pašnāvības gadījumiem ir unikāls. Pašnāvības iemesli ir visdažādākie un nereti mijiedarbojas: psiholoģiskā krīze vai smagi sociālie apstākļi, traucēti ķermeņa bioķīmiskie procesi vai konceptuāls lēmums lemt savu likteni pašam, nespēja atrisināt savas problēmas vai izšķirties par kādu soli, dzīves apstākļu pasliktināšanās vai uzlabošanās, risks zaudēt esošo sociālo statusu vai nespēja piemēroties tam, vientulība vai ierobežotība, slimība vai kroplums, izmisums vai nogurums no dzīves. Šī iemesla dēļ suicīds nav izdibināms un joprojām saista zinātnes, kultūras un literatūras uzmanību.

¹² Cilvēka gribas nozīmi — atšķirībā no dzīvnieka izlemt dzīvot tik ilgi, cik pats vēlas — uzsver filozofija, runājot par cilvēka tiesībām, šo tēzi apliecina arī G. Hēgelis. // Hegel G. W. F. Grundlinien der Philosophie des Rechts, 1. Teil: Das abstrakte Recht. // Werke Bd. 7 — Frankfurt a. M., 1970 — S. 110.

1. 1. Termina skaidrojums un definīcijas

Latviešu literatūrzinātnes kontekstā brīvprātīgi izvēlētas nāves apzīmēšanai lietotais termins „suicīds” (no latīņu valodas *sui caedere* — nogalināt sevi) ir relatīvi jauns, tam latviešu valodā ir neitrāla nozīme. Pretstatā tam jēdzieni „pašnāvība”, „pašnāvnieks”, kas uzsver saistību ar paša izraisītu nāvi, tāpat kā agrāk lietotie „pašslepkavība”, „pašslepkava”, kas to akcentē kā sevis slepkavības aktu, ietver negatīvu šīs parādības morālo vērtējumu, kas veidojies kristietības ietekmē, balstoties uzskatā par paša izraisītu nāvi, tas ir, sevis nogalināšanu kā nosodāmu aktu — baušļa „Tev nebūs nokaut” pārkāpumu, kas pašnāvniekam liedz tiesības uz debesu valstību un apdraud viņa statusu sabiedrībā, kā arī stereotipiski nosaka paša izvēlētas nāves vietu vērtību sistēmā.

Šī iemesla dēļ autori un tulkotāji no konkrētu apzīmējumu lietojuma izvairās: Dantes „Dievišķās komēdijas” atdzejojotājs Jēkabs Māsēns izsakās aprakstoši — „viņi, kas sev paši galu dara”¹³, bet tās otrajā atdzejojumā Valdis Bisenieks jau lieto vārdu „pašnāvnieki”¹⁴. Salīdzinājumam Reinis un Matīss Kaudzītes, romānā „Mērnīeku laiki” aprakstot Lienas pašnāvību, lieto apzīmējumus „pašslepkava”¹⁵, „pašslepkavība”¹⁶, „nelabā nāvē mirušais”¹⁷, „pazušanas bērns”¹⁸, „elles pagale”¹⁹.

Neapšaubāmi šī negatīvā nozīmes nianse ir ietverta arī nosaukumos *suicide* angļu valodā, *der Selbstmord* vācu valodā, *самойбуицтво* krievu valodā. Tomēr starptautiski pieņemtais termins nāk no angļu valodas un ir *suicīds*. Aprakstot pašnāvības fenomenu un tā izpausmes, teorētiskajā literatūrā tas tiek lietots jau kopš 17. gs. Neitralitāte termina izvēlē nepieciešama, lai norobežotos no iespējama parādības vienpusīga vērtējuma, jo vairāk tāpēc, ka suicīds Eiropas kultūrā vērtēts ambivalenti un uzlūkots no dažādiem skatupunktiem: kā noliedzošā, tā atbalstošā.

Filozofiskajā skatījumā aktuāls arī tāds apzīmējums kā brīvprātīga nāve, ko ieviesis vācu filozofs Artūrs Šopenhauers (vāciski *der Freitod*), indivīda paša izvēlēto nāvi saistot ar brīvības konceptu. Tomēr ne katras suicidālas rīcības gadījumā var runāt par brīvību, jo to bieži nosaka dažādi no indivīda gribas neatkarīgi apstākļi — smaga psihiska vai fiziska slimība, nonākšana nepanesamos apstākļos, citas izejas neiespējamība (saglabājot cilvēka

¹³ Dante A. Dievišķā komēdija. — R., 1937. — 60. lpp.

¹⁴ Dante A. Dievišķā komēdija. — R., 1994. — 55. lpp.

¹⁵ Kaudzītes R., M. Mērnīeku laiki. — R., 1980. — 399. lpp.

¹⁶ Kaudzītes R., M. Mērnīeku laiki. — R., 1980. — 385. lpp.

¹⁷ Kaudzītes R., M. Mērnīeku laiki. — R., 1980. — 386. lpp.

¹⁸ Kaudzītes R., M. Mērnīeku laiki. — R., 1980. — 388. lpp.

¹⁹ Kaudzītes R., M. Mērnīeku laiki. — R., 1980. — 388. lpp.

pašcieņu, fizisko neaizskaramību).

Termini *pašnāvība* un *suicīds* nav pretstati, tie papildina viens otru. Ja svarīga nāves diskursa aktualizēšana, piemēram, runājot par konkrētu brīvprātīgas nāves gadījumu vai par pašnāvību skaita izmaiņām kādā laika posmā, pētījumā tiek lietots pirmais. Savukārt termins *suicīds* ietver pašnāvības koncepta vispārinājumu, tas ļauj runāt bez aizspriedumiem un saglabāt relatīvu neitralitāti jautājumā, kur nav vienaldzīgo.

Suicīds jeb nāve no tīša paškaitējuma ir apzināta dzīves atņemšana ar tādu darbību palīdzību, kuras veido nepieņemamus apstākļus izdzīvošanai. Termins aptver sevis nonāvēšanu un pašdestrukciju, pēc E. Dirkheima suicīds ir „ikkatrs nāves gadījums, ko var attiecināt uz tiešu vai netiešu darbību vai bezdarbību, ko veicis pats upuris, zinot savas rīcības sekas”²⁰. Mūsdienu suicidologa Morisa Farbera definīcija ir lakoniskāka: „Pašnāvība — tā ir apzināta, mērķtiecīga un ātra sevis nogalināšana.”²¹

Pašnāvības izvēle liecina, ka cilvēku saskarsmē, sociālajos procesos pastāv cēloņi un apstākļi, kurus tie nespēj labvēlīgi atrisināt, ka šie cilvēki dažādu iemeslu dēļ nespēj pārdzīvot individuālās problēmas, depresijas un neveiksmes. Izrietoši šādiem cilvēkiem raksturīga suicidāla uzvedība, kas skaidrojama kā jebkura suicidāla aktivitāte, tas ir, suicidālas domas, nolūki, izteicieni, draudi, mēģinājumi.

Gandrīz visi, tajā skaitā psihiski veseli cilvēki kādā noteiktā savā dzīves periodā ir domājuši par pašnāvības iespēju. Pašnāvības mēģinājums, kura mērķis nav izraisīt nāvi, bet gan pievērst apkārtējo uzmanību sev, ieguvis apzīmējumu *parasuicīds*.

Pašnāvības izpratne laika gaitā ir mainījusies — par suicidālu var tikt atzīta ne vien kā tīša un apzināta sevis nogalināšana vai ļaušana sevi nogalināt, neizvairoties no nāves, bet arī kā jebkura darbība, kas vērsta nevis uz izdzīvošanu, bet nāvi. Tas nozīmē, ka par suicidālu var tikt atzītas visas darbības, kas nesekmē veselīgu dzīvi un izdzīvošanu par katru cenu iespējami ilgāk, bet drīzāk riskē ar dzīvību, potenciāli pasliktina veselību.

Parādoties tendencei paplašināt suicīda izpratnes robežas, par suicidālu rīcību tiek nosaukta jebkuru darbību, kas pretēja dzīvības saglabāšanas instinktam un nav vērsta uz izdzīvošanu. Šo domu aizstāv E. Šneidemans, N. Farbero un E. Grolmans, izvirzot jaunu cilvēka suicidālās uzvedības koncepciju: par suicīdu var tikt atzīta jebkura autoagresīvas uzvedības forma: narkomānija, toksikomānija, alkoholisms, smēķēšana, arī darbholisms, diētas neievērošana vai tās pārmērīga ievērošana, nepakļaušanās ārsta norādēm, pārmērīgi ātra braukšana ar automobili, kā arī nepamatota tieksme pēc azarta, tajā skaitā ar risku

²⁰ Дюргхейм Э. Самоубийство: Социологический этюд. — СПб., 1998

²¹ Citēts pēc Чхарташвили Г. Писатель и самоубийство. М., 1999. — 20. стр.

saistītas profesijas vai nodarbošanās izvēle (policists, profesionāls karavīrs, alpīnists, autosportists). Izvēle it kā tiek atstāta ārēju apstākļu, Dieva un likteņa ziņā — neapzināti izvēlēties nāvi, cilvēks gaida apstākļus, lai kļūtu par negadījuma upuri vai mocekli. Šī uzskata pamatā ir atzinums, ka suicidāla persona biežāk nevis apzināti vēlas mirt, bet neapzināti nevēlas dzīvot.²²

Par suicīdu var tikt atzīta nāve satiksmes negadījumā, ko izraisījis rupjš un nevērīgs braukšanas stils, smēķēšana (jo par tās kaitīgumu zina katrs un var izlasīt uz cigarešu paciņas), narkotiku lietošana, kā arī atteikšanās lietot ārsta izrakstītos medikamentus. Kā suicidalitāte tiek saprasta sevis nonāvēšana, iznīcināšana, sagraušana — ne vien aktīva rīcība, kas ved nāvē, bet arī pasīva eksistence, nedarot neko, lai paildzinātu savu dzīvi.

Klīniskajā praksē izšķir vairākas suicidālas krīzes attīstības fāzes: suicidālu ideju, suicīda mēģinājumu un suicīdu. Augsts suicidālais risks veidojas tad, ja indivīda mērķis nav izdzīvot, ja attieksme pret nāvi ir pozitīva, pret dzīvi negatīva un pret pašnāvību — neitrāla.

Runājot par mūsdienu latviešu prozu, svarīga suicidālās tematikas aktualizēšanās prozas tekstos — ne tikai vēlmes vai mēģinājumam mirt, pabeigtas pašnāvības un pašnāvnieka līķa apraksts, kas ļautu neapšaubāmi runāt par tekstā notikušu pašnāvību, bet arī tekstā atklātā nonākšana suicidālā situācijā, suicidālās idejas, domas par paša izraisītas nāves iespējamību vai pozitīva attieksme pret nāvi, dzīves noliegums un negatīvas attieksmes pret pašnāvību trūkums. Arī šādā skatījumā atklājas suicīda diskursā svarīgā autora pašnāvības izvēles vai ideju motivācija, kas atklāj suicīda vērtējumu, attieksmes paušanu un motīva izmantojuma nozīmi tekstā. Tas nav pretrunā ar valdošo suicidālās uzvedības izpratni, kas to definē ne tikai kā pašnāvību vai tās mēģinājumu, bet arī kā vēlmi mirt vai pat nevēlēšanos dzīvot.

1. 2. Suicīds un tā refleksijas Eiropas kultūrā

Suicīda tēmas un motīva aktualitāte Eiropas kultūrā un literatūrā pieaug 19. gs. 2. pusē, kad veidojas industriāla sabiedrība un notiek pāreja uz jauna veida attiecībām, līdz ar to veidojas pamats indivīda un sabiedrības attiecību krīzei — tradicionālā indivīda vieta un

²² Grolman E. Suicide: Prevention, Intervention, Postvention — NY., 1988.

pasaulē uzskats, vērtību sistēma un attieksme pret daudziem jautājumiem ir apdraudēta²³. Tas izraisa ne vien pašnāvību skaita pieaugumu, šī fenomena detabuizēšanu un preses uzmanību, bet arī literatūras interesi par šo domāšanas un uzvedības modeli, tā motivāciju un iemesliem. Meklējot suicidālas uzvedības iemeslus un ceļu tās novēršanai, pieaug zinātnes interese un atbalsts šīs problēmas risinājumam.

Par spīti visam, pašnāvību īpatsvars mūsdienu sabiedrībā nav sarucis, tā joprojām ir aktuāla demogrāfijas problēma. Nāvju skaita ziņā pašnāvība mūsdienu pasaulē atrodas trešajā vietā pēc slimībām un nelaimes gadījumiem: gada laikā sevi nogalina pusmiljons pasaules iedzīvotāju, bet pašnāvības mēģinājumu ir vismaz 7–8 reizes vairāk,²⁴ to veicina arī straujš pašnāvību skaita pieaugums visā postsociālisma zonā. Tomēr mūsdienu sabiedrības attieksme pret suicīdu ir drīzāk neitrāla, ne sakāpināti jūsmīga vai krasi noliedzīga.

Par spīti augstākminētajiem faktoriem: tēmas aktualitātei, statistikas rādītājiem un zinātnes interesei par šo fenomenu suicīds nav raksturīgs tikai mūsdienu globalizētajai, urbanizētajai un atsvešinātajai sabiedrībai. Suicīdam, tajā skaitā — arī pašnāvības motīvam literatūrā — ir sena vēsture un tas nevar tikt saistīts tikai ar totalitāras iekārtas sabrukuma radītu apjukumu un vērtību krīzi posttotalitārā sabiedrībā. Antīkā filozofija un viduslaiku teoloģija ir veidojušas suicīda sapratnes pamatatslēgu — pieņēmumu virkni, bez kuras mūsdienās nav iedomājama ne attieksme pret suicīdu, ne tā izpēte.

Lai arī šī pētījuma uzdevums nav aplūkot suicīdu vēsturiskā skatījumā, bet gan akcentēt tā aktualitātes iemeslus un izpausmes veidus mūsdienu latviešu prozā, nepieciešams pārskats par suicīda vēsturi, kas atklājas vēsturiskos, filozofiskos un daiļliteratūras tekstos. Uzskatus par brīvprātīgu aiziešanu ietekmējuši dažādi ideoloģiskie un etnokulturālie priekšstati, visvairāk — par nāvi un dzīvi pēc tās, kas izpausmi raduši tekstos. Literārie un pētnieciskie teksti saglabājuši kā liecības par varonīgām un leģendu apvītām nāvēm, ziedojoties kopības labad vai mirstot ideju vārdā, tā arī ziņas par vēršanos pret pašnāvību skaita pieaugumu vienkāršo cilvēku vidū un šādas izvēles nosodījumu.

Viens no būtiskākajiem avotiem, kas vēsta par sava laika sabiedrības attieksmi pret suicīdu, ir daiļliteratūras teksti. Tie atklāj ko vairāk par sausajiem un dažādu iemeslu dēļ bieži falsificētajiem hroniku un statistikas datiem — pašnāvnieka sajūtas, viņa motivāciju un apsvērumus, bet, kas jo svarīgāk, arī diskutē par sabiedrībā dominējošiem stereotipiem un to lomu indivīda nāvē.

²³ Панерно И. Самоубийство как культурный институт. — М., 1999. — 63. стр.

²⁴ Ziņas pēc Чхарташвили Г. Писатель и самоубийство. М., 1999. — 34. стр.

Pirmais līdz mūsdienām nonākušais rakstu piemineklis, kurā netiešā veidā ir norāde par suicīdu, parādās Senajā Ēģiptē, Vidusvalstī (2050.–1700. g. p. m. ē.), kas uzskatāma par ēģiptiešu literatūras klasisko laiku. Tas ir nezināma autora rakstītā “Izmisuša cilvēka saruna ar savu dvēseli”, kas risina strīdu par to, kur dzīve ir labāka — virs zemes vai aizkapa valstībā. Dzejas varonis cenšas pierunāt savu dvēseli doties nāvē, viņa dvēsele pretojas šai domai.

„Nāve šodien man liekas

Kā lotosa smarža,

Kā miers, ko cilvēks izjūt reibuma krastā.

Nāve šodien man liekas

Kā atgriešanās mājās

Pēc ilgiem, cietumā vadītiem gadiem.”²⁵

Mūsdienu kultūras apritē teksts ienāk tikai m. ē. 19. gs. beigās, kad senās Ēģiptes kultūras pētījumi pilnībā ļauj atšifrēt hieroglifu nozīmi, turklāt suicīds šajā laikā ir kļuvis par nopietnu urbanizētās Vecās pasaules problēmu, par uzmanības vērtu Eiropas kultūras dzīves fenomenu. Senajā rakstu piemeklī paustie dvēseles pārdzīvojumi un suicidālās tendences, kas ir loģisks dvēseles konflikta rezultāts, šai laikā tiek estetizēti un nonāca uzmanības lokā, senās Ēģiptes sacerējums iegūst kulta teksta nozīmi.²⁶ Eiropas kultūra to viennozīmīgi interpretē kā slavinājumu brīvprātīgai aiziešanai no dzīves, tā sirmā senatnē rodot atbalsi sava laikmeta noskaņām.

Lai arī tekstā nav tiešas norādes par pašnāvību, tajā paustās izjūtas un uzskati par dzīvi un nāvi ļauj domāt, ka autora attieksme pret to ir pozitīva. Indivīds jūtas apjucis — tuvāks mūžīgajai nāves pasaulei nekā mainīgajai un gaistošajai realitātei. Ticība laimīgai eksistencei aizkapa pasaulē, nogurums no dzīves un ilgās pēc sakārtotības un miera iezīmē vienīgo ceļu, kā sasniegt pilnīgu laimi — izvēloties nāvi.

Jāuzsver tomēr, ka arī mūsdienās suicīds nav ērta tēma vispirms jau Eiropas kultūrvēsturē veidojušās uzskatu ambivalences dēļ. Runāt par suicīdu realitātē un tekstā nozīmē atzīt, ka tā ir reāli pastāvoša problēma, kas skar visu sabiedrību, jo daļa tās locekļu dažādu iemeslu dēļ tā vietā, lai iekļautos sabiedrībai svarīgos procesos un celtu vispārējo valsts labklājību, baudītu sava darba augļus, kā arī vēltītu laiku citām vispārātzītām un pozitīvi vērtētām lietām, labāk izvēlas nāvi. Runāt par suicīdu ir uzdot jautājumu, vai

²⁵ Svēlpis A. Mans amulets — mīļotā mana... // Avots. — 1989. — Nr. 9.–15. lpp.

²⁶ Моловиков А. Н. Введение к литературно художественному разделу // Суицидология: Прошлое и настоящее — М, 2001. — 466.–467. стр.

indivīda tiesības dzīvot nozīmē arī pienākumu to darīt saistību ar sabiedrību dēļ. Runāt par suicīdu nozīmē atzīt arī to, ka dzīvei zināmos apstākļos var nebūt jēgas un ka literāram tekstam ir tiesības atzīt un aprakstīt šādu situāciju.

1. 2. 1. Suicīds kā tabu

Suicīda ideja ir krasā pretrunā ar pieņēmumu, ka dzīve vienmēr un jebkuros apstākļos ir obligāta jebkuram cilvēkam un nevienam nav tiesību noliegt izdzīvošanas ideju. Bailes atzīt, ka suicīds ir svarīgs humānās eksistences pavadonis, nozīmē bailes atzīt, ka kādam cilvēkam dzīve kādā brīdī var nebūt skaista un jēgpilna. Kādam — tāpat ikvienam no mums, kas dzīvojuši, dzīvo vai dzīvos. Vai arī bailes atzīt, ka dzīve nekad un nekādos apstākļos nav ne skaista, ne jēgpilna, ka tā ir tikai sāpjpilna eksistence.

Runāt par suicīdu gan realitātē, gan jo sevišķi tekstā nozīmē runāt par kapitulāciju nepārvaramu grūtību priekšā, tas ir, runāt par bailēm no pašnāvnieka un pašnāvības, ko rada šīs kapitulācijas iespējas vilinājums, no kā gan atšķirīgos apstākļos, bet nav pasargāts neviens.²⁷ Bailes no potenciālās iespējas sekot šim uzvedības modelim attur no pašnāvības tēmu aktualizēšanas, tāpēc drīzāk izbrīnu rada mūsdienu prozā bieži sastopamais un dažādos veidos ekspluatētais suicīda motīvs, kas raisa uzmanību un uzdod jautājumu par šīs tradicionāli tabuizētās tēmas aktualitātes iemesliem.

Pašnāvība ir viena no uzmanību rosinošākajām, vienlaikus — tabuizētākajām tēmām. Katram par to ir viedoklis, tomēr tas dažādu apstākļu un apsvērumu dēļ ne vienmēr var tikt izteikts. Vienlaikus suicīds piesaistījis uzmanību un vilinājis sekot, labāk izvēloties paša lemtu vieglu nāvi, ne ārēju apstākļu noteiktu smagu dzīvi, vienlaikus biedējis ar savu patvaļību, neprognozējamību, nerēķināšanos ar citu cilvēku interesēm. Suicīds satuvina dzīvības un nāves robežas un tuvojas tam nezināmajam, kas reizē vilina un biedē. Šis vilinājums ir iemesls suicīda tabuizēšanai, kas sevišķi izpaužas arhaiskajā pagāniskajā domāšanas modelī un sastopams arī latviešu folklorā, sevišķi ticējumos un spoku stāstos, kā arī tradicionālajā kristietībā, tāpat izrietoši arī mūsdienu modernajā sabiedrībā dominējošos aizspriedumos, ko joprojām nosaka nevēlēšanās runāt par negatīvo pieredzi.

Pēc Z. Freida tabu teorijas, suicīda un suicidālo domu un tieksmju noklusēšanas,

²⁷ Willemsen R. Der Selbstmord: in Berichten, Briefen, Manifesten, Dokumenten und literarischen Texten. — Münch., 1989. — S. 58.

noliegšanas iemesls ir indivīda bailes no paša izvēlētas nāves vilinājuma, bailes no potenciālā riska sekot šim vilinājumam apjausmas, kā arī dusmas uz tiem, kas tomēr egoistiski atļāvušies izvēlēties nāvi.²⁸ Tas izpaužas kā sabiedrības negatīvā attieksme pret pašnāvību un tieksme sodīt pašnāvniekus un to tuviniekus — viduslaiku Eiropā iznīcinot vai apgānot pašnāvnieka līķi, apbedot to krustcelēs, ārpus kapsētas, liedzot reliģiskus apbedīšanas rituālus un tuviniekiem atņemot mantošanas iespējas²⁹, atsevišķos gadījumos vēl nesenā pagātnē diferencējot parastā nāvē un pašnāvībā mirušo apbedīšanas veidu.

Par uzskatu saduri šādā aspektā vēsta brāļu Kaudzīšu romāns „Mērnīeku laiki”, kur Lienas bērnu aina spilgti atklāj kā konkrētā laikā raksturīgu dominējošo attieksmi pret pašnāvniekiem, tēlotā laika sabiedrībā valdošos uzskatus un pārliecību, tā arī autoru vēlmi piesaistīt lasītāja uzmanību šādu aizspriedumu un pēcnāves nosodījuma bezjēdzīgumam. Pret Lienas kristīgu apbedīšanu nostājas Oļiņiete, kas sakūda visus klātesošos ziņkārīgos un citu tai pašā dienā notiekošo bērnu dalībniekus, un Prātnieks, savukārt pretējo pozīciju, kas atbilst autoru uzskatam, atbalsta mācītājs un skolas kungs, Annuža un Tenis. Annuža vēršas pie apbedīšanas pretinieku godaprāta, aicinot nelemt un nesodīt Dieva vietā, mācītājs mudina netiesāt citu un noraugās ļaužu protestā drīzāk ar līdzjūtību un nožēlu.

Uz ziņu, ka mācītājs piekritis Lienas apbedīšanai kapsētā un izvadīšanai ar zvanu skaņām, Oļiņiete atbild ar sašutumu, ko izraisījusi doma par pašnāvnieka pielīdzināšanu citiem, sava paštaisnuma un jau mirušo goda apdraudējums:

„Vai nezināms, ka tādiem būtu vieta ārpus debesu vārtiem — tāpat kā šē ārpus sētas? Labi, ka vēl tur laiž. Kurš gan gribēs gulties tādām līdzās, kā ja vienīgi cits tāds pats? Un ja tādus sāks rakt kapsētā, kas tad kaitēs kuram gala nepadarīties? Tā tad būtu vēl īsti paskubināšana. (..) Ja tā darīs, tad es šai kapsētā vairs savas kājas necelšu, nedz arī likšu sev ar to zvanu zvanīt.”³⁰

„Ko gan viņi (klātesošo vecāki un piederīgie — mana piezīme, I. S.) tad nesacīs pastarā dienā, kad, uzcēlušies, lai var iet uz jēra kāzām, ieraudzīs, ka līdzās viņiem ir gulējusi tāda, kuru sagrābs tūliņ nelabie un aiznesīs smiedamies prom? Kā gan mēs tad dievam atbildēsim?”³¹

Pārliecināšanai tiek piesaukti arī gluži pragmatiski iemesli. Ja pašnāvnieci apzvanīs ar zvanu kā visus pārējos, tad tas vairs labi neskanēs un būs jāpērk jauns — par draudzes,

²⁸ Freids Z. Totēms un tabu. — R., 1995. — 47. lpp.

²⁹ Mischler G. Von der Freiheit, das Leben zu lassen: Kulturgeschichte des Suizids. — Hamburg, 2000. — 60.–63. lpp.

³⁰ Kaudzītes R., M. Mērnīeku laiki. — R., 1980. — 383. lpp.

³¹ Kaudzītes R., M. Mērnīeku laiki. — R., 1980. — 385. lpp.

tāpat arī visu klātesošo līdzekļiem:

„Es nezinu, kurā draudzē arī šādam nelabā nāvē miruša, zvanījuši ar baznīcas zvanu, un no tās reizes zvans neskanējis vairs nemaz.”³²

Tāpat tādā gadījumā kapsētā un tās tuvumā spokosies. Šajā romānā līdz ar to savijas gan kristietiskie, gan pagāniskie pašnāvības nosodījuma iemesli, kas atklāj kā Latvijā 19. gs. beigās sabiedrībā valdošo morāli, tā autoru pozīciju.

Vēršanās pret pašnāvību, pašnāvniekiem, to tuviniekiem ir veids, kā sabiedrība soda pašnāvniekus un sargā sevi no veltīga locekļu zaudējuma. Sevišķi spilgti šāds rīcības modelis parādās iekļaujošās sabiedrībās, jo tajās indivīda loma ir salīdzinoši maza, attīstību virza kolektīvam svarīgais. Autoru viedoklis, kas attaisno sievietes pašnāvību nepārvaramu grūtību, sevišķi psiholoģiskas krīzes dēļ, šai gadījumā saistāms ar humānisma tradīciju, indivīda viedokļa un likteņa pieaugošās nozīmes atzīšanu, kas uzsver individuālā un subjektīvā pārsvaru pār kolektīvo un objektīvo.

Tomēr kolektīvā morāle ir iekļaujoša un pasargā sabiedrību no sašķelšanās, ieskauj indivīdu aizliegumu un stereotipu tīklā un savā veidā pasargā no bojāejas. Sabiedrība vienmēr ir vērsusies pret tik individuālu un egoistisku, vairākumam neizdevīgu un nepatīkamu rīcības aktu kā suicīds.

Bailes no tā, ka sabiedrības locekļi varētu sekot vilinošajam piemēram, liek viltot statistiku, noklusēt patieso pašnāvību skaitu, iemeslus un apstākļus, tas mazina suicīda tēmas aktualizēšanās iespēju mākslā un literatūrā. Vienlaikus potenciālais risks izraisīt vēlmi sekot šim uzvedības modelim uzsver arī jautājumu par preses un literatūras atbildību — tiražējot stāstus par pašnāvniekiem un paskaidrojot šīs rīcības motivāciju, teksts riskē kļūt par suicīda un suicidālā vilinājuma reklāmu.

Suicīda tēmas aizskaršana nozīmē robežas noārdīšanu starp dzīvību un nāvi, starp atļauto un aizliegto — kā ikdienas sarunās vai presē, tā literārā un literatūrpētnieciskā tekstā. Tas izraisa diskomfortu — tradīcijas klusēt un šo klusēšanu pavadošās izlikšanās dēļ. Tie, kas miruši, klusē, bet klusē arī tie, kas dzīvo vai ir izdzīvojuši — lai distancētos un neatsauktu atmiņā to, kas ir bijis, kas ir piedzīvots, pārdzīvots un aizmirsts. Viņu vietā runā dienasgrāmatas, pirmsnāves zīmītes un daiļliteratūras teksti.

Viens no klusēšanas iemesliem ir negatīvā pieredze, kas, no vienas puses, saistīta ar potenciālā pašnāvnieka nonākšanu suicidālā situācijā, piedzīvoto suicidālo krīzi vai pat pašnāvības mēģinājumu, un, no otras puses, ja noticis tuva cilvēka pašnāvības mēģinājums,

³² Kaudzītes R., M. Mērnīeku laiki. — R., 1980. — 386. lpp.

jo sevišķi ja pašnāvība bijusi letāla, — ar zaudējuma sajūtu un apjukumu, savas vainas meklējumiem notikušajā. Otrs klusēšanas iemesls ir potenciālais pašnāvības kā iespējamās rezerves izejas no spiedošiem apstākļiem, neatrisināmiem sarežģījumiem, nepanesamām sāpēm, slimībām, psiholoģiskām krīzēm un strupceļa situācijām vilinājums un noliegums, bailes no tā, seviš apvaldīšana, nerunājot par pašnāvību un neaktualizējot šīs tendences.

Suicīds un tā pieminēšana ir tabu, šāda attieksme Eiropas kultūrā veidojusies galvenokārt kristietības ietekmē. Tomēr nevar noliegt daudz senāk animisma ietekmē attīstījušos negatīvo attieksmi pret pašnāvību, kas bailēs no citādā nāvē mirušo potenciālā kaitējuma liek norobežoties no šādas izvēles un sodīt mirušos, ar aktīvās maģijas palīdzību darīt to atgriešanos šaisaulē neiespējamu: „Tādās vietās, kur kāds cilvēks aizgājis nelabā nāvē, tiek iesprausts krusts, vai arī kokam mizā iegriezts, vai akmenī iekalts, lai nelaicnieks nerādītos un nebaidītu cilvēkus.” (P. Šm. 22347 — Smiltene).

Poļu zinātniece, folkloriste Stefānija Uļanovska, rakstot par 19. gs. beigu ticējumiem un paražām Latgalē³³, atklāj valdošo uzskatu par pašnāvnieka saistību ar nelabo, kā arī apraksta veidu, kā tas ticis apbedīts, lai izvairītos no mirušā dusmām.

„Pašnāvība laukos parasti ir satraukuma cēlonis, jo tic, ka pašnāvnieks kļīst apkārt pa pasauli vēl tik daudz gadu, cik dzīves gadus Dievs ir nolīcis. Tāpēc viņa dvēsele nonāk nelabā varā un arī velnišķīgi baida ļaudis un tiem kaitē. Kā tikai viņa miesas tiek apraktas, vienmēr saceļas briesmīgs viesulis, kas turas trīs dienas un norimstas tad, kad pašnāvnieks izkārpā no sava kapa smiltis, lai ātrāk varētu izlīst un daudzīties pa pasauli. Ja viņš kādam parādās, tad vajag aiziet pie viņa kapa un atviegloties, tad viņš vairāk nerādīsies.

Zārkā viņam dod līdzi visu, kas bijis kļāt un kas bijis mugurā, kad ņēmis galu. Ne tikai to, kas bijis kabatās — nazi, pīpi, kabatas lakatiņu, naudu, kādu auklas galiņu, sērkociņus, bet arī vēl visu apģērbu, ko sasietu pauniņā paliek zem galvas, lai arī viņš ir pienācīgi apģērbts.”³⁴

Lai arī latviešu tradicionālajā kultūrā nāve ir pāreja no viena stāvokļa otrā un tiek uztverta kā pašsaprotams šīs zemes gaitu noslēgums un došanās uz Viņsauli, tā lielākoties nav traģisks notikums, šis priekšstats tomēr attiecas uz gaidītu nāvi no vecuma, nevis nelaikā nākušu slepkavas, kara, slimības, arī paša izraisītu aiziešanu. Nelaikā mirušo dvēseles klaiņo apkārt un traucē dzīvajiem, tās nevar aiziet mirušo valstībā pirms laika: „Visi pašnāvnieki pa naktīm dzīvojot tāpat kā šai pasaulē un darot tos darbus, ko darījuši

³³ Pētījums Viļānu pagasta Kūkoju un Lagonu ciemos veikts Krakovas Zinātņu akadēmijas Antropoloģijas komisijas uzdevumā un pirmo reizi publicēts Krakovā 1891.–1892. gadā. // Uļanovska S. *Łotysze Inflant polskich* // Kultūras krustpunktu meklējumi. — R., 1998. — 95. - 129. lpp.

³⁴ Uļanovska S. *Łotysze Inflant polskich* // Kultūras krustpunktu meklējumi. — R., 1998. — 99. lpp.

pēdējā dienā, kamēr pienākot tas laiks, kad liktens lēmis tiem mirt laicīgā nāvē.” (P. Šm. 22337 — Palsmane). Pašnāvnieču dvēseles var kļūt par lietuvēniem, kas naktīs moka cilvēkus un dzīvniekus, un svētajām meitām — būtnēm, kas mātēm zog jaundzimušos, vēl nekristītos bērnus, nereti maldina cilvēkus, īpaši jaunus puīšus, ievilina tos purvā vai ezerā. „Vecas meitas, kad padara sev galu, tās ir svētas meitas.” (P. Šm. 29926 — Kuldīga.)

No ļaunas nāves baidās, tāpēc tādā mirušie pēc nāves tiek apveltīti ar pārdabiskām īpašībām, no to potenciālā kaitējuma cenšas izvairīties, norobežoties no tiem — tas nozīmē arī nesaukšanu vārdā, noklusēšanu. Vienlaikus tie tomēr var nest arī labumu, ja ar Viņsauli saistīto garu nesto negatīvo spēku mērķtiecīgi novirza uz nevēlamām parādībām, slimībām, piemēram, ar to ķermeņa daļām dziedējot slimības.

Suicidāla uzvedība sabiedrībā tiek tabuizēta, par to nerunā skaļi un nosoda. Nav nozīmes ne pašnāvības ārējiem cēloņiem, ne pašnāvnieka iekšējam konfliktam — pārējo attieksme ir viennozīmīgi negatīva. Tam pamatā ir sabiedrības stereotipi un tajā valdošās morāles normas — atzinums, ka pašnāvība ir cilvēka iejaukšanās savā liktenī, egoistiska saikņu pārraušana ar citiem, citu sabiedrības locekļu interešu neņemšana vērā un vienaldzība pret sabiedrības kopumam svarīgām idejām, tajā skaitā Dieva likumu pārkāpums.

Suicīds iekļaujas noklusēto tēmu lokā arī Latvijas sabiedrībā un kultūrā, saglabājušos reliģisku un morālu aizspriedumu dēļ nav pieņemts aktualizēt šo tēmu. Ar to saistāms arī latviešu teorētiskās domas trūkums attieksmē pret suicīdu.

Mūsdienu sabiedrībai savukārt raksturīga tendence interesēties par līdz šim perifērijā esošo, uzmanības centrā nebijušo, kas jo sevišķi raksturo postpadomju laiku, sabiedrībai vēloties apgūt iepriekšējā periodā tabuizētās un uzmanības perifērijā nobīdītās tēmas. Šī iemesla dēļ izrietoši pieaug literatūras interese par līdz šim marginālajām tēmām, tajā skaitā — suicīdu.

Mūsdienu latviešu prozas teksti, pievēršoties suicīda tēmai, galvenokārt uzsver suicidālās motivācijas, subjektīvās pieredzes un skatījuma nozīmi, pievēršoties līdz šim aizliegtajam, marginālajam vai noklusētajam, tiecoties pārradīt un dažādot pagātņi, dokumentēt tagadni un tās negācijas un iezīmēt nākotni vai tās neiespējamību. Postpadomju proza daudz uzmanības velta dzīvības un nāves attieksmju atklāšanai, dzīves jēgas meklējumiem, kas bieži saistīti ar tās bezjēdzīguma un savas atsvešinātības atklāsmi mūsdienu sabiedrībā un izejas meklējumiem no strupceļa situācijām, ko nosaka negatīvā pārejas laika pieredze, kas iegūta, distancējoties no padomju laika uzskatiem un mēģinot integrēties no jauna veidojamā uzskatu un vērtību sistēmā.

Suicīda skatījumā tas nozīmē mūsdienu prozas interesi par līdz šim tabuizēto — sabiedrības kopuma idejai svešo un bīstamo, noklusēto un noklusējamo. Tabu tēmu (nāves, pašnāvības, incesta, pornogrāfijas, perversiju, vājprātības) ienākšana mūsdienu prozā saistīta ar jauna satura meklējumiem, iepriekšējās literārās tradīcijas noliegumu, vēlmi šokēt, piesaistīt uzmanību un atstāt iespaidu.

1. 2. 2. Ambivalence attieksmē pret suicīdu

Aktīva iesaistīšanās savas dzīves veidošanā, neatstājot tās finālu ne Dieva, ne likteņa ziņā, vienmēr piesaistījusi uzmanību. Dažādos laika periodos un atšķirīgās sabiedrībās šis rīcības modelis saņēmis ambivalentu vērtējumu: tas uztverts kā augstākās brīvības un varonības izpausme, kā savu un sabiedrības ideālu apliecinājums, ziedojoties to vārdā, bet arī kā glēvulība un vājas personības nespēja rast citu risinājumu, kā grēks un sevis slepkavība.

Ambivalentā attieksme pret suicīdu savas saknes rod jau senajā Grieķijā un Romā, kur, neskatoties uz sabiedrībā valdošo salīdzinošo toleranci, kas īpašos gadījumos ļāva izvēlēties un akceptēja brīvprātīgu nāvi kā izeju no nedziedināmas slimības vai iespēju atgūt aptraipīto godu, attieksme pret pašnāvību, kam nav redzama iemesla, tomēr bija negatīva.

Eiropas kultūrā brīvprātīga nāve nekad nav vērtēta viennozīmīgi, jo pret to nav vienaldzīgo — ne to vidū, kas ir izvēlējušies šādu dzīves finālu, ne starp viņu tuviniekiem, jo mazāk — varas pozīcijas pārstāvju vai reliģijas normu aizstāvju vidū. Pašnāvība, kas izdarīta pie pilnas apziņas (pretstatā tai, kas notikusi, atrodoties rīcībnespējīgā stāvoklī vai psihisko slimību ietekmē), lielākoties tiek morāli nosodīta.

Brīvprātīga došanās nāvē attaisnota pārsvarā gadījumos, ja tādā veidā sasniegts augstākas esamības stāvoklis, ja Dieva vai Tēvzemes vārdā notikusi atteikšanās no zemes dzīves par labu mūžībai, ja indivīda nāve ir augstākas idejas, sabiedrības kopuma ideālu apliecinājums. Došanās drošā nāvē tiek pieļauta tikai atsevišķu iemeslu dēļ — arī nāvē saplūstot ar kolektīvām, sabiedriskām, valstiskām vai reliģiskām idejām.

Atbildēt uz jautājumu, kas ir pašnāvība — indivīda brīvības izpausme vai viņa noziegums pret sabiedrību, nozīmē atbildēt, kāda ir indivīda loma šajā sabiedrībā, kam

pieder tiesības lemt par indivīda likteni, tiesībām, brīvību un viņa ķermeni. Ja indivīds ir savas dzīves saimnieks, savu likteni tiesīgs lemt tikai viņš pats, nerēķinoties ar reliģiskām, tiesiskām, ētiskām saistībām. Ja indivīda brīvību ierobežo atbildība Dieva, valsts un sabiedrības, tajā skaitā ģimenes priekšā, viņam nav tiesību izvēlēties nāvi.

Minētās dilemmas dēļ vēsturiskā perspektīvā suicīds vērtēts pretrunīgi — no augstākās brīvības izpausmes Antīkajā pasaulē līdz grēkam un noziegumam kristīgajā sabiedrībā, no brīvām debatēm Franču revolūcijas un Apgaismības laikā līdz absolūtai noklusēšanai 20. gs. totalitārajās ideoloģijās, no suicidālas izvēles glorificēšanas romantisma laikmetā līdz mūsdienu vienaldzībai. Rietumu civilizācijas vēsturē suicīds nekad nav vērtēts viennozīmīgi, tas vienmēr izsaucis pretrunīgu reakciju: morālu, valstisku, reliģisku un citu apsvērumu pēc ir cildināts un nosodīts, izraisījis dusmas un apbrīnu, mulsumu un noliegumu.

Atbalstot suicīdu

Rietumu civilizācija atzīst cilvēka tiesības uz individuālu dzimšanu, kas atklājas protestā pret iespēju piedzimt nevis dabīgā veidā, bet kā vienam no klonētajiem mēģeņu augļiem, kā arī tiesības uz individuālu nāvi, kas nav ārēju nejaušību: kara, slimības, slepkavas noteikta. Tas nozīmē arī izvēles brīvību attieksmē pret nāvi — kā iespēju demonstratīvi aiziet no dzīves tās kulminācijas brīdī, tā pašam izvēlēties nāves laiku un veidu.

Jautājums par suicīdu Eiropas vēsturē, filozofijā un kultūrā vispirms ir jautājums par indivīda brīvību. Suicīdu atbalstošo viedokli raksturo individuālās izvēles, brīvības akcentējums. Iespēja pieņemt lēmumu, izdarīt dzīves svarīgāko izvēli — dzīvot vai mirt — cilvēku dara pārāku pat par dieviem, kas ir nolemti mūžīgai dzīvei. Šajā skatījumā personība ir pašpietiekama vērtība, kas spēj un drīkst izvēlēties savas dzīves stilu, kā arī savas nāves laiku un veidu.

Lūcijs Annējs Seneka (4. g. p. m. ē.–m. ē. 65. g.), runājot par paša izvēlētas nāves nozīmi, uzsver nepieciešamību samierināties ar nāves neizbēgamību, jo “kopš esi dzimis, tu tiec uz nāvi vests”³⁵. Viņš akcentē, ka šo izvēli nedrīkst noteikt alkas mirt par katru cenu, norobežojoties no dzīves un nīstot to: “Drosmīgam un gudram cilvēkam nav jābēg no dzīves, bet jāiet projām un pirmām kārtām jāizvairās no kaisles, kas jau pārņēmusi daudzus

³⁵ Seneka L. A. Vēstules Lucīlijam par ētiku. — R., 1996. — 22. lpp.

— no saldkaislām nāves alkām.”³⁶ Iespēju izvēlēties savas nāves laiku un veidu Seneka saista ar cilvēka brīvības konceptu — nolemtība mirt nav atkarīga no cilvēka varas, bet viņa varā ir iespēja izvēlēties savu nāvi, ko nosaka nevēlēšanās tik svarīgu lēmumu atstāt nejaušības, slepkavas, slimības varā. „Kā izvēlēšos kuģi, kurā došos jūrā, vai māju, kurā dzīvošu, tā arī izraudzīšos nāves veidu, gatavodamies aiziet no dzīves.”³⁷

Iespēja izvēlēties individuālu nāvi kā savas dzīves finālu ir veids, kā pasvītrot personības unikalitātes un pašpietiekamības nozīmi. Tajā pašā laikā ārēju apstākļu noteikts šādas iespējas trūkums vai indivīda nespēja dzīvot pēc sevis noteiktiem likumiem, pasvītrot sabiedrībā notiekošos unifikācijas procesus, kas raksturīgi mūsdienu pasaulei. Vācu dzejnieks Rainers Marija Rilke (1875–1926), akcentējot savam laikmetam raksturīgo individuālisma zudumu attieksmē gan pret dzīves, gan nāves veidu, uzsver:

„Kurš gan šobrīd vēl domā par nevainojamu nāvi? Nevienš. Pat bagātie, kas taču varētu atļauties nomirt pēc visiem likumiem, sāk izturēties nevērīgi un vienaldzīgi; vēlme mirt atšķirīgā nāvē kļūst arvien retāka. Vēl tikai brīdis — un tā būs tikpat reti sastopama kā vēlme dzīvot atšķirīgu dzīvi.”

Paša izvēlēta nāve nereti ir veids, kā pielikt paša izvēlētu efektīgu punktu kā mākslas darbam veidotai dzīvei — sevišķi tas iederas romantiskajā pasaules uzskatā. Turklāt ceļš uz nemirstību, ko sniedz ziedošanās, varonības un upura ideja. Šāds dzīves noslēgums ir veids, kā ar skandalozu finālu nodrošināt pēcnāves dzīvi, piesaistot kā laikabiedru uzmanību, tā liekot runāt, izteikt minējumus un piešķirot zināmu izredzētā un mocekļa oreolu vēl arī nākotnē. Latviešu kultūrā par šādu situāciju var runāt dzejnieces Austras Skujiņas (1909–1932), komponista Emīla Dārziņa (1875–1910) izvēļu kontekstā.

Suicīds kā rezerves izeja no problemātiskiem apstākļiem tiek vērtēts pozitīvi galvenokārt kā indivīda brīvības un pašnoteikšanās iespēja apliecinājums — veids, kā pašam lemt savu likteni un uzņemties atbildību par savu rīcību. Paradoksāli, bet šādā kontekstā ar brīvības iespēju saistāma arī izvēle ar paša izraisītas nāves palīdzību atbrīvoties no īres parādiem un kauna par tiem, tāpat kā dzēst kaunu par pieļautajām kļūdām, glābt godu un izpirkt vainu.

Iespēja ar nāves palīdzību dzēst dzīves laikā izdarīto morāli negatīvi vērtējamo kaitējumu suicīdu tuvina ritualizētajai dueļa tradīcijai, kur potenciāla nāves iespēja neattur no divcīņas goda izpirkšanas jautājumu dēļ — piemēram, Ļermontova nāve duelī tiek

³⁶ Seneka L. A. Vēstules Lucīlijam par ētiku. — R., 1996. — 59. lpp.

³⁷ Seneka L. A. Vēstules Lucīlijam par ētiku. — R., 1996. — 135. lpp.

skaidrota kā viņa neapzinātās alkas pēc pašnāvības.³⁸ Suicīda un dueļa idejas saista tādi koncepti kā indivīda brīvība, izvēle, lepnums, gods, viņa kauns, vaina un atbildība par pieņemto lēmumu vai izdarīto darbību un vēlme uzņemties šo atbildību, sodot sevi pašnāvībā vai potenciāli pieļaujot tikt sodītam ar nāvi duelī.

Tomēr jāakcentē, ka suicīds kā augstākā indivīda brīvības forma nav saistāms ar indivīda pienākumiem Dieva, valsts, sabiedrības priekšā, ar rūpēm par ģimeni, draugiem, padotajiem. Brīvība pašnāvībā nozīmē atbrīvošanos no jebkurām sociālajām saitēm kā šo brīvību potenciāli ierobežojoša faktora, to ignorēšana.

Dzejniece Amanda Aizpuriete, periodikā publicētā intervijā stāstot par pārdzīvoto suicidālo krīzi un pašnāvības mēģinājumu, atzīstas, ka savas brīvības iespēju apjautusi konfrontācijā ar ideju par pašas izvēlētas nāves iespējamību, apjaušot sevis kā personības tiesības nerēķināties ar pienākumiem pret citiem, ar palicēju jūtām un emocijām.

„Pirms tam es biju nonākusi lielā depresijā un vīlusies visā, kur vien iespējams vilties. Man nebija nekādu ilūziju, bet pilnīga savas nevajadzības un bezjēdzības apziņa. (..) Visu laiku bija tāda pienākuma apziņa — kā nekā vienīgais bērns saviem vecākiem (..), tāpēc jau vecāku dēļ man jābūt godīgai, kārtīgai un daudz maz jādzīvo tā, kā no manis gaida. (..) Tad pēkšņi šī pienākuma apziņa izzuda, un es nolēmu: ja man tik ļoti gribas mirt, nu tad es drīkstu mirt. (..) Tā bija absolūtas brīvības sajūta — es piederu pati sev un drīkstu ar sevi darīt to, ko pati vēlos.”³⁹

Brīvība, ko dod apziņa par paša izraisītas nāves iespējamību, nenozīmē, ka šo iespēju būtu jāizmanto ikkatrā strupceļa situācijā. Grigorijs Čartašvili, apjomīga pētījuma par rakstnieku pašnāvībām autors, akcentējot suicīda nozīmi indivīda brīvības apliecinājumā, pašnāvību salīdzina ar rezerves izeju, kas ikdienā sniedz papildus drošības sajūtu un noder gadījumos, ja mājā izcēlies ugunsgrēks, tomēr neviena avārijas izeja netiek lietota un nav lietojama ik dienas.⁴⁰ Seneka, atzīdams pozitīvi vērtēto iespēju mirt kā potenciālo atbrīvošanās veidu: „Kas iemācījies mirt, vairs nemāk būt vergs. Viņš stāv pāri jebkurai varai, vismaz ārpus jebkuras varas. Ko viņam var padarīt cietums, apsardze, aizšaujamais? Izeja viņam pavērta”⁴¹, uzsver mīlestību pret dzīvi kā vienīgo iemeslu, kas liedz izmantot šo izeju: „Ir tikai viena važa, kas tur mūs saistītus, — mīlestība uz dzīvi.”⁴²

³⁸ Рейфман И. Ритуализованная агрессия. Дуэль в русской культуре и литературе. — М., 2002. — 21. стр.

³⁹ Siliņa Z. Viestura Vecgrāvja saruna ar Amandu Aizpurieti. Man nepatīk šis laiks un šī vieta // Karogs. — 1995., Nr. 4. — 186.–187. lpp.

⁴⁰ Чхарташвили Г. Писатель и самоубийство. М., 1999. — 25. стр.

⁴¹ Seneka L. A. Vēstules Lucīlijam par ētiku. — R., 1996. — 62. lpp.

⁴² Seneka L. A. Vēstules Lucīlijam par ētiku. — R., 1996. — 62. lpp.

Attieksme pret suicīdu kā iespēju izvairīties no cilvēka cieņu pazemojošiem apstākļiem un brīvību pašam noteikt savu nāves stundu tomēr izraisa diskusiju. Tas sevī ietver arī jautājumu par eitanāzijas legalizēšanu un risku, ka tas varētu būt iemesls nevajadzīgām un neētisku iemeslu iespaidotām nāvēm — arī situācijās, kad medicīniska palīdzība ir iespējama, bet atsevišķu sociālo slāņu pārstāvjiem nav pieejama finansiālu un citu iemeslu dēļ.

Šai aspektā suicīda tēmai pieskaras arī N. Ikstenas stāsts „Apelsīns”, tā galvenā varone, nesagaidījusi medicīnisko izmeklējumu rezultātus, mirst savas brīvības potenciālā apdraudējuma dēļ — mokošās bailēs no slimības, nāves un no potenciālās atkarības no saviem kopējiem, kam viņa būtu tikai apgrūtinājums. Par līdzīgu situāciju vēsta arī G. Repše romānā „Sarkans” — Cecīlija, kas pretēji novecošanas procesam no vecas sievietes pārvēršas bērņā, izvēlas mirt pati pēc savas izvēles pašnāvībā, nevis ļauties virzībai, kas nav atkarīga no viņas un kuras beigas nav nojaušamas.

Suicīdu atbalstošā tradīcija nāk no Antīkās kultūras, kas suicīdu Eiropas kultūras kontekstā ierakstījusi kā cilvēka augstākās brīvības izpausmi. Par suicīda problēmu runā kinīki, stoiķi un epikūrieši, šajā rīcības modelī pirmām kārtām saskatot augstākās brīvības un izvēles iespēju, kas summējas tēzē par suicīdu kā augstāko no izvēlēm, kā cilvēka privilēģiju, kas to nošķir no pārējās dzīvās pasaules.

Senajā Grieķijā tiesības izdarīt pašnāvību deva valsts, savukārt pašnāvība bez varas dotām sankcijām tika sodīta. Atēnās un Tēbās ir paradums likim nogriezt roku un apbedīt to atsevišķi. Tajā pašā laikā Atēnās ir indes krājums, kas paredzēts tiem, kas vēlētos aiziet no dzīves un varētu pamatot savu vēlēšanos.⁴³

Tolerantā attieksme pret suicīdu gan attiecināta tikai uz brīvajiem vīriešiem, nevis vergiem un sievietēm. Lai verga pircējam ar viltu nepārdotu tādu vergu, kam ir nosliece uz depresiju un autoagresīvām izpausmēm, pastāvēja speciāls likums, kas līdzīgi preces garantijas laikam noteica — ja nopirktais vergs sešu mēnešu laikā izdarījis pašnāvību, pārdevējs ir spiests atdot naudu.⁴⁴

Kristietības attieksme pret suicīdu ir pretrunīga: lai arī tās noliedzošā attieksme pret pašnāvību ir vispārzināma un neapstrīdama, tomēr tāda nāve, kas saistīta ar upuri un altruistiskām idejām, sekojot Kristum, tiek vērtēta pozitīvi. Turklāt agrīnajā kristietībā tiek vilktas paralēles starp Kristus un Sokrāta nāvi — abi ir sodīti un abi nāvi pieņēmuši

⁴³ Чхарташвили Г. Писатель и самоубийство. — М., 1999. — 23.–24. lpp.

⁴⁴ Чхарташвили Г. Писатель и самоубийство. — М., 1999. — 25. lpp.

labprātīgi.⁴⁵ Kristietības sākotnēji raksturīga daudzu kristiešu sevis nomocīšana līdz nāvei, liels mocekļu skaits un pasīva ļaušanās sodīšanai ar nāvi. Tā iemesls ir vēlme mirt pēc iespējas ātrāk, jo sākotnēji suicīdā tiek saskatīta iespēju sekot Kristum — pēc iespējas ātrāk beidzot šīs zemes dzīvi un nonākot debesu valstībā. Tas daudzējādā ziņā sasaucas ar tendencēm atsevišķās mūsdienu sektās, kas savus locekļus gatavo aiziešanai uz izredzēto valstību, bet rezultātā sagatavo kolektīvai pašnāvībai.⁴⁶

Līdz 20. gs. teoloģiskā diskusija par Jēzus Kristus nāvi — cik brīvprātīga bija viņa ļaušanās nāvei, par spīti notikumu gaitas paredzēšanai izvēloties palikt un padoties Dieva gribai, nevis bēgt — ir diskusija par kristietības attieksmi pret došanos nāvē.⁴⁷ Kristus nāve tiek uzlūkota kā upuris, kas cilvēcei paver pozitīvas nākotnes iespēju, ko tas sniedzis labprātīgi. Šī viedokļa oponenti uzsver, ka Kristus lūgšana Ģetzemenes dārzā tomēr liecina par Dieva varas atzīšanu — tas ir Dieva lēmums upurēt, nevis Kristus vēlme upurēties.

Pēc nāves dzīves iespējamība, šīs iespējas nezaudēšana par spīti paša izvēlētai nāvei (vai ļaušanās tikt nogalinātam kā upurim augstākas idejas un esamības formas vārdā) ir nozīmīgs faktors, kas ļauj runāt par altruistisko pašnāvību, kas tuva Kristus nāvei. Latviešu prozā šis motīvs plaši pārstāvēts latgaliešu rakstnieces Naaizmierstules hagiogrāfiskā žanra ietvaros rakstītajā prozā, sevišķi stāstu krājumā “Dīva duorza pučēitis” (1943), kur apkopoti didaktiskas ievirzes pamatā bērniem un jaunatnei domāti stāsti, kas atklāj maz baiļu no nāves, drīzāk vēlmi ātrāk pamest sāpjpilno zemes dzīvi un aiziet debesīs, tā satiekot Kristu un agrāk mirušus radniekus.

Suicidālo ideju un rīcības modeli atbalstošā tradīcija saistāma ar cilvēka izvēles brīvības iespējas pieļāvumu. Jo lielāka individuālās brīvības iespēja sabiedrībā, jo attieksme pret suicīdu tolerantāka. Vienlaikus attieksmē pret suicīdu izpaužas arī nostāja pret nāvi, aizkapa un mūžīgo dzīvi. Samierināšanās ar neizbēgamo nāvi, nāves baiļu zudums un vēlme izbeigt šīs zemes eksistenci, tiecoties ātrāk nonākt augstākas esamības stāvoklī, ir iemesls suicidālas uzvedības atbalstam.

Noliedzot suicīdu

Suicīds kā personības brīvības galējā izpausme — brīvības izvēlēties dzīvot vai mirt — tomēr ir pretrunā vairākuma interesēm, ko reprezentē sabiedrība, reliģija un valsts vara. Tas, cik lielā mērā sabiedrībā indivīdam tiek dotas brīvas lemttiesības, nosaka šīs

⁴⁵ Панерно И. Самоубийство как культурный институт. — М., 1999. — 12. стр.

⁴⁶ Utināns A. Jaunas reliģiskas kustības un psihiatrija // Doctus — 2002., nr.2. — 32.–34. lpp.

⁴⁷ Панерно И. Самоубийство как культурный институт. — М., 1999. — 12. стр.

sabiedrības attieksmi arī pret suicīdu — izvēli, kas pārsvarā nav atkarīga no vairākuma domas un ir pretrunā ar kolektīvam svarīgiem uzdevumiem un mērķiem.

Attieksme pret suicidālās uzvedības fenomenu atspoguļo sabiedrības nostāju pret ticību augstākai varai un pēcnāves dzīvei, dzīves un nāves attiecībām, indivīda pienākumiem un tiesībām, valdošām morāles normām un vērtībām. Negatīvais suicīda vērtējums saistīts ar indivīda un sabiedrības kopuma interešu pretstatu, kas egoistisku došanos nāvē, nedomājot par palikušo ērtībām, viņu vainas sajūtu un materiālo nodrošinātību, morāli nosoda.

Atzīstot cilvēka pakļautību augstākam spēkam, lai tas būtu Dievs vai saprāts, pilsoniskā vara vai ideoloģija, tiek uzsvērta pasaules sakārtotības dominante, tāpēc indivīda pašnāvība ir disharmoniska rīcība, kas izjauc lietu kārtību, pārkāpj morāles normas un tiek negatīvi vērtēta, pielīdzināta grēkam, noziegumam. Suicīds nozīmē sacelšanos pret dievu gribu, noziegumu pret pasaules kārtību, pret valsti un sabiedrības labumu.

Negatīvā attieksme pret suicīdu sakņojas tradicionālo kultūru animismā balstītajos priekšstatos, ka pašnāvnieka dvēsele, kas vardarbīgi un pirms liktenī paredzētā laika šķirta no miesas, var atgriezties, lai kaitētu dzīvajiem. Tradīciju pašnāvību uztvert kā ārpus normas esošu parādību, kas izjauc ierasto kārtību un ignorē Dieva varu, turpina kristietība. Šāda attieksme ir loģiska, skatoties arī no valsts un sabiedrības viedokļa, jo brīvprātīgā nāve nozīmē atteikšanos no kopējā uzdevuma veikšanas, kopējo mērķu nodošanu, darbaspēka un nodokļu maksātāju zaudējumu.

Pitagorieši suicīdu uztver kā cilvēka dumpi pret dievu iedibināto matemātiski skaidro pasaules kārtību, disharmonijas radīšanu.⁴⁸ Aristotelis suicīdu „Nikomaha ētikā” nosauc par pilsoņa pienākuma pret Atēnām pārkāpumu, kas to dara vainīgu par valsts aptraipīšanu ar glēvulīgi izlietām asinīm.⁴⁹

Romā pēc impērijas dibināšanas attieksme pret brīvprātīgo nāvi jeb *mors voluntaria* kļūst stingrāka, tas gan pamatā attiecināms uz pašnāvībām, kas izdarītas kādu citu iemeslu, nevis nelaiemes, skumju, slimības, vājprāta vai kauna dēļ. Draud pat nāvessods, ja pašnāvnieks tomēr izdzīvotu.

Kā jau minēts, kristietības attieksme pret suicīdu ir ambivalenta. Hagiogrāfiskā žanra tekstos izskan alkas pēc debesīm un vēlme ļauties nāvei, tādā veidā sekojot Kristum, taču ikdienā pašnāvniekiem tiek liegti apbedīšanas rituāli, šo nāvi pavada nosodījums un

⁴⁸ Mischler G. Von der Freiheit, das Leben zu lassen: Kulturgeschichte des Suizids. — Hamburg, 2000. — 36. lpp.

⁴⁹ Чхарташвили Г. Писатель и самоубийство. — М., 1999. — 118. lpp.

aizspriedumi. Kristietība vērsas pret bezjēdzīgu nāvi tāpat kā jebkura stingra un cilvēka rīcību reglamentējoša iekārta — vai tā būtu saistīta ar sakrāliem principiem vai sekulāra.

Kristietībai kļūstot par valsts varas reliģiju, sākotnēji tolerantā attieksme būtiski mainās. Pašnāvību par baušļa “Tev nebūs nokaut” pārkāpumu, kas izslēdz nožēlas iespējas, tikai m. ē. 4. gs. nosaucis Svētais Augustīns, uzsverot, ka izglābt var tikai Dievs, bet pašnāvība ir grēks, turklāt smagākais no grēkiem, jo nedod iespēju nožēlot izdarīto.⁵⁰ Lai attaisnotu kristīgo mocekļu pašnāvības, arī Samsona nāvi bībelē, Sv. Augustīns atzīst, ka atsevišķos gadījumos augstākā vara var iedvest vēlmi mirt.⁵¹ Kristietības attieksmi pret suicīdu ar trīs postulātu palīdzību formulē Akvīnas Toms, uzsverot, ka pašnāvība, pirmkārt, ir pārkāpums pret cilvēka dabas, otrkārt, morāles (attieksmē pret citiem cilvēkiem) un, treškārt, Dieva likumiem.⁵²

Kristietības augstākais tikums ir paļaušanās uz Dievu un pakļaušanās tā gribai un likumiem, tāpēc mēģinājums pašam uz savu roku aiziet no šīs pasaules ir sacelšanās, viens no lielākajiem grēkiem. Attieksmē pret suicīdālu uzvedību kristietība saglabā noliedzošu viedokli arī mūsdienās, izrietoši ticība tiek atzīta kā viens no sabiedrības antisuicidalitātes balstiem — kristietībā neiesaistītam cilvēkam ir mazāk vainas apziņas par nodarīto, mazāk baiļu no soda.

Viduslaikos pašnāvnieki tiek pielīdzināti slepkavām un laupītājiem, pastāv tradīcija to līķus aprakt krustcelēs vai ceļmalās, līķus vilkt pa ielām, iemest upē, sadedzināt, caurdurt ar apses mietu, uz sejas uzlikt akmeni. Viduslaiku Cīrihē slīcinājušos apraka netālu no ūdenskrātuves, Mecā līķi ielika mucā un laida peldēt pa Mozeli prom no apkaunotās pilsētas, Dānijā pašnāvniekus nesa ārā pa logu, līķus sadedzināja, Bordo līķi pakāra aiz kājām, Lillē vīriešus izģerba kailus un pakāra, bet sievietes sadedzināja.⁵³ Pašnāvnieku līķus izmantoja preperēšanai, kā arī iedarbīgu zāļu, kas vairo dzīvības spēku un potenci, izgatavošanai.

Ortodoksālā kristīgā sabiedrība pret pašnāvību vērsas ar galējiem līdzekļiem: par pašnāvnieka nāvi nav ieraksta baznīcas grāmatā, tam nav tiesību tikt apbedītam atbilstoši kristietības rituāliem, cilvēka it kā nav bijis. Pašnāvniekus pēc nāves vai pat tikai pašnāvības mēģinājuma izslēdza no baznīcas, atsevišķu valstu likumdošana pašnāvībā

⁵⁰ Mischler G. Von der Freiheit, das Leben zu lassen: Kulturgeschichte des Suizids. — Hamburg, 2000. — 47. lpp.

⁵¹ Чхарташвили Г. Писатель и самоубийство. — М., 1999. — 58. lpp.

⁵² Mischler G. Von der Freiheit, das Leben zu lassen: Kulturgeschichte des Suizids. — Hamburg, 2000. — 50. lpp.

⁵³ Чхарташвили Г. Писатель и самоубийство. — М., 1999. — 28. lpp.; Mischler G. Von der Freiheit, das Leben zu lassen: Kulturgeschichte des Suizids. — Hamburg, 2000. — 61.–63. lpp.

izdzīvojušajiem paredzēja nāves sodu. Franču revolūcija pašnāvību izsvītro no noziegumu saraksta. Pēdējā, kas pievienojas šai idejai, ir Lielbritānija, tās likumu kodeksā antisuicidāls pants eksistē līdz pat 1961. gadam.⁵⁴

Sekojošajā laika uzskatiem, kas pašnāvību saista ar Dieva gribas pārkāpumu un iejaukšanos sava likteņa lemšanā, Dante, „Dievišķajā komēdijā” rakstot par elles lokiem un grēciniekiem, kas tajos izcieš sodu atbilstoši savam nodarījumam, pašnāvniekus ievieto septītajā lokā — blakus slepkavām, krāpniekiem, spēlmaņiem un citiem, kas savus ļaunprātīgos varasdarbus vērsuši pret Dievu, tuvākajiem un sevi.

„Bet otrā cieš sodu pašnāvnieki,
tie zemes labumus, kas Dieva doti,
un savas spējas projām aizmetuši
un šeitān cieš nu, raudādami ļoti.”⁵⁵

Suicidālas uzvedības aizliegumam ir ne vien reliģiski, bet arī ideoloģiski pamati. Neviena vara suicīdu neatzīst, jo došanās nāvē kā indivīda brīvas gribas izpausme ir pret varas interesēm, kas saistītas ar vēlmi veidot līdzīgi domājošas sabiedrības kopumu, integrēt indivīdu un nonivelēt tā atšķirības, mazināt domāšanas un rīcības brīvību. Bez tam suicīds rada ekonomiskos zaudējumus, jo tas ir bezjēdzīgs pilsoņa zaudējums, kas nav saistīts ar varas akceptētu nāvi, piemēram, karā, aizstāvēt tās idejas, teritoriju, vai neizbēgamu nāvi no vecuma vai slimības.

Suicīda aizliegums vistiešāk raksturo totalitāro varu, kas tiecas kontrolēt savus pilsoņus, to domas, uzskatus, nepieļaujot nekontrolējamu rīcību, kas tiecas ārpus paredzamā uzvedības modeļa. Totalitāru varu mērķis ir indivīdu bezierunu iekļaušana kolektīvā, kas tiek veikta, apkarojot jebkuras dumpinieckuma izpausmes, tāpēc vara vērsas pret suicīdu kā nekontrolējamu un neprognozējamu indivīda izvēli, kas apdraud mītu par ideālo valsti un simtprocentīgu laimīgās sociālistiskās sabiedrības vienotību. Suicidāla uzvedība totalitārā iekārtā tiek tabuēta, jo brīva, neatkarīga ideja vai rīcība nav iespējama, tā vistiešākajā veidā apdraud totalitārisma pastāvēšanu.

Tomēr pret suicīdu vērsas ne tikai vara kā valsts orgāns, ar savu institūciju palīdzību noklusējot patieso pašnāvnieku skaitu un pašnāvību reģistrējot kā nelaiemes gadījumu.⁵⁶ Galvenokārt pati sabiedrība, kas rada un uztur spēkā totalitāru režīmu, izslēdz brīvprātīgas nāves kā atbrīvošanās iespēju. Padomju laikā pašnāvība līdzīgi citām pretrunīgi

⁵⁴ Чхарташвили Г. Писатель и самоубийство. — М., 1999. — 32. стр.

⁵⁵ Dante A. Dievišķā komēdija. — R., 1994. — 55. lpp.

⁵⁶ Värnik A. Enesetapud Eestis. 1965.–1995. Suicide in Estonia — Tall., 1997.

vērtējamām dzīves parādībām neeksistē, jo pretējā gadījumā tā būtu laimīgās padomju sabiedrības un ideoloģijas katastrofa — atzīt, ka kāds var justies neiederīgs, apzināti un izlēmīgi aiziet no dzīves.

Runājot par varas un indivīda attiecībām suicīda diskursā, aktuāls kļūst jautājums, kā īpašums ir ķermenis — valsts vai paša cilvēka. Tātad kam pieder cilvēks — sev vai kādam kopumam, kas aizstāv viņa intereses un kura intereses ir svarīgas viņam. Līdzīgi kā PSRS bija ierobežota personības rīcības un domu brīvība, arī cilvēka ķermenis pēc nāves piederēja valstij, ar to varēja brīvi rīkoties, izmantot pētījumiem un studentu apmācībai anatomikumā, tam nebija vajadzīga nelaiķa pirms nāves dotā atļauja.⁵⁷

PSRS vara ir uzurpējusi indivīda tiesības uz individuālu izvēli, kaut tā būtu pašiznīcināšanās, būtībā — dezertēšana.⁵⁸ Tā kā spēkā ir ideja par kopējā labuma celšanu, mīts par skaisto nākotni, pašnāvnieks var tikt uzskatīts par vienkāršu dezertieri, kas izstājies no nākotnes celšanas cīņas un izvēlēties aiziet. Atzīt, ka šāda izvēle ir iespējama, nozīmētu atzīt, ka tai ir iemesls. Ka padomju sabiedrībai aktuālā sociālisma ideja, kas materializēsies nākotnē, tagadnes perspektīvā nedod neko. Ka daļa sabiedrības nespēj identificēties ar šiem kolektīvajiem mērķiem.

Šajā kontekstā svarīgi atzīmēt padomju varas un sabiedrības cenšanos uzurpēt tiesības lemt cilvēka vietā. Ne vien jautājumos, kas skar viņa tiesības brīvi pārvietoties, lemt, izteikties un paust savas idejas, bet arī attieksmē pret tiesībām dzīvot un mirt. Tāpat kā no sabiedrības tika izolēti garīgi slimie, kroplie, piespiedu kārtā ārstēti lipīgas slimības pārnēsājošie, obligātajam ārstēšanas kursam pakļauti tika arī pašnāvnieki.

Lai izvairītos no citu sekošanas negatīvajam piemēram un noklusētu, ka nāve var būt labāka par dzīvošanu padomju valstī, informācija par pašnāvībām nenonāk presē, ar statistiku tiek manipulēts, pašnāvības reģistrējot kā nelaimes gadījumus. Vienlaikus līdz ar stagnācijas saasināšanos sabiedrībā pieaug depresīvā noskaņa. Sekas nespējai neko mainīt, izrauties no ikdienas neko neizsakošās pelēcības — grimšana alkoholismā, pašnāvību skaita pieaugums.⁵⁹ Šīs ikdienas vides pelēcības un indivīda lomas niecīgums sev būtisku lēmumu pieņemšanā, viņa brīvības un individuālisma neiespējamība mūsdienu latviešu prozā (G. Repše, P. Bankovskis u. c.) tiek atklāta kā aktuāls fons sabiedrības un indivīda, varas un personības konfliktam.

Izvēle starp dzīvi un nāvi ir būtisks indivīda izvēles akts, kas nav vērtēts pozitīvi ne

⁵⁷ Gaile A., Tīrons U. Nāvei ir sava seja // Rīgas Laiks — 2004. g. janvāris — 50.–56. lpp.

⁵⁸ Моловиков А. Н. Клиническая и психологическая парадигма самоубийства // Суцидология: Прошлое и настоящее — Москва., 2001. — 5. стр.

⁵⁹ Värnik A. Enesetapud Eestis. 1965.–1995. Suicide in Estonia — Tall., 1997.

kristietībā, ne valsts iekārtā, jo sevišķi totalitārā, un saistās ar bezjēdzīgu pilsoņu zaudēšanu un kopības idejas noliegumu. Jo sabiedrībā mazāka indivīda loma un sabiedrība monolītāka, reliģijai un valsts varai tajā lielāka nozīme, jo indivīda suicīdam negatīvāks vērtējums.

Uzsverot indivīda pienākumus pret sevi un citiem, pret suicīdu nostājas arī filozofija. Suicīds šajā skatījumā ir glābšanās, bēgšana no grūtībām un izaicinājumiem, noziegums pret sevi un citiem.

1. 3. Suicīda izpētes tradīcija

Suicīda izpēte kļūst par ceļu uz indivīda sociālās uzvedības un lomas atklāšanu un kolektīva ietekmes apzināšanu tā locekļu domāšanā un uzvedībā. Vienlaikus indivīda pašnāvība kā galēja un asa robežsituācija dod iespēju atklāt sabiedrībā valdošos uzskatus, sava laika normas un problēmas, sevišķi daiļliteratūras tekstā.

Suicīda kā sociālas parādības izpēte prasa multidisciplināru pieeju un nevar ierobežoties tikai ar literāra teksta lasīšanu. Suicīds kļuvis par dažādu zinātņu interešu objektu, tas nonācis socioloģijas, filozofijas, filoloģijas, teoloģijas, jurisprudences, antropoloģijas, epidemioloģijas, bioloģijas, kriminālistikas, medicīnas, psiholoģijas un sociālās psiholoģijas interešu laukos.

Tomēr mūsdienu latviešu prozas kontekstā aktuālākie ir socioloģiskais, psiholoģiskais un filozofiskais diskurss, kas aktualizē sociālās vides ietekmi uz indivīdu un indivīda reakciju uz sociālās vides ietekmi, kā arī šīs reakcijas ētisko vērtējumu. Dažādi izpētes diskursi suicīdu tekstā ļaujot aplūkot no atšķirīgiem skatupunktiem, tomēr uzdodot galvenos jautājumus: kas rosina indivīda suicidālās uzvedības aktualitāti mūsdienu tekstā, kāda ir tās motivācija un apstākļi. Interese par suicīdu, par tā rašanās cēloņiem un iespēju tos novērst rada pamatu sociālo un humanitāro zinātņu satuvināšanās tendencei, kas sevišķi svarīga, pētot šī fenomena iemeslus un izplatību.

Mēģinājumi analizēt un pētīt suicīdu, suicidālu uzvedību un suicidālo risku, kas saistīti ar vēlēšanos noteikt šī cilvēciskās dabas fenomena cēloņus un iespējamās profilakses pasākumus un virzienus, lai nākotnē mazinātu pašnāvību skaitu, notiek jau no 17. gs., īpašu aktualitāti iegūstot 20. gs. vidū un beigās. Tomēr dažādās suicīda izpētes teorijas un mēģinājumi izskaidrot suicidālas uzvedības izpausmes, motivāciju, rašanos un potenciālos

veidus tās novēršanai gan attēlo kādu daļu no šī fenomena, bet nespēj aprakstīt un izskaidrot to pilnībā un neatklāj tā būtību, jo to skatījumi ir pārāk atšķirīgi un ierobežoti. Tā, piemēram, ir bijuši mēģinājumi atklāt speciālu „suicīda gēnu”, kas nosaka atsevišķu personu suicidalitāti.⁶⁰

Diemžēl visi pētījumi tikai ieskicē, bet neatrisina problēmas, kas ir šī destruktīvā akta cēlonis. Par spīti ilgajai domāšanas un izpētes vēsturei suicīda fenomens ir tikpat mīklains un neizzināts kā iepriekš, varbūt mīklaināks un neizzināmāks kā jebkad agrāk, jo mūsdienu pasaulē arvien pieaugošā dzīves tempa un globalizācijas tendenču dēļ arvien vairāk cilvēku jūtas atsvešināti no tradicionālajām vērtībām un apjukuši kosmopolītiskajā raibumā, kas nepiedāvā stabilus pamatus indivīda integrācijai sabiedrībā.

Suicīds nepakļaujas vienkāršai izskaidrošanai, jo skar būtiskākās cilvēka eksistences problēmas: izvēli būt vai nebūt, dzīvot tālāk vai beigt eksistenci, dzīves jēgas un nākotnes iespējamības meklējumus. Nav svarīgāku jautājumu par šiem, bet atbilde katru reizi ir cita un to nosaka milzums daudz faktoru: indivīda garīgās un fiziskās veselības stāvoklis, viņa labsajūta un integrētība notiekošajā un apkārt esošajā, materiālā nodrošinātība, nākotnes neapdraudētība un daudzi citi.

Atzīstot visu jau iepriekš aprakstīto zinātņu nespēju katrai savā izpētes laukā atrisināt suicīda problēmu un atrast tā cēloņus, kas ļautu novērst modernajā pasaulē pieaugošo pašnāvību tendenci, un šo nespēju saistot ar suicīda daudzpusīgumu, kas nepakļaujas tikai vienas zinātņu sfēras interpretācijai, 20. gs. 60. gados ASV rodas zinātne par suicīdu — suicidoloģija. Tā par sabiedrības un indivīda suicidalitāti cenšas runāt multidisciplināri, pēta suicīda rašanās un izplatības cēloņus, kā arī reflektēšanu kultūrā un literatūrā.

Skatot suicīdu multidisciplinārās pozīcijās, nevis tikai no tikumiskā un ētiskā, socioloģiskā vai psihiatrijas skatu punkta, atklājas indivīda un sabiedrības mijiedarbes nozīme, tiek atsegtas svarīgākās problēmas, kas savā ziņā signalizē par būtisku sabiedrības krīzi, kad nav pāri esošu morāles normu, sava veida aizliegumu un sabiedrības iekļaujošā drošības tīkla, kas pasargātu tās locekļus no vientulības un izmisuma, nedrošības par nākotni un nespējas atrisināt strupceļa situācijas.

Ja runāt par suicīda izpētes vēsturi, jārunā par daudzām un atšķirīgām vēsturēm, kas bieži ir dažādu neradniecīgu, pat konkurējošu un savstarpēji izslēdzošu pozīciju ieskicējums. Jebkura teorija tomēr ir tikai faktu interpretācija, tāpēc daudz ko nosaka katra pašnāvnieka individuālā pieredze un dažādu faktoru ietekme, turklāt izdzīvojušie parasti

⁶⁰ Lembach Cl. *Selbstmord, Freitod, Suizid: Diskurse über das UnSägliche.* — München, 1998. — S. 49.

klusē, bet mirušie noslēpumu ir aiznesuši sev līdzi. Tāpēc literatūra un literārs teksts bieži ir vienīgais izziņas avots, kas ļauj pieskarties suicidālās situācijas veidošanās apstākļiem un atklāj tā motivāciju.

1. 3. 1. Psiholoģiskais diskurss

Psiholoģiskais suicīda izpētes virziens sakņojas jautājumā, vai suicidāla uzvedība ir normāla psihiski vesela indivīda rīcība noteiktos apstākļos vai normai neatbilstošs rīcības modelis un to nosaka indivīda psihes īpatnības, psihiskā slimībā balstīta indivīda rīcība. Psiholoģiskās teorijas par dominējošo suicidālas uzvedības cēloni nosauc personības psihes īpatnības. Tas nozīmē atzinumu, ka pašnāvnieku rīcību ietekmē to psiholoģiskās īpatnības un radušās krīzes: vairums pašnāvnieku ir psihiski slimi, atsevišķu personību psihē ir nosliece uz pašnāvību, taču suicidāla uzvedība var būt arī īslaicīgas neirozes sekas.

Līdz 19. gs. / 20. gs. mijai dominējošā suicīda izpētes metode ir patogrāfija — atsevišķu slaveno vēsturisku personību suicidālās uzvedības analīze un aprakstīšana psihobiogrāfiskā žanra ietvaros. Patogrāfijas pamatā ir divi būtiski atzinumi — uzskats, ka suicidāla uzvedība ir psihiskas slimības sekas, un ideja par vājprāta un ģenialitātes saistību. Sekojot šai idejai, rodas vājprātīgā ģēnija tēls — cilvēka, kas ģeniāls vienā sfērā, bet absolūti nespējīgs citās. Piemēram, Krievijā šādus pētījumus 20. gs. s. veica psihiatrs P. I. Kovaļevskis, aprakstot ķēniņa Zaula un Ludviga II suicidālo uzvedību. Arī Rietumeiropā suicīda studijas šai laikā koncentrējas galvenokārt uz ierobežotu skaitu slaveno personību un piemēru.⁶¹

Psiholoģisko suicīda izpētes tradīciju 20. gs. turpina psihoanalītiskā koncepcija (Z. Freids, A. Adlers u. c.), kas pašnāvības iemeslus meklē indivīda agresijā pašam pret sevi, analītiskās psiholoģijas koncepcija (K. G. Jungs), kas suicīdā redz iespēju pārvarēt krīzi un sākt jaunu dzīves ciklu, un medicīniski psihiatriskā koncepcija (E. Ringels, V. Poldingers, M. Farbero un E. S. Šneidemans), kas, skaidrojot indivīda presuicidālo attīstību, atklāj psihiatrisko saslimšanu: šizofrēnijas un depresijas saistību ar suicīdu. Salīdzinoši jaunā ģimenes terapijas koncepcija suicīda iemeslus, tradīcijas un tendences meklē ģimenes anamnēzē, vairāku paaudžu perspektīvā.

⁶¹ Моловиков А. Н. Введение к историко-философскому разделу// Суцидология: Прошлое и настоящее — М, 2001. — 466.-467. стр.

Jau A. Adlers 20. gs. pirmajā pusē suicīdu uzskatīja par komunikatīvu aktu, kas akcentē indivīda nepieciešamību pēc dialoga un šāda dialoga izraisīšanas mēģinājumu, tomēr par komunikācijas, personības un kolektīva saiknes nozīmi būtiski runā tikai sociālā psiholoģija, sākot ar 20. gs. vidu.

Tanatalogs Edvīns S. Šneidmans pašnāvības cēloņus meklē indivīda psihē un atzīst, ka „pašnāvība ir tragēdija, kas risinās cilvēka dvēselē”.⁶² Par galveno pašnāvības cēloni viņš nosauc psihiskās jeb dvēseles sāpes (*psychache*), ko apraksta kā metasāpes, sāpes no sāpju sajūšanas, kas atšķirībā no fiziskajām sāpēm ir neizturamas un nebeidzamas. Šo dvēseles sāpju iemesls nav apzināts, to cēlonis ir neapmierinātas indivīda vajadzības pēc atbalsta, mīlestības, piederības, atzinības, sapratnes un autonomijas. Suicidālas uzvedības risks — vēlme būt atkarīgam, nespēja pieņemt lēmumus, pretoties. Infantila cerība uz kādu, kas atrisinās problēmas, egoistiska vēlme pēc uzmanības.

Psiholoģiskās teorijas suicīdu saista ar indivīda nonākšanu psiholoģiskās krīzes situācijā, kas saistāma ar dzīves jēgas, pozitīvas un ilgstošas nākotnes iespējas meklējumiem, kas suicīdu nesaraucjami saista ar nākotnes iespējamību vai tās noliegumu, jo var izdzīvot ellē, ja nezūd cerība uz uzlabojumu nākotnē. Krīzes situācijas atrisinājums ir iesaistīšanās sava likteņa lemšanā — aktīvi mainot apstākļus, atrisinot problēmu vai dodoties nāvē.

Psihoanalīze

Sociālo apstākļu un sociālo normu kā indivīda uzvedību regulējošu faktoru nosaukšana, vienlaikus personības psiholoģiskās motivācijas atzīšana par būtisku suicidālas uzvedības rašanās faktoru iezīmē svarīgu uzskatu maiņu, kas suicīda pētīšanā ļauj izmantot psihoanalīzi un tās atzinumus. 1910. gadā iznāk Z. Freida pētījums “Skumjas un melanholija”, kas laika ziņā sakrīt ar Vīnes psihoanalītiskās biedrības sēdi, kurā pirmo reizi tiek apspriesta suicidālas uzvedības problēma. Bez Z. Freida tajā piedalās A. Adlers, K. G. Jungs, V. Štekels u. c. Noslēgumā Z. Freids saka: „Atturēsimies no sprieduma, ļaujot šo problēmu risināt cilvēces pieredzei.”⁶³ Paradoxāli, taču dzīves noslēgumā, kad Z. Freids ir neglābjami slims un cieš lielas fiziskas sāpes, viņš izvēlas eitanāziju.⁶⁴

Psihoanalīzes pamatnostāju pret suicīdu izsaka Z. Freida atzinums: cilvēks nogalina

⁶² Шнейдман Э. С. Душа самоубийцы. — Москва, 2001. — 79. стр.

⁶³ Freud S. Schlußwort der Selbstmord — Diskussion // Gesammelte Werke, Bd. 8. — Fr. am Main, 1990 — S. 64.

⁶⁴ Чхарташвили Г. Писатель и самоубийство. — М., 1999. — 554. стр.

sevi, kaut patiesībā gribējis nogalināt citu — zaudējot mīļoto (tas ir pametis vai miris), viņš jūtas apdalīts un sadusmots. Tā kā dusmu objekts nav sasniedzams, dusmas projicējas uz tā tēlu atmiņā un rodas vēlme nogalināt to, bet mēģinājums nogalināt daļu no savas atmiņas diemžēl beidzas letāli. Savukārt H. Henslers atzīst, ka suicīds ir narcistiskās krīzes sekas un uz sevi vērstas personību mēģinājums ar pašnāvības palīdzību iegūt varu un pārākuma sajūtu pār citiem.⁶⁵

Psihoanalīzes pamatnostāju pret suicīdu ietekmējis otrais termodinamikas likums — visa organiskā matērija tiecas atgriezties savā sākotnējā neorganiskajā stāvoklī, kas nozīmē tiecību pēc miera, tātad — nāves alkas.⁶⁶ Cilvēks neapzināti vēlas nomirt. Par galveno suicīda iemeslu K. Meningers atzīst mēģinājumu atgūt saikni ar māti, atgriezties sākumpunktā.

K. Meningers pašnāvības jeb to motīvus iedala trīs tipos:

- vēlmē nogalināt jeb sadismā, kad pašnāvība tiek izdarīta par sodu kādam;
- vēlmē tikt nogalinātam jeb mazohismā, kas veidojas kā vēlmes nogalināt kādu atgriezeniskais pavērsums pret sevi;
- vēlmē mirt jeb padevībā Tanata varai.⁶⁷

Z. Freids pētījumā “Skumjas un melanholija” (1910) akcentēta ideja par Erosa un Tanata, dzīvības un nāves instinktu, cīņu katra cilvēka psihē. Visu mūžu notiek cīņa starp šiem diviem instinktiem: atrodies Erosa ietekmē, cilvēks grib dzīvot, būt mīlēts un turpināties savos bērnos, savukārt Tanata uzvara nozīmē psihes destrukciju, neirotiskumu — cilvēks vēlas būt miris. Novērojot Erosa spēks aizvien vairāk samazinās un aizvien vairāk pieaug Tanata ietekme. Z. Freids uzskata, ka pašnāvības un slepkavības ir Tanata postošā spēka, agresijas izpausme. Atšķiras vienīgi tas, uz ko šī agresija vērsta — uz sevi vai citu cilvēku.

Analītiskā psiholoģija

Analītiskā psiholoģija suicīdu saista ar pārdzimšanas ideju, paradoksālā veidā pašā izvēlētā nāvē saskatot jauna dzīves posma sākumu. K. G. Jungs uzsver pašnāvības kā būtiska indivīda lēmuma nozīmi — tā paver jaunu iespēju izmisuma pilnā psiholoģiskās krīzes sastinguma stāvoklī, pārtraucot šo sastingumu jebkurā veidā, arī ar nāves palīdzību.

⁶⁵ Hensler H. Narzisstische Krisen: zur Psychodynamik des Selbstmords. — Reinbek bei Hamburg, 1974. — S. 84.

⁶⁶ Lembach Cl. Selbstmord, Freitod, Suizid: Diskurse über das UnSägliche. — München, 1998. — S. 51.

⁶⁷ Lembach Cl. Selbstmord, Freitod, Suizid: Diskurse über das UnSägliche. — München, 1998. — S. 51.

Šo paradoksu izskaidro B. Klofers, atzīmējot, ka nefatālas suicidālas krīzes var būt garīgas pieredzes avots, sākums jaunai dzīvei, jaunas garšas sajūšana, kas tālāk ļauj dzīvot ar citu pieredzi. L. Binsvangers suicīdu pamato kā cilvēka vēlmi izrauties no nospiedošās tagadnes esamības, kas to sasaista, liedzot saskatīt nākotnes iespējas. Kā atzīmē G. Zilburgs, izdarot pašnāvību, cilvēks ar plašu žestu iegūst slavu un nemirstību, ar nāves palīdzību iegūstot jaunu dzīvi.

Ar paša izvēlētas nāves palīdzību suicidāla personība pārrauj izmisuma pilno statisko stāvokli, iegūstot tiesības uz jaunu dzīvi, uz jaunu sākumu. Pašnāvībā atbrīvojoties no tagadnes nospiedošās spriedzes, izraujoties no sastinguma un izšķiroties par aktīvu rīcību, tā it kā atbrīvojas jaunām iespējām un apstiprina savu eksistenci. Krīzes izraisītais sastingums rada situāciju, kad jebkura rīcība ir ceļš uz jaunu dzīves iespēju — kaut maksā bieži ir dzīvība.

Tas izskaidro, kāpēc viszemākais pašnāvību līmenis ir karu un revolūciju laikā, bet pieaug stagnātiskos posmos, kad sabiedrībai jāpārvar kāds sastinguma posms un jāatrod jaunas iespējas. Kara mainīgajos un bīstamajos apstākļos dominē izdzīvošanas alkas, revolūcijas laikā indivīds jūtas integrēts jaunajās un lielai ļaužu masai kopīgajās idejās, kas nāk un pārņem savā varā sabiedrību, ļaujot tai piedzīvot kopību, un ar ko indivīdam iespējams identificēties un saaugt, izvairoties no vientulības. Savukārt, piemēram, stagnātiskajā Brežņeva laikā, sevišķi 1980. gadu sākumā, kad nobriedusi nepieciešamība pēc pārmaiņām, bet indivīda spēkos nav tās izraisīt un mainīt savu nozīmi un statusu, pašnāvību skaits lēnām, bet neatlaidīgi aug, pieaug arī alkohola patēriņš — sabiedrības nodzeršanās ir vēl viena iespēja aiziet no dzīves. Arī postpadomju laiks savu ieilgušo pārmaiņu dēļ, kas nesola drīzu stabilitāti, drīzāk nemitīgu risku, daļai sabiedrības liedz pozitīvas un paša noteiktas nākotnes iespēju.

1. 3. 2. Socioloģiskais diskurss

Indivīda un sabiedrības attieksmju problēma aktualizēta jau antīkajā filozofijā, kas atzīst pilsoņa pienākumu valsts un sabiedrības priekšā un neattaisno nepamatotu došanos nāvē, tā akcentējot indivīda atbildību sabiedrības kopuma un morālo normu priekšā. Tam pretstatā socioloģiskās teorijas pievēršas suicīda iemeslu meklējumiem un atzīst sabiedrībā valdošo normu un priekšrakstu, kā arī notiekošo sabiedrisko procesu nozīmi indivīda

pašnāvībā, tas ir, sabiedrības ietekmi uz indivīdu.

Suicīda iemeslu meklēšana ārējas dabas apstākļos, nevis psihies īpatnībās kļūst aktuāla 19. gs. otrajā pusē, kad uzmanības lokā pastiprināti nonāk eksaktās zinātnes un, attīstoties sociālajām zinātnēm un statistikai, par cilvēku veidojas jauna veida izpratne — tas tiek uztverts kā sociāla būtne, nozīmi iegūst dažādu ārējo apstākļu un procesu ietekme uz to, rodas izpratne par tā saukto vidējo statistisko cilvēku, kas apvieno kādai sociālai grupai raksturīgas iezīmes.⁶⁸

Šai laikā iezīmējas novatoriska tendence, kas turpmāk suicīda kontekstā kļūst par noteicošo — pašnāvību skatīt nevis kā individuālu aktu, kas nozīmē tās cēloņu meklēšanu tikai indivīda psihē, bet gan daudzu faktoru, galvenokārt dažādu ārēju apstākļu mijiedarbes noteiktu kādas sociālās grupas rīcības modeli. Par svarīgāko suicīda iemeslu tiek atzīti nelabvēlīgie sociālie un ekonomiskie apstākļi, kas ietekmējuši noteiktas sociālās grupas eksistenci, konkrētā laika periodā pamudinot izvēlēties nāvi statistiski noteiktam cilvēku skaitam. Līdztekus psiholoģiskajai tradīcijai veidojas socioloģiskā suicīda izpētes tradīcija, destruktīvās tendences vairs netiek pētītas indivīda psihies, bet gan sabiedrībā notiekošu procesu, ārējo sociālo, ekonomisko, politisko apstākļu kontekstā.

Viens no socioloģijas uzdotajiem pamatjautājumiem — kā izskaidrojams atšķirīgais pašnāvību īpatsvars un biežums dažādās sabiedrībās. Tas raisa interesi par mainīgajiem un pārejošajiem nelabvēlīgajiem sociālajiem apstākļiem, kā arī ārējiem ekonomiskiem, politiskiem, sociāliem faktoriem, kas nosaka kādas sabiedrības vai tās grupas suicidalitāti. Socioloģiskās teorijas suicidālo risku saista ar nelabvēlīgu sociālo apstākļu ietekmi, potenciālo iespēju saraut sociālās attiecības un sabiedrībā valdošo sociālo normu pārkāpuma izraisītām bailēm no soda, kauna un vainas sajūtu, esošās labklājības zaudējumu vai pat tikai iespēju to zaudēt.

Ar ārējo apstākļu ietekmi var tikt izskaidrots straujais pašnāvību skaita pieaugums Eiropā 20. gs. 30. gados, kad iestājas ekonomiskā krīze un pašnāvību skaita sarukšana 20. gs. 50.–60. gados, kad iestāties pēckara uzplaukuma laiks. Kopš 20. gs. 70. gadiem pašnāvību līmenis pasaulē atkal aug, jo postindustriālajā informācijas sabiedrībā pārmaiņas notiek nepārtraukti, dzīve prasa arvien augstākas pielāgošanās spējas. Slēgtās rūpnīcas, kas Latvijā jau kļuvušas par aizgājušā padomju laikmeta zīmi, visticamāk darbu neatsāks nekad, jo to atjaunošanai vajadzīga modernizācija. Bet šādas rūpnīcas un depresīvie bijušie strādnieku rajoni ir ne tikai Latvijas problēma.

⁶⁸ Панерно И. Самоубийство как культурный институт. — М., 1999. — с. 65.

Suicidalitāti izraisošie sociālie faktori

Socioloģisko suicīda izpētes virzienu raksturo pievēršanās mainīgajiem sociālajiem faktoriem, kas ietekmē noteiktas sociālās grupas un indivīda lomu un vietu sabiedrībā: sabiedriskā statusa maiņai, integrācijai jauna veida attiecībās un nepārtraukti mainīgajās situācijās, ko ietekmē ekonomiskās problēmas, dzīves vietai un videi, sezonālajai gadalaiku maiņai, neizbēgami — arī tādiem faktoriem kā indivīda vecumam, rasei, nacionālajai piederībai un dzimumam. Suicidalitāti ietekmē dažādi sociālie faktori, kas nosaka noteiktas sociālās grupas suicidālo risku.

Materiālais stāvoklis un tā stabilitāte — suicidālo risku nosaka vispirms sociālā statusa izmaiņas, tāpēc bīstama ir ne vien nabadzība un ieilgušas materiālas grūtībās, iespēja zaudēt iegūto sociālo stāvokli, tāpat arī nespēja adaptēties jaunā stāvoklī, gan zemākā, gan augstākā, tātad pašnāvība draud gan izputējušam un nabadzībā kritušam, gan pēkšņi lielu materiālo bagātību ieguvušam indivīdam.

Reliģiozitāte — ticīgo vidū pašnāvnieku ir mazāk nekā starp neticīgajiem, savukārt katolicisma zemēs pašnāvību ir mazāk kā protestantiem.

Dzimums — parasti vīriešu vidū pašnāvību ir 3–4 reizes vairāk nekā starp sievietēm⁶⁹, turklāt postpadomju periodā šī proporcija ir stipri pieaugusi — sieviešu pašnāvību līmenim paliekot gandrīz iepriekšējā līmenī, vīriešu pašnāvību ir apmēram 5–6 reizes vairāk⁷⁰.

Vecums — jaunu un darbības vecuma vīriešu vidū pašnāvību ir vairāk, savukārt, tuvojoties vecuma, pieaug sieviešu suicidalitāte, lai gan vecums nozīmē papildu risku pieaugošas vientulības, dzīves laikā iegūto kontaktu zaudējuma, pasliktinošās veselības, bieži invaliditātes un neiespējamu uzlabojumu nākotnē dēļ.

Izglītība — jo augstāks izglītības līmenis, jo vieglāk personība spēj piemēroties jaunajai situācijai un radoši izmantot to, nesastingstot vienā stāvoklī un izeju neredzot tikai nāvē, tāpēc augstāka izglītība ir cēlonis zemākai suicidalitātei⁷¹.

Nodarbošanās, amats — lielāks risks ir cilvēkiem, kas ieņem vadošos amatus un ir tieši atbildīgi par savas rīcības sekām un saviem padotajiem, šajā gadījumā liela nozīme kauna un vainas sajūtai, riskam zaudēt cieņu un saikni ar padotajiem un kolēģiem, jo brīvo

⁶⁹ Psychiatry 2nd ed. — Ph., 1990 — p. 256.

⁷⁰ Mirstība no vardarbības un tieša paškaitējuma // Latvijas statistikas gadagrāmata 2002 — R., 2002. — 116. lpp.

⁷¹ Rancāns E. Broken hopes: gender and age — specific suicide rates in urban and rural Latvia, 1980–1998 // Suicidal behaviors in Latvia 1980–2000 — Umeå, 2001.

profesiju pārstāvju vidū pašnāvību ir mazāk⁷².

Dzīvesvieta — laukos, kur mazāks iedzīvotāju blīvums un arī mazākas nodarbinātības iespējas, pašnāvnieku īpatsvars augstāks nekā pilsētā, savukārt pilsētā risku paaugstina dominējošā atsvešinātība, neieinteresētība citu likteņos;

Sezona — visvairāk pašnāvību tiek reģistrēts gada tumšajā laikā, visvairāk — novembrī. Otrs kritiskais periods ir vēlā pavasari, kad indivīda negatīvās subjektīvās sajūtas sevišķi krasi kontrastē ar atdzimušo un plaukstošo, ziedošo dabu un skaisto laiku. Pēc ASV datiem, aprīlī pašnāvību skaits ir augstāks pat par 120 % nekā vidēji gadā. Tāpat indivīda vientulības un neintegritātes sajūtu izraisītā suicidalitāte sevišķi pieaug svētkos, kad subjektīvās negatīvās emocijas, neiederība sabiedrības uzspiestajā modelī rada potenciālu risku aiziet no dzīves.

Ģimenes stāvoklis — kontakti ar citiem cilvēkiem mazina suicidālo risku, precēto ļaužu vidū pašnāvību ir mazāk, sevišķi daudz pašnāvnieku ir šķirto vīriešu vidū.

Socioloģiskā izpētes tradīcija piedāvā jaunu skatījumu uz suicīdu un izskaidro daudzas parādības, tomēr tā ir vienpusīga. Personības gribai, indivīda lēmumiem un motivācijai tā piešķir mazu nozīmi, suicidalitātes iemeslus meklējot galvenokārt tikai ārējo apstākļu ietekmē.

E. Dirkheima socioloģiskā suicidalitātes teorija

Socioloģisko suicīda izpētes virzienu iedibinājis franču sociologs Emīls Dirkheims (1858–1917), 1897. gadā publicējot savu fundamentālo pētījumu “Pašnāvība: socioloģijas studijas”, kurā par suicīdu runā kā socioloģisku fenomenu, kura iemesli meklējami vispirms ārējo faktoru ietekmē uz personību. E. Dirkheims suicīda iemeslus meklē sabiedrības un tajā notiekošo procesu ietekmē uz indivīdu, pēdējo redzot vispirms kā šīs sabiedrības locekli, ko iespaido uz visu ļaužu kopumu attiecināmas lietas.

Pētnieks akcentē sabiedrības noteicošo varu pār indivīdu, uzsverot, ka primārie suicīda cēloņi meklējami ārpus konkrētā gadījuma, jo ir saistoši lielākai cilvēku grupai. 19. gs. beigām raksturīgo augsto suicidalitāti viņš skaidro kā industrializācijas sekas, uzsverot izveidojušās industriālās sabiedrības — augstākās civilizācijas pakāpes pēc E. Dirkheima domām — izaicinājumu, jaunas sabiedriskās solidaritātes dēļ radušos nepieciešamību veidot citādas attiecības.

⁷² Rancāns E. Broken hopes: gender and age — specific suicide rates in urban and rural Latvia, 1980–1998 // Suicidal behaviors in Latvia 1980–2000 — Umeå, 2001.

E. Dirkheims atbilstoši to cēloņiem pašnāvības iedala trīs tipos: egoistiskajās, altruistiskajās un anomiskajās pašnāvībās. Šī iedalījuma pamatu viņš balsta indivīda un sociālās grupas attiecībās, indivīdā nespējā integrēties sociālajā vidē un šīs nespējas iemeslos — paša indivīda īpašībās vai ārējas dabas cēloņos.

Egoistiskās pašnāvības E. Dirkheims atzīst par savam laikmetam, 19. gs. beigām visraksturīgākajām. Indivīds, parasti intelektuālis, jūtas izolēts no sociālās grupas un atsvešināts no sava laika centieniem, viņa aktivitāti paralizē ilgstoša melnholija un pievēršanās savai iekšējai pasaulei, ārējo notikumu skatīšana pamatā tikai savās izjūtās kā spogulī. Tas sekmē vēl lielāku norobežošanos, vientulību un novēršanos no ār pasaules, saikņu ar dzīvi, visu saistību un attiecību zaudējumu. Izrietoši tas savukārt rada tukšumu ap viņu, bet tieši šis tukšums izraisa sevis nicināšanas izjūtu, kas robežojas ar pieņēmu, ka viņš īstenībā nemaz neeksistē. Šķiršanās no dzīves šī tipa pašnāvniekam sniedz slimīgu apmierinājumu.

Altruistiskās pašnāvības ir egoistisko pašnāvību pretstats, turklāt pretstatā pēdējām, ko raksturo dzīvotspēku izsīkums, tām pilnīgi pretēji raksturīgs enerģijas pieplūdums. Sociālās grupas vienotības saglabāšanās interesēs indivīds ziedo sevi kādas sociālas, ideoloģiskas, reliģiskas, filozofiskas idejas labad vai soda sevi kolektīva paustu morālu aizspriedumu, paša sirdsapziņas diktāta dēļ, glābj savu godu, apliecina nevainību vai izpērk vainu. Vairāk kaislīgi, mazāk saprātīgi metas nāves apkampienos.

Anomiskās pašnāvības E. Dirkheims saista ar anomiju — sabiedrības stāvokli, kad asas pārmaiņas ir izraisījušas nopietnu vērtību krīzi, esošo likumu, paradumu un ticības zaudējumu un nespēju vietā radīt jaunas, bijušajām alternatīvas normas. Tāpēc to īpatsvars pieaug ekonomisko krīžu laikā, bet nezūd arī sociālās augšupejas laikā, kad indivīds nespēj pielāgoties sociālas dabas pārmaiņām un zaudē saiti ar savu sociālo grupu. Šī tipa pašnāvniekus raksturo bezgalīga vilšanās apkārtējās norisēs, bet reizē arī naidis pret tām un to izraisītājiem. Pašnāvība šajā gadījumā ir kā protests pret dzīvi vispār, reizēm — pret kādu konkrētu personu, ko pašnāvnieks jūt atbildīgu par savu likteni, neveiksmēm, nespēju adaptēties jaunajā stāvoklī un dzīves apstākļos.⁷³

Apvienojot vienā sistēmā gan romantiskā pasaules uzskata noteikto priekšstatu par indivīdu kā sabiedrības pretstatu un pašpietiekamu vienību, gan aktuālās idejas par ārējās sociālās vides ietekmi uz indivīdu un viņam nepieciešamo integrāciju kādā sociālā grupā, E. Dirkheims rada teoriju, kas ir mūsdienu socioloģijas un suicidoloģijas balsts. Viņš ir

⁷³ Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд. — СПб., 1998

pirmais, kas izvirza ideju par sabiedrībā valdošas ekonomiskās un vērtību krīzes ietekmi uz atsevišķu indivīdu un tā nespēju integrēties, kā arī šīs neintegrētības nozīmi suicidālas uzvedības rašanās procesā. E. Dirkeima uzskati savu nozīmi nav zaudējuši arī mūsdienās, domājot par apstākļiem, kas nosaka postpadomju sabiedrības suicidalitāti un mūsdienu latviešu prozā aktuālo atsvešināšanās un atsvešinātības tēmu.

A. Henrija un Dž. Šorta socioloģiskā suicidalitātes teorija

Līdzīgu pieeju attieksmē pret suicidālā uzvedības modeļa aktualitāti kādā sabiedrībā noteiktā periodā turpina amerikāņu sociologi A. Henrijs un Dž. Šorts. Viņi daudzējādā ziņā pārņem E. Dirkeima iedibināto tradīciju sabiedrības suicidalitāti saistīt ar pārmaiņu procesu laikā valdošām neintegrētības idejām un sociālekonomisko pārmaiņu izraisītu krīzi.

Papildus abi sociologi izvirza domu, ka suicidalitāte primāri saistīta ar esošo sociālekonomisko stāvokli. Šī uzskata pamatojums — paradoksālā kārtā proporcionāli vairāk pašnāvību raksturīgs tieši attīstītām valstīm un labi situētām sabiedrībām, nevis tām, kas grimst nepārejošā nabadzībā. Izšķirošais faktors nav iedzīvotāju materiālā nodrošinātība konkrētā periodā un situācijā, bet gan potenciālā materiālās nodrošinātības nestabilitāte, tas ir, risks ekonomiskās krīzes vai citu nelabvēlīgu faktoru ietekmē no augstāka materiālā stāvokļa krist zemākā. Tieši pēkšņa statusa maiņa vai risks zaudēt esošo statusu ir vistiešākais pašnāvību iemesls, savukārt sabiedrībā, kas piedzīvo ekonomiskas pārmaiņas, ir augstāka suicidalitāte nekā nabadzīgākā sabiedrībā, kuras ekonomiskais stāvoklis nemainās.

Savukārt, runājot par indivīda un sociālās grupas kontaktu nozīmi suicidālā riska rašanās kontekstā, viņi uzsver, ka personām, kas maz iesaistītas attiecībās ar citiem vai arī šīs attiecības ir ļoti paviršas, suicidālais risks ir daudz augstāks nekā personām, kurām daudz saistību. Tiek konstatēts, ka reti apdzīvotās lauku teritorijās pašnāvību skaits ir augstāks nekā urbānajā vidē, kā arī par labu pašnāvībai daudz biežāk izšķiras vientuļi cilvēki nevis precētie. A. Henrijs un Dž. Šorts uzsver, ka atšķirībā no vientuļniekiem precētie jebkurā gadījumā ir iesaistīti attiecībās vismaz ar otru cilvēku, pat tad ja šīs attiecības ir sliktas.

A. Henrijs un Dž. Šorts nonāk pie secinājuma, ka persona, kas iesaistīta sociālajos kontaktos, ir spiesta rīkoties saskaņā ar otra cilvēka vēlmēm un gaidīto, kas nozīmē nepieciešamību apvaldīt sevi. Autori suicidālo risku saista ar “brīvību no ārējās

apvaldišanās” — indivīdam, kura sociālais statuss un materiālie apstākļi ir augstāki, nav nepieciešamības kontrolēt savas izpausmes, viņam nav nepieciešamības izpatikt citiem, bet kopumā tas nozīmē viņa sociālās izolētības pastiprināšanos.⁷⁴ Tā ir modernā cilvēka problēma: vēlme pēc neatkarības, bet bailes no brīvības un nespēja to izmantot, vēlme būt atšķirīgam, individuālam, īpašam, bet nespēja būt vienam. Dilemma, kuras atrisinājums bieži ir letāls.

1. 3. 2. Filozofiskais diskurss

Pretstatā psiholoģiskajam un socioloģiskajam suicidālās uzvedības izpētes virzieniem, ko līdzīgi šai pētījumā plašāk neaktualizētajiem bioloģiskajam, medicīniskajam virzieniem galvenokārt interesē suicidalitātes rašanās iemesli, kas izrietoši ļautu domāt par tā preventīvajiem pasākumiem, filozofija savu uzmanību pamatā pievērš suicīda novērtējumam — šīs rīcības attaisnojumam vai noliegumam. Nenoliedzami arī filozofus interesē indivīda un sabiedrības attiecības, indivīda loma šī lēmuma pieņemšanā. Tomēr galvenā uzmanība tiek pievērsta nevis šīs rīcības motivācijai, tās rašanās cēloņiem un iespaidam uz sabiedrību, bet tās sekām un indivīda atbildībai par izdarīto — sevis un citu priekšā. Tā ir atbildība par savu izvēli.

Kā, runājot par absurdu — par cilvēka atsvešinātību no neizprotamās ār pasaules, plaisu starp indivīdu un pasauli, indivīdu un viņa dzīvi — atzīst eksistenciālists Albērs Kamī (1913–1960), “Patiesi nopietna ir tikai viena īsti filozofijas problēma: tā ir pašnāvības problēma. Izšķirt, vai dzīve ir vai nav dzīvošanas vērtā, nozīmē atbildēt uz filozofijas pamatjautājumu.”⁷⁵ Pašnāvnieka atbilde ir negatīva — ja izvēle ir par labu nāvei, tātad dzīve, bez šaubām, nevar būt dzīvošanas vērtā.

A. Kamī atzīst divējādu suicīda veidu pastāvēšanu: mirstot tāpēc, ka nav jēgas dzīvot, un tāpēc, ka nāve dzīvei piešķir jēgu. Tās ir jau E. Dirkeima atzītās divu tipu pašnāvības: subjektīvo negatīvo sajūtu noteiktās egoistiskās un ziedošanās ideju vadītās altruistiskās. Tomēr A. Kamī, noliedzot pašnāvību dzīves jēgas zaudējuma dēļ, arī iespēju iegūt dzīves jēgu saskata nevis nāvē, ziedojoties kaut kā dēļ, bet gan dzīvē — dzīvojot ar apzinātu absurda izjūtu un veicot savu uzdevumu.

⁷⁴ Neuringer Ch., Lettieri D. J. Suicidal Women Their thinking and feeling patterns — NY, 1982. — p. 12–13

⁷⁵ Kamī A. Mīts par Sīsifu. — R., 2002. — 13. lpp.

A. Kamī atzīst, ka pašnāvība ir viens no absurda atrisinājumiem⁷⁶ un domāšanas sekas — kad dažādu iemeslu dēļ tiek zaudētas ilūzijas un cilvēka saprāts nespēj pieņemt notiekošo un piešķirt tam jēgu, kad cilvēks kļūst svešinieks un nespēj samierināties ar dzīvi trimdā, tā ir kā atzīšanās, ka “dzīvošana nav bijusi pa spēkam vai ka dzīve nav saprasta”⁷⁷. Šo trimdas, atsvešinātības un absurda izjūtu viņš atzīst par normālai domājoša cilvēka eksistencei raksturīgu, tāpat — „Visi veselie cilvēki kādreiz ir domājuši par iespējamu pašnāvību, tāpēc bez tālākiem paskaidrojumiem var pieņemt, ka pastāv tieša saite starp šo izjūtu (absurda izjūtu — mana piezīme, I. S.) un neesamības alkām.”⁷⁸

A. Kamī atbilde ir pašiznīcināšanās noliegums, jo tā būtu padošanās absurdam, kas iznīcinātu arī pašu absurdu, pārtraucot tā apzināšanās iespēju. Šajā ziņā viņš pretstata ikdienas cilvēka problēmu — pašnāvību savas nolemtības, ikdienišķuma dēļ, kad cilvēks apzinās savas ikdienas absurdumu un cerību zaudējumu, vienu un to pašu darbu bezjēdzīgo turpināšanos — un Sīsifa pozīciju: apzinātu nebeidzama un bezjēdzīga darba darīšanu bez iemidzinošām cerībām, jo tas ir viņa darbs, viņa dzīve un akmens. Cerību zaudējums vienlaikus paver cerības iespēju un dod dzīves jēgu, eksistences absurds dara reālu pārdabisko.⁷⁹ Tā ir ka zivju makšķerēšana vannā, skaidri apzinoties, ka to vannā nav — drīzāk priekšrocība, greznība, nevis sods.⁸⁰ Pašnāvība šai skatījumā būtu padošanās cilvēka un realitātes attieksmju absurdam un nāvei, atsakoties no sev nolemtā, sev piemītošā un nereālās cerības.

Tomēr A. Kamī atzinumu, ka pašnāvības problēma filozofijā ir dzīves jēgas vai tās bezjēdzīguma problēma var traktēt arī kā nāves jēgas problēmu. Respektīvi — paša izvēlētais nāves bezjēdzīguma atziņu pretstatā šādas nāves atzīšanai par vienīgo veidu, kā cilvēks var aiziet no dzīves, nezaudējot savu cieņu.

Šo polāro vērtējumu: suicīdu atbalstošo viedokli, kas saistīts ar indivīda brīvības, tiesību mirt atzīšanu, un suicīdu noliedzošo, kas uzsver pienākumu dzīvot, nosaka kā indivīda un sabiedrības, indivīda un varas attiecības, tā arī viņa atbildība — savā vai citu priekšā. Jautājums, vai cilvēks ir savas dzīves saimnieks un drīkst pieņemt lēmumu mirt, būtībā nosaka attieksmi pret pašnāvību. Ja cilvēka dzīve un ķermenis ir viņa īpašums, nevienam nav iemeslu nosodīt šādu izvēli, pretējā gadījumā indivīds par dotās iespējas neizmantošanu ir atbildīgs Dieva un par izveidoto sociālo attiecību pārraušanu —

⁷⁶ Kamī A. Mīts par Sīsifu. — R., 2002. — 17. lpp.

⁷⁷ Kamī A. Mīts par Sīsifu. — R., 2002. — 16. lpp.

⁷⁸ Kamī A. Mīts par Sīsifu. — R., 2002. — 16. lpp.

⁷⁹ Kamī A. Mīts par Sīsifu. — R., 2002. — 174. lpp.

⁸⁰ Kamī A. Mīts par Sīsifu. — R., 2002. — 169. lpp.

sabiedrības priekšā.

Salīdzinoši brīva no reliģiskās un laicīgās varas noteiktā suicīda aizlieguma ir tikai antīkā filozofija, kas ne velti akcentē cilvēka brīvības mirt nozīmi — nāvi uztverot kā dzīves daļu un pašnāvību skatot kā iespēju izvēlēties nāves veidu līdzīgi dzīves veida izvēlei. Tomēr jāakcentē, ka brīvība mirt attiecas uz iespēju izvēlēties starp ciešanu, sāpju un slimību nomāktu eksistenci un nāvi, nevis aiziešanu no dzīves nāves vilinājuma dēļ.⁸¹ Šī iemesla dēļ atzīti pašnāvības veidi ir vēnu pārgriešana un bada nāve, respektīvi, badastreiks⁸², kas dod iespēju paildzināt nāvi, apliecināt šīs izvēles pamatotību un paust savus uzskatus draugu lokā, nevis noindēšanās, pakāršanās vai citi vardarbīgas nāves veidi, ko nosaka spontanitāte un kas neparedz iespēju atgriezties dzīvē, ja lēmums nebūtu galējs⁸³.

Stoīķi un epikūrieši alkās pēc harmonijas rosina dzīvot saskaņā ar pasauli un dabu, taču šīs saskaņas neiespējamības gadījumā pareizāk ir mirt. Tomēr gan Seneka, gan Epikūrs noliedz nāves alkas, jo saista tās ar dzīves noliegumu, tātad disharmoniju. Seneka mudina samierināties ar nolemtību dzīvot un vēršas pret nāves bailēm, kas būtu arī bailes no dzīves — no loģiskām tās beigām, kas iespējamās jebkurā brīdī: „(..) man nozīmīgāki tie cilvēki, kas tuvojas nāvei, nenīzdami dzīvi, un laiž nāvi sev klāt, nevis atvelk to pie sevis.”⁸⁴ Epikūrs aicina dzīvot pilnasinīgi, kamēr tas sagādā prieku, savukārt laimes ķīla ir gatavība šķirties no dzīves, kad tā vairs nav priekpilna: „Nāve neattiecas uz mums: kad esam mēs, nav viņas, bet kad tā atnāk, vairs nav mūsu.”⁸⁵

Platona pozīcija pret suicīdu ir noliedzoša. Lai arī viņa skolotājs Sokrāts izdara pašnāvību, iedzerot indi, un par šo soli vēstīts “Fēdonā”, šī rīcība tiek skaidrota kā augstākās varas noteikts izņēmums, ne ikdienišķa un attaisnojama parādība. Ja Platona arguments ir cilvēka pakļautība augstākajai varai, jo cilvēks ir dievu vergs⁸⁶, kas liedz iespēju atņemt sev dzīvību, tad Aristotelis šo aizliegumu saista ar cilvēka un sabiedrības attiecībām, ar viņa atbildību citu priekšā un pienākumiem pret valsti un sabiedrību⁸⁷.

Vēlāk, kad attieksmē pret suicīdu tiek izvirzīts galvenokārt reliģiskais noliegums un

⁸¹ Mischler G. Von der Freiheit, das Leben zu lassen: Kulturgeschichte des Suizids. — Hamburg, 2000. — 29. lpp.

⁸² Arī antīkajā pasaulē badastreiks bija veids kā paust savus politiskos un personiskos uzskatus, tomēr pretstatā mūsdienām tas nozīmēja ne vien apdraudējumu veselībai, bet arī dzīvībai. // Mischler G. Von der Freiheit, das Leben zu lassen: Kulturgeschichte des Suizids. — Hamburg, 2000. — 41. lpp.

⁸³ Mischler G. Von der Freiheit, das Leben zu lassen: Kulturgeschichte des Suizids. — Hamburg, 2000. — 40.–44. lpp.

⁸⁴ Seneka L. A. Vēstules Lucīlijam par ētiku. — R., 1996. — 68. lpp.

⁸⁵ Citēts pēc Чхарташвили Г. Писатель и самоубийство. — М., 1999. — 104. стр.

⁸⁶ Lembach Cl. Selbstmord, Freitod, Suizid: Diskurse über das UnSägliche. — München, 1998. — S. 64.

⁸⁷ Lembach Cl. Selbstmord, Freitod, Suizid: Diskurse über das UnSägliche. — München, 1998. — S. 67.

suicidāla uzvedība tabuizēta, kā arī tiek apšaubīts šādas rīcības ētiskums, suicīda problēma filozofijā netiek izvirzīta priekšplānā. Zīmīgi, ka franču apgaismes domātājs Mišels Monteņs (1533–1592) esejā „Par to, kā izvairīties no baudām, maksājot ar dzīvību” runādams par nāvi kā pozitīvu izvēli, vairāk citē antīkos tekstus, konkrēti Seneku⁸⁸ nekā pauž savu pozīciju. Iemesls ir nevēlēšanās izraisīt baznīcas un varas iebildumus vai pat potenciālās sankcijas.

Šo pašu iemeslu dēļ angļu dzejnieka un rakstnieka Džona Donna (1572–1631) drīz pēc paša pašnāvības mēģinājuma jaunībā tapušais apcerējums „Biatanatoss” iznāk tikai 1648. gadā, jau pēc viņa nāves. Lai arī tajā izvirzītais uzdevums ir pašnāvības nosodījums, autors katram no aprakstītajiem pašnāvniekiem atrod attaisnojošu motivāciju. Turklāt cenšas pierādīt, ka arī Jēzus nāve ir brīvprātīga.⁸⁹

Arī skota Deivida Hjūma (1711–1776) eseja „Par pašnāvību” anonīmi izdota pēc viņa nāves — 1777. gadā, bet līdz tam izplatīta rokrakstā. Par spīti Apgaismības idejām šī grāmata tiek aizliegta. D. Hjūms oponē Akvīnas Toma izvirzītajiem trim suicīda nolieguma postulātiem: ka pašnāvība ir noziegums pret Dievu, tuvākajiem un cilvēka dabu. Arī pašnāvību viņš skaidro kā Dieva gribas izpausmi, jo arī šādā gadījumā nāve nav Dieva plānu izjaukšana, bet gan jau ietverta tajos — kā cilvēka likteņa daļa.

Lai arī vācu filozofs Artūrs Šopenhauers (1788–1860) ētisku iemeslu dēļ neattaisno pašnāvību (šādas pozīcijas varbūtējais iemesls tiek saistīts ar viņa tēva pašnāvību 1805. gadā), tomēr viņš vērsas pret valdošo tendenci nosodīt pašnāvniekus un liegt tiem apbedīšanas tiesības. Galvenais nosodījuma iemesls — suicīda ideja ir pretrunā sabiedrības kā vairākuma interesēm un gribai. A. Šopenhauers pretstata askēzi un suicīdu: pirmā ir atteikšanās no dzīves baudām, bet pēdējais — no ciešanām.

Tam pretstatā vācu filozofa Fridriha Nīčes (1844–1900) pozīcija, kas saistīta ar individuālisma akcentējumu, šajā skatījumā pašnāvība ir viena no būtiskākajām idejām, kas apstiprina indivīda brīvības iespēju un veids, kā īstenot cilvēka un Radītāja dialogu — ja cilvēkam ir dota dzīvība, ko tas nav spējis noteikt, tad iespēja atteikties no tās ir viņa varā. Paradoksāli, bet F. Nīčes skatījumā suicīds ir ideja, kuras dēļ vērts dzīvot. “Doma par pašnāvību — spēcīgs mierinājuma līdzeklis: ar tās palīdzību var tikt pārvarētas izmisuma pilnas naktis.”⁹⁰

Filozofisko skatījumu uz suicīda problēmu raksturo interese par pašnāvnieka atbildību

⁸⁸ Monteņs M. Par to, kā izvairīties no baudām, maksājot ar dzīvību // Esejas. — R., 1982. — 37.–38. lpp.

⁸⁹ Чхарташвили Г. Писатель и самоубийство. — М., 1999 — 107. стр.

⁹⁰ Чхарташвили Г. Писатель и самоубийство. — М., 1999. — 112. стр.

pret sevi un citiem. Suicīda un atbildības par to saikne izriet, pirmkārt, no morālā redzespunkta, kas nosaka šīs rīcības ētiskumu, atbilstmi vairākuma akceptētam uzvedības standartam, kas nosaka pienākumu, saišu un rūpju par citiem nozīmi, un, otrkārt, no reliģiskā un varas skatupunkta, kas akcentē indivīda pakļautību Dieva un valsts varai — tātad cita, ārpus indivīda esoša spēka izvirzītiem noteikumiem.

2. Sievietes suicīds un rakstniecība

Suicīda motīvs literatūrā izmantots gandrīz visā tās pastāvēšanas gaitā — tādā vai citādā veidā: gan atsvešinātības sajūtu, gan protesta izteikšanai, tātad piesaistot uzmanību sabiedrības problēmām un vēstot par negatīvo subjektīvo pieredzi. Vācu literatūrzinātniece Klaudija Lembaha min, ka vācu literatūrā suicīda motīva izmantojums sevišķu aktualitāti ieguvis vētras un dziņu laikmetā, reālisma un naturālisma prozā.⁹¹ Tāpat viņa uzsver, ka suicīda tēma sevišķi aktuāla ir pēckara literatūrā, ko nosaka negatīvās pieredzes klātesamība daudzu paaudžu atmiņās.

Ar šo atzinumu varētu saistīt mūsdienu latviešu prozas interesi par nāves un pašnāvības tēmām, gremdēšanos pašnāvnieka iekšējās pasaules izjūtu atklāšanā, kā arī, kas jo zīmīgāk šajā kontekstā, — tendenci dokumentēt traumatisko 20. gs. Latvijas un latviešu vēsturisko pieredzi, sublimējot to bieži pat vienā romānā tā varoņu subjektīvo atmiņu formā. Pašnoliegšanās un subjektīvā vēstījuma veidā paustā negatīvā pieredze, vēlme norobežoties no tās rada labvēlīgus apstākļus suicīda tēmas aktualitātei mūsdienu prozā un autoru interesei par suicīda motīva izmantošanu prozas tekstos.

Suicīds tekstā saistāms ar indivīda un sabiedrības attieksmju atklāšanu, ar diskusiju par šiem jautājumiem, ar šo attieksmju izmaiņām un robežu pārveidošanu. Līdz ar to suicīda tēmas aktualizēšanās literatūrā saistāma ar humānisma tradīciju, kas uzmanību pievērš cilvēkam un tā vietai pasaulē, galveno suicīda problēmu saskatot indivīda brīvības, izvēles vai pakļautības Dievam un varai jautājumos. Sievietes suicīda izpēte ļauj secināt, ka suicīda diskursā latviešu prozā veidojas diskusija dzimumdiferences radītajiem aizspriedumiem, kas saistīta ar sievietes lomas maiņu sabiedrībā un viņas kā indivīda brīvības, vainas apziņas un atbildības nosaukšanu.

Suicīda motīva aktualitāte literatūrā neizbēgami saistīta ar sava laika aktuālajām tendencēm. 19. gs. otrajā pusē līdz ar Eiropas urbanizāciju pašnāvība kļūst pat nopietnu sociālu problēmu, līdz ar to tā nonāk arī literatūras uzmanības degpunktā. 19./20. gs. mijā arī Latvijā vērojams epidēmijai līdzīgs pašnāvību vilnis vienkāršo ļaužu vidū un tā atbalsošanās literatūrā.

Romantisma laikmetā Eiropas kultūrā sevi piesaka individualitāte, kas tiecas pēc ideāla un, nespējot to sasniegt, piedzīvo lielāko vilšanos, kāda vien iespējama: vilšanos sevī, savos centienos un apkārtējās pasaules kārtībā. Romantiskā sapņa un realitātes duālisma

⁹¹ Lembach Cl. *Selbstmord, Freitod, Suizid: Diskurse über das UnSägliche.* — München, 1998. — S. 15.

apjaušana rada būtiskāko romantisma laikmeta konfliktu, izeja no kura nereti ir nāve. Reliģijas krīze, kas sasaucas ar vērtību un sociālo attiecību krīzi, patriarhālās sabiedrības sabrukumu un jauna pasaules uzskata veidošanos, nozīmē kā pašnāvību skaita pieaugumu, tā attieksmes pret suicīdu maiņu. Tiek atzītas indivīda tiesības ne vien dzīvot, bet arī mirt.

Lai arī suicīda motīvs raksturīgs visu laikmetu literatūrai un dažādos veidos un intensitātē radis izpausmi dažādu laikmetu tekstos, pašnāvība ir tabu tēma. Ne vien realitātē, dominējot sabiedrības paš aizsargāšanās vēlmei: nodrošināt drošu tās locekļu eksistenci un iedibināto institūciju pastāvēšanu un no tā izrietošajiem morāles un reliģijas aizliegumiem, bet arī literārā tekstā. Attieksme pret sievieti nosaka arī viņas suicīda vērtējumu, lielākoties tiecoties to saistīt ar jūtu, neatbildētas mīlestības problēmu, nevis meklējot citus cēloņus, kas saistīti ar sievietes kā indivīda psiholoģiskajām grūtībām integrēties sociālajā vidē.

Lai gan visbiežāk tieši literatūra par spīti sabiedrībā valdošajiem aizspriedumiem un tabu atsedz noklusētā robežas un par suicīdu runā brīvāk un drošāk nekā tas tiktu darīts citur. Literatūra izskaidro suicīda epidēmiju, tā dod saturu un jēgu avīžu slejās minētajiem sausajiem nāves faktiem, jo atsedz suicīda būtību, pieskaras jautājumiem, kas bijuši nāves vērti, un ieskatās problēmās, kas citādi tiktu aiznestas kapā vai arī noklusētas, lai palikušajiem neatgādinātu viņu negatīvo pieredzi, saskaroties ar bieži vien neizskaidrojamu un nepamatotu tuvinieku vai draugu zaudējumu.

Svarīgi atzīmēt, ka arī laikā, kad sabiedrības dzīvē suicīds šķietami neeksistē, ir margināla parādība, kas nav teorētiskas intereses vērtā, tam uzmanību vienmēr pievērsusi daiļliteratūra, suicidālā rīcībā saskatot kā personisko traģēdiju, tā sava laikmeta noteiktu un neizbēgamu rīcības modeli — kā bēgšanu no naidīgās realitātes, tā protestu pret to. Likumsakarīga ir šīs problēmas atklāšanās arī mūsdienu latviešu prozā, kur suicīds bieži tēlots visai margināli, neattiecinot to uz centrālajiem tēliem, bet bieži ir prozas teksta centrālais problēmjaudājums. Tomēr arvien tas ir uzmanības vērts fenomens, kas atklāj indivīda vietu tēlotajā realitātē un viņa emocionālo un morālo attieksmi pret to.

Latviešu 20. gs. literatūra ir vēsturisko notikumu ietekmēta, politiskās un sociāli ekonomiskās pārmaiņas dziļi skārušas arī literāros tekstus, kas tiekušies ja ne pārradīt pasauli, tad attēlot realitāti visā tās krāšņumā vai pretīgumā. Suicīda motīva aktualizēšanās tekstā saistīta ar pārejas laika pieredzi, krīzes situācijām sabiedrībā. Suicidalitāte tekstā aktualizē problēmas, kas saistītas ar būtiskāko no izvēlēm — starp dzīvību un nāvi.

Suicīda motīvs latviešu prozas kontekstā maz aktualizēts, galvenokārt tāpēc, ka ilgus gadus, ko tā vadījusi sociālistiskā reālisma ēnā, šī tēma bijusi sava veida tabu, bez tam

salīdzinoši jaunā latviešu literatūra sakņojas folkloras priekšstatos, kur pašnāvība animismam raksturīgi noklusēta, un reliģiskās morāles uzslāņojumos, ko literatūra tiekusies apgūt kā garantu pareizai dzīvošanai. Galvenais latviešu prozas uzdevums ilgstoši ir bijis kalpot sabiedrībai — iemācīt pareizi dzīvot, nevis vēstīt par tik marginālām parādībām kā indivīda, sevišķi sievietes iekšējā pasaule un suicīds.

Par spēcīgu interesi par suicīdu var runāt galvenokārt tikai jaunākajā latviešu prozā, kas, skarot daudzus Latvijas mūsdienu sabiedrībai svarīgus jautājumus, nevairās no eksistences robežu tēlojuma un šo robežsajūtu pavadošajām dzīvības niecīguma un mazvērtīguma, nāves alku, riebuma pret dzīvi vai vienaldzības pret pašnāvību sajūtām. Suicidalitāte jaunākajā latviešu prozā kļuvusi par vienu no būtiskākajiem faktoriem, kas atklāj autora un izrietoši teksta un varoņu attieksmi pret svarīgiem jautājumiem — kā (ne)integritāti sava laika sabiedrībā, tā vēlmi (ne)identificēties ar pagājušā laika pieredzi.

Sievietes suicidalitāte, suicīds vai suicidāla noskaņa, indivīda atsvešinātības un pašnolieguma sajūtas ienāk ļoti daudzos latviešu mūsdienu prozas tekstos, varbūt pārsteidzoši, cik daudzos — ja ne citādi, tad kā doma par dzīves jēgas zudumu, cīņas velīgumu un nāvi kā izeju no nospiedošas situācijas.

2. 1. Dzimumdiference un sievietes suicīds

Meklējot suicidalitātes iemeslus vecuma, dzimuma, reģionālajā, nacionālajā un citās sabiedrības grupu diferencēs, svarīgs kļūst jautājums par suicīda un suicidālas uzvedības socioloģisko pamatu. Proti, vai suicidalitātei ir sociāli pamati, vai sabiedrība un tajā notiekošie procesi ietekmē iedzīvotāju suicidalitāti.

Dzimums kā sabiedrības diferenci veidojošs faktors kļūst par konceptu, kas nosaka atšķirīgu abu dzimumu indivīdu sociālās uzvedības un domāšanas modeļu meklējumus. Sievietes un vīrieša suicīdu nošķirums vispirms nozīmē suicīda kā sabiedriskā institūta, kas atklāj indivīda attieksmi pret būtiskām dzīves parādībām un idejām, atzīšanu, kā arī sievietes kā vīrietim opozicionāras būtnes, kam specifiska domāšanas un uzvedības forma, nosaukšanu. Tas sevī ietver ne vien citādu attieksmi pret sievieti, par galveno atšķirības cēloni minot abu dzimumu bioloģisko un sociālo lomu diferenci, bet arī citādu attieksmi pret sievietes suicīdu un tā motīviem, kas lielā mērā turpina dzimumu pretstatīšanas tradīciju, kurā vīrišķais nozīmē intelektuālo, stabilo un stipro, bet sievišķais —

emocionālo, labilo un vājo.

Pievēršoties sievietes suicīdam, jāuzsver tradicionālās sievietes un vīrieša pašnāvības motivācijas atšķirības, kas turpina tradīciju vīrišķo saistīt ar intelekta un prāta sfēru, bet sievišķo — ar emocijām un jūtām. Suicīda kā radikālas rīcības, indivīdam nonākot strupceļa situācijā un pieliekot punktu dzīves jēgas meklējumiem un mēģinājumiem atrast savu vietu dzīvē un pasaules kartībā, izpratne atklāj centrālo atšķirību vīriešu un sieviešu suicīda motivācijas skaidrojumā. Vīriešu suicīds tiek saistīts ar jēgas, patības meklējumiem un vilšanos esošajā, sievišķais — ar psihes īpatnībām, iekšējas dabas problēmām, kas izpaužas vēlmē aizbēgt no tām, nevis meklēt risinājumu.

Tiek uzskatīts, ka vīrieši pašnāvības izdara dažādu nepārvaramu grūtību pēc, kā arī nespējot samierināties ar savu uzskatu nemaldīguma apšaubīšanu, vērtību krīzi un devalvēšanos vai arī rodoties sevī atzīto, no vienas puses, un no ārpuses noteikto normu un uzskatu, no otras puses, konfliktam, bet sievietes, izšķiroties par šādu soli, vadās no pēkšņām emocijām, iedomām. Ja vīriešu pašnāvības ir ilgu šaubu, iekšēju konfliktu vai psihiskas saslīmšanas rezultāts, tad sieviešu pašnāvības tiek izdarītas afekta stāvoklī, to cēlonis ir dažādas psihozes un pārejoši emocionāli labili stāvokļi, tās tradicionāli tiek saistītas ar neveiksmīgu mīlestību, neirozēm, ātri pārejošiem psihiska diskomforta stāvokļiem, ar vēlmi pievērst uzmanību.⁹² Sieviešu pašnāvības tiek atzītas par neirotikām un afekta stāvoklī izdarītām, pašnāvniekus vīriešus uzskata par šizofrēniķiem un psihopātiem.⁹³

Pirmās, sekojot tradicionālajam pieņēmumam, tiek rūpīgi plānotas un paveiktas kādu augstāku iemeslu un principu dēļ — neredzot jēgu eksistencei, viņoties ideālos, idejās un vadoņos, atbilstoši bruņniecības tradīcijām izpērkot savu godu vai izvēloties starp neizbēgamu gūstu vai nāvē iegūstamu brīvību, savukārt otrās — nejaušas un sasteigtas, ne sievietes pašas ilgstoši plānotas, bet kādu ārēju apstākļu noteikta neizbēgamība.

Saplūstot abām domāšanas tradīcijām: pirmkārt, suicīdam kā augstāko brīvību apliecināšanai, kas dod iespēju parādīt vīrišķīgu lemtspēju, un, otrkārt, suicīdam kā galējās glēvulības un pazemojoša kauna zīmei, iezīmējas svarīga sievietes un vīrieša suicīdu nošķiroša tendence. Atbilstoši tradicionālajam dalījuma, kur vīrišķais nozīmē spēku, drosmi, spēju lemt un rīkoties, bet sievišķais — emocionalitāti, atdošanos, uzticību un tikumību, arī pašnāvības un to motīvi dalās sievišķajos un vīrišķajos.

Vīrieši mirst slavas, brīvības un varoņdarba vārdā, sievietes — mīlestības dēļ. Vīrieši

⁹² Neuringer Ch., Lettieri D. J. Suicidal Women Their thinking and feeling patterns — NY, 1982.

⁹³ Neuringer Ch., Lettieri D. J. Suicidal Women Their thinking and feeling patterns — NY, 1982.

savu godu glābj duelī, kas paredz iespēju uzvarēt, sieviete — noslīcinoties.⁹⁴ Šādu dalījumu augstajās un zemajās pašnāvībās turpina arī latviešu proza — J. Jaunsudrabiņa “Aijā” Ieva noslīcinās neatbildētas mīlestības dēļ (jāpiebilst, ka jau no Sapfo laikiem slīcināšanās ir pamatā nelaimīgas mīlestības ierosināts pašnāvības veids⁹⁵), bet Jānis finālā pārgriež vēnas, pasauli vispār un savu pieķeršanos, mīlestību pret Aiju jūtot kā cietumu.

Pretstatā sievietes suicīdam, kas tiek saistīts ar psiholoģiskajiem faktoriem, tāpēc to īpatsvaru sociālie un ekonomiskie apstākļi ietekmē maz un sieviešu pašnāvību īpatsvars par spīti pārmaiņu laikam ir relatīvi stabils, vīriešiem pašnāvību īpatsvara svārstības ir izteiktākas un lielākā mērā atkarīgas no ārējiem apstākļiem, ārējās pasaules ietekmes un konflikta ar to.⁹⁶ Tās atkarīgas no sociāli nelabvēlīgiem apstākļiem, ekonomiskās nestabilitātes, nespējas pildīt stereotipisko vīrieša lomu, apgādājot savu ģimeni, u. c.⁹⁷

Noteikti jāuzsver, ka pretstatā daiļliteratūrai, kas pārsvarā runā par sievietes suicīdu, statistikas dati to atklāj kā sievietei maz raksturīgu uzvedības modeli: sieviešu vidū pabeigtu pašnāvību ir vidēji trīs reizes mazāk nekā vīriešu, bet pašnāvību mēģinājumu — trīs četras reizes vairāk nekā vīriešu vidū.⁹⁸ Tas sevišķi spilgti atklājas postpadomju Latvijas realitātē, kad līdztekus citiem sabiedrības suicidalitāti ietekmējošiem faktoriem aktuāli kļūst pārejas sabiedrībai raksturīgie nelabvēlīgie apstākļi — ar kardinālu vīriešu pašnāvību skaita pieaugumu pārmaiņu periodā pretstatā sieviešu pašnāvību skaita relatīvajai stabilitātei. Vīriešu vidū pabeigtu pašnāvību šajā laikā ir pat piecas sešas reizes vairāk.⁹⁹

Izrietoši salīdzinoši zemā sieviešu suicidalitāte ir viens no iemesliem, lai, suicīdu uzskatot kā humānās pieredzes daļu un mūsdienu sabiedrības problēmu, tiktu runāts galvenokārt par vīrieša suicīdu. Sievietes suicīds tiek uztverts kā atkāpe no normas — vai nu kā vīrieša suicīda opozīcija, vai arī viņas iekļaušanās vīrišķās uzvedības modelī, viņas ietiekšanās vīrieša pārvaldītajā sfērā¹⁰⁰, nevis sievietei pašai par sevi raksturīga uzvedības forma.

Uzmanību galvenokārt saista jautājums, kāpēc sievietēm ir raksturīgs salīdzinoši daudz mēģinājumu, bet tik maz pabeigtu pašnāvību. Šis jautājums, runājot par sievietes suicīdu, kļūst par būtiskāko atslēgu. Mēģinājumi izskaidrot šādu atšķirību saistīti ar sievietes

⁹⁴ Рейфман И. Ритуализованная агрессия. Дуэль в русской культуре и литературе. — М., 2002. — 22. стр.

⁹⁵ Чхарташвили Г. Писатель и самоубийство. — М., 1999. — 36. стр.

⁹⁶ Värnik A. Enesetapud Eestis. 1965–1995. Suicide in Estonia — Tall., 1997. — p. 18.

⁹⁷ Neuringer Ch., Lettieri D. J. Suicidal Women Their thinking and feeling patterns — NY, 1982.

⁹⁸ Psychiatry. 2nd ed. — Ph., 1990. — p. 256.

⁹⁹ Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 2005 — R., 2005

¹⁰⁰ Neuringer Ch., Lettieri D. J. Suicidal Women Their thinking and feeling patterns — NY, 1982.

suicīda motivācijas meklējumiem, kas pretstata vīrieša un sievietes suicīdus. Iemesli galvenokārt tiek meklēti sievietes citādībā. Veidojas atšķirīga attieksme pret sievietes suicīdu un tā motīviem, kā galveno cēloni minot abu dzimumu sociālo lomu un bioloģisko diferenci.

Tradicionālais cilvēces dalījums aktīvajā un pasīvajā dzimumā, kā arī pasivitātes piedēvēšana sievietēm kā otrajam dzimumam ir iespaidojis arī suicidologus, tiem lielā mērā tiecoties apgalvot, ka pašnāvība kā radikāls lēmums un aktīva rīcība, kā pārdomāta izšķiršanās par galējo soli ir sievietēm neraksturīgas uzvedības paraugs. Salīdzinoši mazā sieviešu pašnāvību īpatsvara iemesli tiek saistīti, pirmkārt, ar dzimumsociālo diferenci — sievietes domāšanas, uzvedības un motivācijas citādību, neatbilstami pareizam (t. i., vīrišķam) etalonam, pat intelektuālās apziņas un pārliecības trūkumu, otrkārt, ar bioloģisko diferenci — sievietes fizisko citādību, atšķirīgu ķermeņa uzbūvi (vājāku muskulatūru, hormoniem), seksualitāti. Savukārt par raksturīgākajiem iemesliem, kas nosaka sievietes suicīda iespējamību, tiek nosaukti atkarība no ikmēneša menstruālā cikla, kā arī grūtniecība.

Pamatojums uzskatam, ka sievietes suicīdam ir cita motivācija, balstās pieņēmumā, ka sievietēm raksturīgi citādi pasaules uzskati, ieaudzināti citi uzvedības modeļi un vērtību sistēma. Sieviete tiek piedēvēta pasivitāte un bezierunu pakļaušanās liktenim, valsts varai, politiskiem lēmumiem un tradicionālajām vērtībām, kas tādā veidā mazina iespēju protestēt pret sev nepieņemamo.

Sievietes ir mazāk pārliecinātas par sevi, tāpēc pacietīgāk panes dzīves triecienus (G. Kliftons un S. Lī). Sievietēm raksturīgā bezierunu tradicionālo vērtību pieņemšana liedz iespēju rasties konfliktiem, bez tam sievietēm raksturīgs izdomas trūkumu, kas vispār liedz aizdomāties līdz pašnāvības iespējai (E. Dirkeims). Pašnāvība ir saistīta ar aktivitāti, darbību, kas mazina iespēju, ka to varētu izdarīt sieviete. Turklāt lielais pašnāvību mēģinājumu, bet salīdzinoši mazais pabeigto pašnāvību skaits liecina par sievietes nespēju sevi organizēt tik tālu, lai pabeigto iesākto (A. Henrijs un Dž. Šorts).

Runājot par sievietes suicīdu, tā iemesli tiek meklēti galvenokārt bioloģiskajā diferencē. Kā uzskata vadošie suicīda pētnieki, sievietes suicīdu determinē galvenokārt psiholoģiskā nestabilitāte, emocionalitāte, spontanitāte, pat neprognozējamība, bet īpaši — tikai viņai specifiski bioloģiski stāvokļi: grūtniecība, dzemdības, menstruācijas, ovulācija.¹⁰¹ Visvairāk pašnāvību mēģinājumu ir pirms un pēc menstruācijām un to laikā,

¹⁰¹ Neuringer Ch., Lettieri D. J. Suicidal Women Their thinking and feeling patterns — NY, 1982.

savukārt pabeigtu pašnāvību — ovulācijas fāzē.¹⁰² Izskaidrojums — menstruāciju laikā sievietes ir vieglāk aizkaitināmas un nervozākas, tāpēc pat šķietami nebūtisku iemeslu dēļ vieglāk nonāk suicidālā situācijā. Atsevišķām sievietēm menstruācijas varētu būt atgādinājums par viņu sievišķību, kas uzsver to neaizsargātību un vājumu.

Vājās muskulatūras dēļ sieviete nemaz nav spējīga lietot vīriešiem raksturīgas vardarbīgas metodes, kas izraisītu nāvi (O. Lesters). Tiek pausts uzskats, ka nepabeigtās pašnāvības ir sekas sieviešu nespējai apieties ar vīriešu piederumiem — virvi un ieročiem (Dž. Marks, K. Stuks).¹⁰³ Savā ziņā tas izskan kā kritika par nespēju savākties un pabeigt iesākto, it kā laba pašnāvība būtu pabeigta pašnāvība.

V. Vitloks un M. S. Edvards apgalvo, ka vairāk nekā puse pašnāvnieču grūtnieču ir neprecētas un mirst vainas un kauna sajūtu dēļ, savukārt R. Gudvins un A. Hariss apgalvo, ka vairāk ir precēto, kas mirst pēc strīda ar vīru, savu naidu pret vīrieti sieviete pārnes uz bērnu — nogalinot bērnu, bet līdz ar to arī sevi, viņa it kā nogalina vīrieti, kas tai darījis sāpes. Šis viedoklis balstās apgalvojumā, ka sieviete grūtniecībā var saskatīt slazdu, no kura nav izejas, sava vājuma izpausmi, tāpēc nāvi izvēlas kā izeju no tā.¹⁰⁴ Tomēr grūtniecība vienlaikus tiek nosaukta arī par suicidālo risku mazinošo faktoru, atzīmējot, ka sievietēm raksturīga ciešu sociālo saišu veidošana un vēlme uzņemties rūpes par citiem, tāpēc viņa neizvēlētos nogalināt otru cilvēku, šai gadījumā — embriju. Tiek izvirzīta hipotēze, ka smagi suicidāla personība grūtniecībā var saskatīt pat savu problēmu risinājumu.¹⁰⁵

Iemesli lielajai atšķirībai pabeigto pašnāvību īpatsvara ziņā tiek meklēti sieviešu nestabilajā psihē, emocionālajā nenoturībā, pat vēlmē ar pašnāvības mēģinājuma palīdzību pievērst sev uzmanību. Tas pretstata sievietes un vīrieša suicīdu, jo pēdējais ir veikts ar aprēķinu, lai nāve iestātos neatgriezeniski, savukārt sievietei svarīgāk savu pašnāvību vai tās mēģinājumu saistīt ar kādu citu personu, pievērst uzmanību savām problēmām un tikt izglābtai (O. Lesters).

Galvenā sievietes suicīda motivācija ir pievērst uzmanību, kas saistīts ar ilgām pēc emocionālā komforta un ievērības. Turklāt sievietes ir mazāk agresīvas, sabiedriskākas par vīriešiem, tāpēc tās nekad nav tik vientuļas, lai izvēlētos nāvi.¹⁰⁶ Pretstatā vīriešiem, kas

¹⁰² Neuringer Ch., Lettieri D. J. Suicidal Women Their thinking and feeling patterns — NY, 1982. — p. 17.

¹⁰³ Neuringer Ch., Lettieri D. J. Suicidal Women Their thinking and feeling patterns — NY, 1982. — p. 19.–21.

¹⁰⁴ Neuringer Ch., Lettieri D. J. Suicidal Women Their thinking and feeling patterns — NY, 1982. — p. 18.–19.

¹⁰⁵ Neuringer Ch., Lettieri D. J. Suicidal Women Their thinking and feeling patterns — NY, 1982. — p. 20.

¹⁰⁶ Neuringer Ch., Lettieri D. J. Suicidal Women Their thinking and feeling patterns — NY, 1982.

pašnāvības pārsvarā izdara pusmūžā, sievietēm šī tendence palielinās vecumā — pieaugošā vientulība, nespēja uzturēt sevi un vecuma izraisītās slimības ir būtiskākie iemesli. Viņas vieglāk kontaktējas, tāpēc laicīgi izstāsta sasāpējušās problēmas un rod mierinājumu. Sievietēm ir vieglāk lūgt palīdzību, ja radušās grūtības, viņām vieglāk rast atpakaļceļu un lūgt palīdzību pašnāvības mēģinājuma gadījumā, tāpēc viņas var tikt izglābtas biežāk. Viņām piemīt tendence uzņemties par kādu rūpes, just atbildību, kas liedz iespēju dezertēt, nerēķinoties ar palicējiem. Viņas ir saistītas ar citiem, turklāt tieši atbildības sajūta par tiem, kas ir viņas apgādībā, liedz bezrūpīgi aiziet.

Mazais letālo sieviešu pašnāvību skaits tiek skaidrots arīdžan ar nevardarbīgu metožu lietošanu, kas liedz iestāties nāvei uzreiz un dod laiku apdomāties, lai pašnāvniece tiktu izglābta. Sievietes, kā to atklāj arī Latvijas statistika¹⁰⁷, pretstatā vīriešiem, kas pamatā noduras, nošaujas un pakaras, pārsvarā izvēlas nevardarbīgas, mazāk bīstamas metodes: iedzer indi, indējas ar gāzi, slīcinās. Tā kā nāve tādā gadījumā neiestājas uzreiz, tā nav acumirkliņa, pašnāvniecei ir dota iespēja apdomāties, lai lūgtu pēc palīdzības, tāpēc viņas biežāk var tikt izglābtas. Salīdzinājumam A. Upīša romāna „Sieviete” fināls, kur Elza pēdējā brīdī mēģina noturēties, pēkšņi sajūtot dzīvības instinktu, tomēr nesekmīgi.

Šīs izvēles pamatā ir vēlme saglabāt nesakropļota ķermeņa skaistumu un pievilcību arī pēc nāves — sievietes vēlas skaistu nāvi, vēlas zārkā izskatīties estētiski. A. Neiburga stāstā „Augstuma bailes”, kurā risināti jaunas meitenes suicidālās uzvedības rašanās iemesli un atklāts viņas dzīves jēgas meklējumu strupceļš, raksta: „Es, protams, neesmu mēģinājusi pakārties, jo tas man liekas neestētiski.”¹⁰⁸

Ievērtību pelna fakts, ka pat tādās kultūrās, kur dzimumstereotipiem liela nozīme, mainās attieksme pret sievietes lomu un viņas iespējām mirt no pašas rokas — gan ne egoistisku, bet altruistisku, ar kopienas interesēm saistītu iemeslu dēļ. Līdz 20. gs. 70. gadiem nebija iedomājama situācija, ka sievietes varētu iesaistīties terorismā, tomēr mūsdienās sievietes pašnāvnieces, kas uzspridzinās pūlī, aiznesot līdzī naidīgās kopienas pārstāvju dzīvības, ir ikdienišķa parādība.¹⁰⁹ Tiek uzsvērti vairāki faktori, kas sievietei palīdz pildīt šo uzdevumu un izraisa mazāk aizdomu: grūtniecība, viņas vājums, mātes loma¹¹⁰. Zīmīgi, ka šie faktori ir arī starp tiem, kam suicīda pētnieku skatījumā vajadzētu glābt sievietes dzīvību un atvairīt suicidālas domas un novērst nāvi.

Statistikas dati, kas atklāj lielo atšķirību starp vīriešu un sieviešu pašnāvību skaitu, ļauj

¹⁰⁷ Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 2005 — R., 2005

¹⁰⁸ Neiburga A. Augstuma bailes // Stum, stum. — R., 2004 — 187. lpp.

¹⁰⁹ Skaine R. Female suicide bombers. — Jefferson, 2006. — 67. lpp.

¹¹⁰ Skaine R. Female suicide bombers. — Jefferson, 2006. — 73. lpp.

runāt par atšķirīgiem dzimumu uzvedības modeļiem, atšķirīgu pieredzi un citu attieksmi pret brīvprātīgu nāvi. Kā redzams pēc izteiktajiem viedokļiem, tas, ka sieviete vispār izdara pašnāvību, ir gandrīz nejausība, ietiekšanās vīriešu sfērā un drīzāk izņēmums nekā norma.

Uzskats par sievieti kā vīrietim opozicionāru būtnei, kā otro dzimumu determinē suicīda izpētes vēsturi. Mēģinājumi atklāt sievietes suicīda specifiku neizbēgami saistīti ar sabiedrībā valdošiem dzimumaizspriedumiem, sievietes specifiskās lomas atzīšanu — ar tikai viņai raksturīgu uzvedības modeļu meklējumiem, netiecoties pēc vispārīgā, bet pēc konkrētā, tikai viņai piemītošā. Suicīda izpētes teorijas sievietes suicīda iespējamību vai tieši otrādi — neiespējamību saista galvenokārt ar viņas bioloģisko un dzimumsociālo diferenci, kaut paralēli eksistē daudz citu apstākļu, kas to ietekmē: gan sociālās vides, gan psiholoģiskā stāvokļa determinēti.

2. 2. Sievietes suicīds un tā motivācija tekstā

Pretēji realitātei, kam nav raksturīgs liels sieviešu pašnāvību īpatsvars, tieši otrādi — brīvprātīga došanās nāvē tiek saistīta ar maskulīno pasaules uztveri un rīcības modeli, literatūrā valda cita situācija. Tekstā biežāk mirst sievietes nekā vīrieši — sieviešu tēliem autori biežāk ļauj aiziet no dzīves, norobežoties no nelabvēlīgiem apstākļiem, izvēlēties citu rīcības modeli: ne atrisinot problēmas, bet pēkšņi pārtraucot sarežģījumu pilno dzīvi un tādā veidā visbiežāk izraisot lasītāju līdzjūtību.

Sieviešu suicidalitāti maz ietekmē sociālie apstākļi un pārmaiņas, sociālā statusa zaudēšanas risks, politisko un ekonomisko pārmaiņu izraisītā nestabilitāte, tāpēc realitātē nav vērojams krass sieviešu pašnāvību pieaugums, tomēr prozas tekstos tieši sieviete visbiežāk ir vājā tēls, kas salūzt pārmaiņu laikā. Prozā sieviešu pašnāvības lielā mērā dominē — kā 19. un 20. gs. mijā, tā mūsdienās. Šādai tendencei daudz iemeslu. Viens no būtiskākajiem — autora dzimums. Turklāt jāuzsver, ka abu dzimumu autoriem ir atšķirīga motivācija, kas rada nosacījumus suicīda motīva tēlošanai un sižeta virzīšanai ar tēla brīvprātīgās nāves palīdzību.

Vēsturiski vairāk ir vīriešu nekā sieviešu dzimuma autoru, tāpēc, ar pašnāvnieka tēla palīdzību meklējot izeju no paša autora suicidālās krīzes vai sabiedrībā valdošā noskaņojuma, pretējā dzimuma tēla nāve dod iespēju distancēties no suicīda problemātikas. Tā ir iespēja pastarpināti paust savu suicidālo noskaņojumu, risināt būtiskas iekšējās

problēmas. Turklāt tradicionāli suicīds tiek saistīts ar pasivitāti, nespēju risināt problēmas un izvairīgu, bieži pat glēvulīgu izejas meklējumu. Sievietes tēls ir pateicīgāks pašnāvnieka kā upura tēlojumam. Bez tam sievietei tradicionālajā sabiedrībā ir vairāk ierobežojumu, bet ierobežotība rada potenciālu viņas izlaušanās tendencēm, bet viena no tām ir suicīds.

Vīrieša tekstā sieviete pašnāvību izdara, lai demonstrētu pasīva lemt un rīkoties nespējoša indivīda bezierunu pakļaušanos ārpus esošām normām un lai atklātu sievietes un kolektīvās morāles konfliktu, no kura nav citas izejas kā nāve. Šajā kontekstā sievietes pašnāvība turpina jau zināmo uzskatu paradigmu — sievietes kā vājā cilvēces daļa, kam nav lemts pretoties un izdzīvot.

Pirmajā latviešu romānā „Mērnieku laiki” (1879), lai arī Reinis un Matīss Kaudzītes ir auguši kristietības tradīcijā, ir sievietes un, kas jo svarīgāk, pozitīvi tēlotās varones Lienas pašnāvība. Brāļi Kaudzītes paliek savam laikam raksturīgās pozīcijās, apstiprinot tēzi par vīriešiem kā stipro un sievietēm kā vājo dzimumu — Liena pēc Kaspara nāves iet bojā. Jāatzīmē, ka Lienas pašnāvība iespējama pēc viņas sajukšanas prātā — pretējā gadījumā kristīgas morāles iespaidā viņa zaudētu iespēju tikt autoru un lasītāju žēlota, attaisnota, zaudētu tiesības uz līdzjūtību.

Lai arī teksts diskutē par pašnāvības tēmu un nostājas opozīcijā sabiedrībā valdošajiem stereotipiem par nepieciešamību pašnāvnieku apbedīt ārpus kapsētas un sodīt pēc nāves, tā nav diskusija par pašnāvības attaisnojumu vai noliegumu, bet gan par attieksmi pret jau notikušu pašnāvību, ko izdarījis noteiktu sociālo apstākļu upuris. Pašnāvnieces kā upura tēls paver iespēju vīrieša autora tekstā runāt par apstākļiem, kas izraisījuši nāvi, šis skatījums nepiedāvā sievietes pašas viedokļa izpaušanos. Liena ir pasīvs tēls, viņas nāve ir ne viņas pašas izraisīta, bet, iespējams, pēc vienas no tekstā piedāvātajām versijām, pat nejauši notikusi nāve, jo prātā sajukusi sieviete gribējusi pārcelties pāri upei un gājusi bojā.

Rakstot par sievietes brīvprātīgu došanos nāvē kādu sižetā balstītu ārējas dabas cēloņu iespaidā, autoram tiek dota iespēja diskutēt ar sabiedrībā dominējošo viedokli par sievietes lomu un viņas pašnāvību. Viņas nāve tāpēc bieži ir upuris, vienīgā izeja no bezizejas situācijas, nespējas pakļauties sabiedrības normām. Sevišķi to var attiecināt uz latviešu prozā 20. gs. 1. pusē bieži tēlotajām nevainīgo jaunavu pašnāvībām, kas tekstā diskutē par viņas vainu — vai nevainīguma zaudējums bija nāves vērts, kādi bija nāves iemesli, kam jāuzņemas vaina par to: nevainības laupītājam vai sabiedrībai, kas nepieņem aptraipīto.

Sievietes kā upura tēlojums raksturīgs arī P. Bankovska prozai — naidīgi ārējie apstākļi salauž Evu romānā „Čeka, bumba un rokenrols”, kas pēc sportistes karjeras izjukšanas un izvarošanas mēģina izdarīt pašnāvību un nonāk psihiatriskajā slimnīcā, arī

Jolanta romānā „Padomju Latvijas sievietē” ir apstākļu upuris — vīrieša pamesta, palikusi viena ar bērnu viņa mēģina sadedzināties, tomēr pēdējā brīdī izskrien no mājas un par bērna slepkavību nonāk cietumā. Savā ziņā par upuriem var uzskatīt arī citas, tajā skaitā autoru sieviešu mūsdienu latviešu prozā tēlotās pašnāvnieces — visbiežāk tā ir ārējā pasaule, kas radījusi nelabvēlīgus apstākļus eksistencei, nevis pārliecības pēc pieņemts lēmums pārtraukt dzīvi.

Tomēr mūsdienu latviešu prozā, kas pārsvarā ir sieviešu autoru rakstīta, suicīda motīva, konkrēti — sievietes suicīda popularitātei jāmeklē arī citi cēloņi, kāpēc latviešu mūsdienu prozas tekstos ir salīdzinoši daudz sieviešu pašnāvību. Galvenokārt tas ir saistīts ar spēcīgas sieviešu rakstnieču paaudzes, bet varbūt paaudžu ienākšanu latviešu prozā, ar neapgūto teritoriju meklējumiem, ar sievietes pasaules ienākšanu literatūrā, pievēršanos sievietes identitātes un garīgajiem meklējumiem. Vīriešu tēli ir kļuvuši sekundāri, dominē sievietes, kam jāatrod sava vieta kā tagadnes esamībā, tā nākotnes vīzijās, jāatrisina būtiskas sava laikmeta problēmas. Šī iemesla dēļ svarīgas laikmeta problēmas tiek atklātas ar sieviešu tēlu palīdzību, pārejas suicidalitāte tiek risināta ar viņu palīdzību.

Viens no būtiskākajiem iemesliem, kāpēc mūsdienu prozā aktuāla femīnās suicidalitātes problēma, ir mūsdienu prozas subjektivizēšanās tendences, kas saistītas ar pārejas laikam raksturīgiem centieniem paust savu pieredzi, viedokli. Cita starpā — arī aprakstīt psiholoģiskās problēmas, kas raksturīgas šī laika sabiedrībai, sievietēm, autoriem. Autoru sieviešu rakstītā proza savā ziņā kļuvusi par subjektīvo izjūtu un atmiņu, subjektīvā skatījuma uz notikumiem izteicēju, ne objektīvo notikumu attēlotāju. Svarīgāks ir subjektīvais viedoklis, sievietes pašas iekšējās pasaules atklāsmes, viņas izjūtas, saskaroties ar sava laika sociālo realitāti, mūsdienu dzīves problēmām un izaicinājumiem, viņas pievēršanās padomju laika atmiņām, centieni dokumentēt savu laiku un līdz ar to — sabiedrībā valdošo nihilismu, neticību nākotnei.

Analizējot mūsdienu latviešu prozā sastopamos suicīda motīva izpausmes veidus, jāatzīmē, ka līdztekus tradīcijai sievietes suicidalitātes iemeslus meklēt viņas seksualitātē, neatbilstmē sabiedrībā valdošajiem stereotipiem un nelaimīgas mīlestības izraisītā personības krīzē, aktuāla kļūst tendence sievietes suicidalitāti saistīt ar indivīda un sabiedrības, indivīda un varas, valdošā ideoloģijas konfliktu, kas neuzsver viņas bioloģisko un ķermenisko diferenci, bet ļauj vispārināti saistīt ar to suicīda uztveri, kas agrāk literatūrā bijusi raksturīga galvenokārt tikai vīriešu tēliem — tāpat arī ar atbildību par savu rīcību, kas tekstā tiek atklāta suicīda motivācijas veidā: rādot sievietes nonākšanu suicidālā situācijā, atklājot viņas viedokli un uzskatus par dzīvības, nāves un pašnāvības

jautājumiem, viņas izvēli un rīcību, kas ved nāvē.

Suicīda ienākšana tekstā reti ir nejaušība, parasti pievēršanās dzīvības un nāves attieksmēm saistīta ar autoram svarīgu jautājumu un problēmu risinājumu. Arī uzsvērta vienaldzība pret nāvi un pret pašnāvību visbiežāk ir autora pienesums diskusijai par sabiedrībā dominējošiem uzskatiem, par vērtībām un to devalvēšanos. Tāpēc, zinot sabiedrībā valdošos aizspriedumus un piesardzīgo attieksmi pret brīvprātīgu nāvi, lai tā būtu pašnāvība, narkotiku lietošana vai vieglprātīga attieksme pret dzīvību, pašiznīcināšanās vai piekrišana eitanāzijai, latviešu prozas kontekstā svarīga autora piedāvātā suicīda motivācija un tekstā sniegtais šādas izvēles pamatojums, skaidrojums, kas raksturo viņa attieksmi pret to: suicīda noliegumu, nosodījumu, sajūsmu pret to, tendenci glorificēt vai vienaldzību.

Autors, vēstot par suicidālas situācijas veidošanos un aprakstot brīvprātīgu nāvi vai gatavību tai, tekstā atklāj sievietes suicīda motivāciju, kā arī — savu viedokli un skatījumu uz šo problēmu. Izrietoši — piedāvā vai arī liedz citas izvēles iespējas varbūtību.

Izvēle runāt par suicīdu atklāj sava laika uzskatus un to rezonansi tekstā, sava laika izpratni par indivīda brīvības iespējamību un tās robežām, kā arī šādas izvēles un brīvības traktējuma vērtējumu. Tā kā suicīds ir galēja un nereti neatgriezeniska izvēle, ceļš uz to atklāj indivīda iekšējās pasaules pārdzīvojumus un tekstā ļauj runāt par būtiskākajām idejām, kas svarīgas teksta rašanās laikam un tā autoram.

Būtībā autora piedāvāto un tekstā ienākušo suicīda motivāciju atklāj jautājums par atbildību — kas tekstā ir atbildīgs par pašnāvību: pats pašnāvnieks, kas izvēlas šādu rīcības modeli, vai ārējie faktori, kas virza un nosaka šādu izvēli. Izrietoši tas saistīts ar jautājumu, vai tekstā ir pašnāvnieka un pašnāvības nosodījums, vai pašnāvnieks ir morāli atbildīgs par savu izvēli un tiek tekstā nosodīts vai arī vaina un atbildība tiek meklēta ārējas izcelsmes faktoros un indivīds par savu izvēli netiek vainots.

Ja autors uzskata, ka suicidalitāte tekstā izriet no indivīda brīvas izvēles, viņa atbildes ārējiem apstākļiem vai novēršanās no ār pasaules, respektīvi, atbildība par tekstā pieņemto lēmumu gulstas uz indivīdu, kas pats ir pieņēmis šo lēmumu, līdz ar to ir atbildīgs par notikušo, par savas dzīves iznīcināšanu un no tās izrietošu pāridarījumu citiem, suicīds tekstā saistāms ar indivīda lomas akcentējumu, ar romantiskā pasaules uzskata klātbūtni. Suicīda motīvs šādā gadījumā tekstā tiek izmantots, lai atklātu indivīda psihes un pasaules uztveres īpatnības, šīs uztveres jūtīgumu un citādību, viņa nepiemērotību reālajai dzīvei un egoistisku tiekšanos pēc pārpasaulīgā, gaistošā, indivīda citādības glorificēšanu.

Šai gadījumā suicīds ir veids, kā indivīds mirstot iegūst nemirstību, viņa saites ar

palicējiem nav spēcīgas un nāve ir drīzāk ceļš uz labāku pasauli, ne bēgšana no šīs realitātes, kas nereti ir diezgan vienaldzīga. Viens no spilgtākajiem latviešu prozas paraugiem šajā ziņā ir Jāņa Poruka stāsts „Pērļu zvejnieks”, kur tiek atklāta ideālas mīlestības būtība — ne ilgstoša esamība kopā, bet kopīga nāve mīlestībā: „Kur īsta mīlestība, tur ir miesas nāve (..)”¹¹¹.

Savukārt ja suicīds tekstā saistīts ar varoņa nonākšanu situācijā, kur cita izvēle, saglabājot pašcieņu, nav iespējama, vai arī suicīds tiek interpretēts kā indivīda atbilde ārējas izcelsmes apstākļiem, sociālās vides un sabiedrībā notiekošo procesu, dominējošo uzskatu ietekmei, tad atbildība par viņa nāvi gulstas uz sava laika sabiedrību, tajā dominējošiem aizspriedumiem, nelabvēlīgiem sociālajiem apstākļiem. Šajā gadījumā autors ar suicīda palīdzību tekstā kritizē sabiedrību un tajā valdošās, bieži novecojušās, savam laikam vai autora uzskatiem neatbilstošās normas, naidīgo sociālo realitāti. Rakstot par suicīdu, autors apsūdz sabiedrību par tās sociālajiem, ētiskajiem, politiskajiem un kulturālajiem aizspriedumiem, apstākļiem, kas veicina indivīda nāvi, ne izdzīvošanu. Piemēram, sievietes pašnāvība, izpērkot vainu ārlaulības sakara dēļ un glābjoties no ļaunu valodām, autoram ļauj diskutēt par sievietes lomu sava laika sabiedrībā, par aizspriedumiem un viņas seksuālo atbrīvošanos.

Sievietes suicīds sociālu apstākļu ietekmē latviešu prozā galvenokārt saistīts ar sievietes lomas maiņu sabiedrībā, ar feminisma ideju izplatīšanos. Sievietes ietiekšanās jaunās sfērās rada šīs tēmas aktualitāti, diskutējamību. Jautājums par sievietes iespējām pašai nodrošināt savu materiālo eksistenci ir aktuāls 20. gs. 1. puses prozas tekstos, jo ļauj diskutēt par sieviešu emancipācijas jautājumiem, piesaista uzmanību viņas vietai sabiedrībā un viņas grūtībām pašai veidot savu dzīvi. Suicīda kā kardinālākās situācijas, kur atklājas sievietes nespēja nopelnīt naudu un izdzīvot, mērķis ir izraisīt lasītāju līdzjūtību, pievērst uzmanību sievietei kā indivīdam. Autors, rakstot par sievietes pašnāvību un tās cēloņiem, piesaista lasītāja uzmanību viņas brīvību ierobežojošiem faktoriem un kritizē sabiedrības normas un aizspriedumu, kas to ierobežo.

Suicīda motivācija tekstā saistīta ar autora pievēršanos varoņa konflikta un pirmssuicidālās attīstības tēlojumam. Autora sniegtā motivācija saistīta ar viņa attieksmi pret šo uzvedības modeli, tā vērtējumu, attieksmes paušanu pret to, gatavību diskutēt par sabiedrībā aktuāliem jautājumiem vai pievēršanos indivīda iekšējās pasaules konfliktu tēlojumam. Motivācijas paušana saistīta ar autora izvēli: ceļu uz pašnāvību saistīt vai nu ar

¹¹¹ Poruks J. Pērļu zvejnieks // Izlase. — R., 1984 — 85. lpp.

ar indivīda atbildību, apzināti spertu soli, respektīvi — viņa vainu, vai ar sabiedrības un sociālo apstākļu dominējošo lomu — citu vainu.

Suicīds ir bijis aktuāls visos laikos, un šis motīvs pazīstams visā literatūras vēsturē, tomēr mainās veids, kā autors runā par suicīda problemātiku, viņa attieksme un vērtējums. Autora izvēle un prozas tekstā tēlotās suicīda motivācijas izmaiņas konceptuāli atklāj sabiedrībā dominējošo uzskatu maiņu, paša autora pasaules uzskatu. Veids, kā suicīda motīvs ienāk tekstā, kas izvēlas suicīdu, ko ar to vēlas panākt varonis tekstā un ko tekstā ar varoņa izvēles palīdzību grib pateikt autors, ļauj spriest par autora pozīciju — viņa viedokli par sabiedrībai svarīgiem jautājumiem, tajā skaitā dzīvību un nāvi, pašnāvību, viņa pasaules uztveri.

2. 3. Suicīds kā kompozīcijas veidošanas elements

Sievietes suicīda motīva (tāpat kā suicīda motīva vispār) lietojums tekstā reti ir nejaušība, pārsvarā tam ir būtiska nozīme teksta kompozīcijas veidošanā. Sižetiski tas parasti ir būtisks notikums neatkarīgi no tā, vai pašnāvība ir veids, kā raksturot tēloto vidi un citus tēlus, vai arī galvenā varoņa dzīves fināls. Vienlaikus suicīda tēlojums tekstā atklāj savam laikmetam un teksta autoram svarīgos eksistenciālos jautājumus, kuru atrisinājums bieži ir dzīvības vērts, vienlaikus tas ir signāls, kas liecina par kādu uzskatu maiņu, pārvērtēšanu, uzskatu un domāšanas paradigmu laušanu, parasti — būtisks punkts sižeta veidošanā.

Prozas tekstā ienākot suicīda motīvam, tas atklāj autora pozīciju daudzos būtiskos jautājumos — kā kardināls lēmums, būtisks izvēles akts, pagrieziena punkts, kas būtiski maina tekstā tēlotās sievietes likteni, viņai pašai aktīvi un neatgriezeniski iesaistoties sava likteņa lemšanā. Sievietes suicīds prozas tekstā atklāj būtisku sabiedrības uzskatu lūzumu, atsedzot ne vien suicīda kā humānās pieredzes fenomena reflektēšanu, piemēram, mūsdienu latviešu prozā, bet arī sievietes lomu sava laika sabiedrībā.

Dzimumdiferences skatījumā aktualizējot sievietes kā indivīda tiesības un pienākumus — tiesības izvēlēties aiziet no šīs pasaules un pienākumu dzīvot — literatūra var tikt uzskatīta par sabiedrībā notiekošo procesu, uzskatu par sievietes vietu un lomu sabiedrībā maiņu indikatoru, kas atklāj būtiskas, bet noklusētas sava laikmeta noskaņu strāvas. Svarīgi atzīmēt, ka suicīds kā kardināls lēmums, kas būtiski maina indivīda likteni, tam aktīvi un

neatgriezeniski iesaistoties sava likteņa lemšanā, literārā tekstā viskrasāk atklāj būtisku sabiedrības uzskatu lūzumu un kalpo par būtisku sižeta virzītājspēku.

Pašnāvības un pašnāvnieka pirmssuicidālo sajūtu un atsevišķos gadījumos arī liķa aprakstīšana, kā arī autora uzdrošināšanās runāt par šo fenomenu ir atkarīga no daudziem faktoriem. Pirmkārt, no sava laika literārās tradīcijas un noskaņojuma sabiedrībā, no attieksmes pret šo fenomenu, otrkārt, no brīvas indivīda izvēles iespējamības tekstā un tās potenciālā nosodījuma vai attaisnojuma, treškārt, pašnāvības un tās apraksta nozīmīguma tekstā — vai pašnāvnieks konkrētajā literatūrvēstures periodā var būt teksta centrālais varonis, vai centrālā varoņa izvēle var būt novēršanās, bēgšana, neintegrešanās un nāve.

Pretstatā mūsdienu latviešu prozai latviešu prozas klasikā virzības pretī pašnāvībai vai tās mēģinājuma tēlojums reti ir teksta centrā — svarīgas ir suicidālās situācijas sekas, notikusī nāve, nevis ceļš uz nāvi un suicidālo domu un ideju manifestēšanās tekstā, kas atklāj personības konfliktu un dualitāti, šaubas, vainas apziņu, nespēju integrēties ar vairākumu un pieņemt laimīgas dzīves scenāriju. Nav daudz tekstu, kas izvērsti pievērstos suicidālās situācijas aprakstam, jo klasiskajā prozā ir svarīga nāve pašnāvības dēļ un zaudējums, kas izraisa līdzjūtību un maina lasītāja attieksmi, nevis ceļš uz to — tātd prozas autoru interesi saista lasītāja emocijas izraisošs liķis, nevis indivīda izvēle mirt. Tāpēc pašnāvība visbiežāk ir kāda iepriekš pieņemta lēmuma sekas, savā ziņā sods par liktenīgu kļūdu, kas vairāk vai mazāk didaktiskā manierē lasītāju audzina neizvēlēties šādu dzīves ceļu, vai radusies citu apstākļu ietekmē. Visbiežāk suicīds saistīts ar teksta finālu, autoram pieliekot punktu ne vien aprakstītajam varoņa mūžam un liktenim, bet arī tekstam.¹¹²

Citāda situācija ir mūsdienu latviešu prozā, kas galvenokārt runā par pašnāvības motivāciju un pašnāvnieka izvēli, tātd ceļu pretī paša izvēlētai nāvei, nevis nāvi, suicīdu drīzāk skatot kā iespēju neiekļauties sabiedrībā notiekošos procesos un protestēt pret dzīves sakārtotību, noteiktību un paša izvēles neiespējamību. Šī tendence sevišķi aktuāla prozas tekstos, kas vēsta par padomju laikiem un meklē veidu, kā, tēlojot disidentiskas noskaņas, rehabilitēt radošas personības eksistenci šajos apstākļos, vai arī pievēršas vienkāršā cilvēka dzīves ierobežotībai, pelēcībai, kur nāve ir būtiskākais dzīves notikums, reizē arī dzīves un teksta kulminācija. P. Bankovska romānā „Čeka, bumba un rokenrols” Evas pašnāvības mēģinājums vienlaikus ir arī mēģinājums pašai lemt savu likteni, ko izpostījuši citi: padomju sistēma un dzelzs priekšskars, kas liedz satikt iemīlētu vīrieti,

¹¹² Līdzīgi tas ir A. Upīša romānā „Sieviete”, J. Jaunsudrabiņa romānā „Aija” un citos.

treneris, kas izsvītro no sporta komandas, izvarotāji, kas gandrīz nogalina un padara grūtu.

Šādā kontekstā pašnāvnieks ar brīvprātīgas nāves palīdzību kļūst par savas dzīves noteicēju un savā nāvē redz izeju no padomju un postpadomju nomācošās vides un savas izolētības. Sevišķi spilgti šī tendence atklājas G. Repšes romānos „Alvas kliedziens” un „Vara rati”. Pirmajā no tiem nav tiešu norāžu par galvenās varones nāvi, viņas ķermenis netiek atrasts, kaut finālā pat notiek Rugettas bēres:

„Rugettu neatrod.

Bēres ir simboliskas.

Atskaņo franču klavesīnmūziku.

Meitenes māti pārmaiņus balsta Ansis Bergsons, Viktors Opričņikovs, Tūrs un Rolšteins.”¹¹³ Par iespējamo meitenes pašnāvību signalizē vienīgi skolas direktora pašnāvība, pakaroties kokā Daugavas krastā, un acs, kas no debesīm vēro Rugettas kā bēres, tā Trupa līķi. Toties visu romāna tekstu caurauj subjektīvi jēgas un patības meklējumi, nevēlēšanās dzīvot un vēlme mirt, atbrīvoties no padomju cilvēka ierobežotās eksistences robežām.

Otrā romāna ievadā autore Rugettas pašnāvību nosauc vārdā, lai atklātu viņas atgriešanos jaunā kvalitātē — ne kā Rugettai, bet Rozei. Romāna „Vara rati” finālā Roze pašnāvībā redz iespēju atbrīvoties no pagātnes:

„Ja varētu sevī nokaut bērnu un meiteni, viss būtu citādi, viss būtu pareizi. Kā visiem. Reizēm spēlējos ar šķērēm, skatos uz vēnām, viens mirklis — un mierīga dusa. Glēvums ar baisu drosmi un cietsirdību tad sakļaujas kā viens.”¹¹⁴

Līdzīgā veidā šis modelis vērojams A. Aizpurietes romānā „Nakts peldētāja”, kam ir divas daļas — pirmā no tām vēsta par jaunas meitenes dzīvi un jēgas meklējumiem padomju laikā, otra — par sievietes, mātes un rakstnieces eksistenci postpadomju laikā, mēģinot apvienot dažādas sociālās lomas un iekļauties jaunā laika tendencēs, reizē apjaušot šīs iekļaušanās neiespējamību ne vien smagu materiālu apstākļu, bet arī padomju pieredzes noteiktās un joprojām aktuālās garīgās ierobežotības dēļ. Pirmās daļas noslēgumā sieviete aizpeld jūrā, otrās daļas un līdz ar to arī romāna finālā — ezerā. Pirmajā daļā svarīga Vitas negatīvā mīlestības un seksuālā pieredze, tātad suicidālai situācijai ir sievietei tradicionāli motīvi, otrā daļa piedāvā citu skatījumu — šeit būtiskākais faktors ir Vitas nogurums no nepārejošām materiālām grūtībām, no apjausmas par integrācijas neiespējamību, par savu ierobežotību padomju pagātnes dēļ. Arī šajā romānā sievietes suicīds nozīmē teksta beigas.

¹¹³ Repše G. Alvas kliedziens // Smagais metāls I — R., 2002. — 134 lpp.

¹¹⁴ Repše G. Vara rati // Smagais metāls II — R., 2006 — 160. lpp.

Lai arī vēstījums romānā gan 1., gan 3. personā, palikušo viedoklis un vērtējums nav svarīgs.

Romāns „Nakts peldētāja” latviešu mūsdienu prozā bija viens no pirmajiem tekstiem, kas tik lielā mērā akcentēja suicidālas uzvedības iespējamību. Turklāt suicīds šajā romānā ieņem būtisku vietu — suicidalitāte virza romāna galvenās varones Vitas likteni, viņas pašnāvība ir ne vien romāna, bet arī sievietes dzīves fināls. Lai gan Vitas nāves iemesli tiek izmeklēti un romānā tiek runāts par viņas dzīvi un attiecībām ar citiem cilvēkiem, citu attieksmi pret viņu un viņas darbu, patiesībā tas kalpo par veidu, kā autore ar distancēta skatījuma palīdzību atklāj suicidālās situācijas veidošanos, vēstot par to pamatā no cita cilvēka pozīcijām. Tomēr līdzās citu cilvēku viedokļiem, ko apkopojis kāds vīrietis izmeklētājs, kas nemaz nav izmeklētājs, ir arī galvenās varones monologi, līdzās vēstījumam trešajā personā — vēstījums pirmajā personā, kas atklāj viņas subjektīvās sajūtas un motivāciju, izvēloties starp dzīvību un nāvi.

A. Aizpurietes romāns iezīmē būtiskas tendences, kas raksturo tālāko suicīda tēmas aktualizēšanos mūsdienu latviešu prozā — subjektīvu vēstījumu, suicīda motivācijas meklēšanu gan attiecību trūkumā un nepiepildītā vai piekrāptā mīlestībā, gan sociālās vides un nomācošu apstākļu ietekmē. Līdztekus šajā romānā tiek runāts par padomju vides personību ierobežojošo ietekmi, par vilšanos atmodas laika ideālu un kopības pārejamībā, par sekojošiem spiedīgajiem sociālajiem apstākļiem, par atsvešināšanos mūsdienu sabiedrībā, par radošas personības grūtībām izrauties no padomju cilvēka pieredzes ierobežojumiem, dzelzs priekšvara atbalsošanās apziņā.

Sievietes suicīds latviešu postpadomju prozā bieži ir šķietami fonā, perifērijā, reizēm tik tikko nojaušami, tomēr tas atklāj visasāko uzskatu sadursmi, vislielāko izšķiršanos, kur augstākā likme ir nāve. Jāatzīmē vairāku prozas tekstu rašanās, kas pievēršas suicidālajai tematikai un risina šo humānās pieredzes fenomenu — nenovēršoties un neizvairoties. Mūsdienās nav tekstu, kas aprakstītu par upes malā izvilktu līķi¹¹⁵ — sieviete pazūd, izgaist, neatgriežas, viņas pazušana ir tekstu caurvijušo suicidālo noskaņu, izteikumu vainagojums. Tā tas ir ar G. Repšes Rugettu¹¹⁶ un Nīnu¹¹⁷, ar A. Aizpurietes Vitu¹¹⁸. Viena no retajām reizēm, kad mūsdienu prozā tiek aprakstīts līķis, ir N. Ikstenas stāsts „Apelsīns”, kur finālā tiek atrasts Adas mirušais ķermenis.

„Tur, atspiedusies pie durvīm, viņa stāv, kājas gandrīz pie zemes. Sasalusi. Suņa

¹¹⁵ Lācis V. Zvejnieka dēls — R., 1956. — 95. lpp.

¹¹⁶ Repše G. Alvas klieziens // Smagais metāls I — R., 2002.

¹¹⁷ Repše G. Ēnu apokrifs — R., 1996.

¹¹⁸ Aizpuriete A. Nakts peldētāja — R., 2000.

siksna viņai nav derējusi. Viņa turpat atradusi vecus elektrības vadus, ko uzmetusi uz durvju augšējās eņģes. Tik ļoti viņai gribējies nomirt pašai. Dzidra urīna straumīte sasalusi uz grīdas zem viņas. Spilgtas, oranžas apelsīna mizas uz koka palodzes.”¹¹⁹

Zenta ir margināls tēls, tomēr viņas nāve ir katalizators, kas autoram ļauj atklāt Roberta negatīvo, bet Oskara pozitīvo raksturu — tieši tas ir izšķirošais faktors, lai brāļu konflikts uzliesmotu strīdā un Oskars aizietu no mājām, pārvarētu telpas robežas, kas nav bijis pa spēkam Zentai, tas ir, viņai nav bijis pat domas par patstāvīgu aiziešanu no ciema bez Roberta, jo V. Lāča romānā „Zvejnieka dēls” pilsēta figurē kā tāla vieta, uz kurieni dodas zivju tirgotāji un no kurienes vasaras brīvlaikā atbrauc skolās gājušie, telpa ir ļoti ierobežota — romāna pirmajā daļā līdz Zentas nāvei tikai viens zvejnieku ciems, kur risinās jaunās sievietes traģēdija.

Izvēle par labu nāvei ir pārāk neērta un bīstama tēma, lai ar to spēlētos, piesauktu piesaukšanas pēc. Var apgalvot, ka suicīds tekstā vai pat tikai suicidālu noskaņu manifestēšanās ir būtisks sižeta pagrieziena punkts, kas atklāj sievietes vientulības, atsvešinātības, ierobežotības, vienaldzības sajūtas, nosakot tās izvēli — dzīvot vai mirt, vilkt dzīvību par katru cenu vai atteikties no tās. Protams, ir iespējama nāvē iešanas pieminēšana arī pavisam triviālā veidā — draudot kādām, ironizējot par kultūras zīmēm un kodiem, par kādu mūsdienās neapšaubāmi ir kļuvusi arī pašnāvība, sevišķi nerealizētas mīlestības dēļ¹²⁰, tomēr lielākoties suicīds tekstā nav nejaušība, bet vērā ņemamu faktoru izpausme, būtiskas problēmas signāls, kas ļauj atklāt tajā laikā aktuālo — parādības, kas satrauc sabiedrību un kam apzināti un neapzināti tiek meklēts atrisinājums. Lai tā būtu pasaules kā cietuma apjaušana vai sievietes lomas maiņa, suicīds tekstā pievērš uzmanību, ļaujot runāt par svarīgo, kā arī parasti kļūst par vienu no svarīgākajiem sižetu virzošajiem komponentiem un nosaka prozas teksta kompozīcijas īpatnības.

¹¹⁹ Ikstena N. Apelsīns // Dzīves stāsti. — R., 2004. — 48. lpp.

¹²⁰ Viens no spilgtākajiem piemēriem — V. Belševicas stāsts „Baltā sieva”, kura galvenā varone ir pašnāvniece, kas turpina pēcnāves dzīvi un atzīst savas pašnāvības bezjēdzīgumu. // Belševica V. Baltā sieva // Raksti. — R., 2001. — 3. sēj. — 87.–107. lpp.

3. Literārā tradīcija un sievietes suicīds mūsdienu latviešu prozā

3. 1. Pārejas laiks, pārejas laika prozas tematiskās aktualitātes

3. 1. 1. Postpadomju sabiedrība un suicīds

Pārejas laika sabiedrībā notiekošie procesi svarīgi mūsdienu latviešu prozas veidošanās un attīstības kontekstā, jo autori, tekstā atklājot sava laika aktualitātes, rakstot par pagātņi un pielāgojot to jaunajai pieredzei, runā par sabiedrības un indivīda attiecībām. Suicīds daiļliteratūras tekstā atklāj būtiskākos indivīda un sabiedrības attieksmju problēmjautājumus, jo runā par situācijām, kur indivīda integrācija sava laika sabiedrībā nav iespējama vai arī tā tiek apzināti noliegta.

Postpadomju sabiedrību raksturo cenšanās attālināties no totalitārās pagātnes, nosvītrot šo pieredzi un padarīt par nebijušu, reizē nespēja aiziet un aizmirst bijušo. Reizē alkas pēc brīvības, reizē bailes no tās. Reizē stingras varas un vadoņa idejas noliegums, reizē ilgas pēc kārtības un kāda, kas sakārtotu ieilgušo pārejas laika haosu.

Šai dualitātei vairāki iemesli, kas sakņojas pārejas laikam raksturīgajās mainīgajās indivīda un sabiedrības kopuma attiecībās, piedzīvotajās indivīda un individuālisma lomas un nozīmes izmaiņās. Ir mainījusies ne vien valsts forma, bet devalvējusies arī ideja par ļaužu kopību vienotu principu vārdā un vienotas pasaules iespējamību. Utopiskās idejas par laimīgās socialistiskās sabiedrības celšanu, kur nebūs rūpju, ciešanu un nabadzības, ir zaudējušas jēgu, iepriekš esošais, novēršoties no padomiskās pagātnes, ir sagrauts, bet vēl nav izveidojusies stabila vērtību sistēma, ar ko identificēties.

Sabiedrības integritāti un izrietoši indivīda potenci integrēties raksturo kopīgu mērķu esamība. Pastāvot kopīgi deklarētajiem mērķiem: jaunas valsts celšanas, iekļaušanās Eiropas telpā, sabiedrības integrācijas idejām, svarīga indivīda spēja tos akceptēt. Mūsdienu Latvijas sabiedrībai ir raksturīgi jaunas kopīgās identitātes, savā ziņā ideālās Latvijas meklējumi. To, pirmkārt, raksturo padomju perioda un tā laikā gūtās pieredzes izsvīturošana no kolektīvās atmiņas, otrkārt, divu stereotipisku stāstu uzturēšana spēkā: mīta par kopīgo pagātņi — ideālo dzīvi pirms padomju varas ienākšanas Latvijā — un mīta par kopīgo nākotni — potenciālo ideālo esamību Eiropas vienotajā telpā.

Kopīgās pagātnes meklējumi saistīti ar nepieciešamību pēc pārmantojamības un ilgstamības un tiek realizēti, idealizējot Latvijas pirmās brīvvalsts laiku un tiecoties pārņemt tad iedibinātās valsts un sabiedriskās struktūras it kā bez padomju pieredzes uzslāņojuma. 20. gs. 90. gadu sākumā tiek atjaunotas pirmskara valstiskās struktūras un

konstitūcija, kā arī sabiedriskās organizācijas, kas darbojušās 1920.–1930. gados, atdotas īpašumtiesības uz bijušajiem īpašumiem. Cenšoties nodrošināt jaundibinātās valsts pastāvēšanu, ilgstamību un sakņu meklējumus, reizē rodas bīstama tendence pārvērtēt bijušos laikus, atgriezties pasaulē, kuras vairs nav un kas saglabājusies tikai kopīgajā mītā par plaukstošo Latviju: sviesta un bekona eksportu un lauksaimniecības ziedu laikiem, aizmirstot padomju pieredzi un pavisam citu šodienas globālo situāciju.

Otrs ideālās nākotnes Latvijas modelēšanas virziens saistīts ar eiropiskās identitātes meklējumiem, centieniem iekļauties ne vien Eiropas Savienībā kā ekonomiski politiskā struktūrā, bet arī Eiropas vienotajā kultūras telpā. Šo ceļu pavada postpadomiskas bailes no iespējas atgriezties impērijā, kur attīstību bremsēs pārlieku liela varas centralizācija, un globalizācijas palielināšanās, kas, no vienas puses, nojauc robežas, palielina telpu un atbrīvo, no otras — draud ar pazušanu vienveidībā un pasaules sašaurināšanos tās pārskatāmības dēļ.

Pāreja no plānveida saimniecības uz brīvā tirgus attiecībām, no kopīpašuma uz privātīpašumu ir viena no pārejas laika sastāvdaļām. Pārmaiņas skar gan sabiedrību kopumā, gan katru tās locekli. Totalitāras sabiedrības socializācija pamatā balstās uz bailēm no potenciālajām represijām un no tām izrietošās sociālā statusa maiņas. Savukārt, sabrūkot varas mehānismam un rodoties jaunai situācijai, posttotalitāra sabiedrība ir spiesta meklēt jaunus principus sociālo saišu veidošanai. Būtībā tas nozīmē jaunu sabiedrības modeli, kur indivīdam un līdz ar to viņa gribai, izvēlei, uzskatiem ir dominējošā nozīme.

Postpadomju sabiedrībā šis pārejas laiks nozīmē totalitārās valsts sistēmas balsta — pasīvas pakļaušanās un iekļaušanās esošajā sabiedrības modelī, kur indivīdam nav tiesību uz patstāvīgiem lēmumiem, tajā skaitā par brīvprātīgu nāvi — maiņu pret aktīvu indivīda līdzdalību sava likteņa veidošanā, izvirzot jaunus mērķus un, par spīti pārejas situācijā valdošajam haosam un nedrošībai, cenšoties saglabāt esošo sociālo stāvokli, iegūt augstāku. Sabiedrībai kopumā tas nozīmē virzīšanos uz kādu jaunu stāvokli, indivīdam — nedrošu eksistenci, kur visu nosaka gadījums un spējas cīnīties par esošu vai labāku sociālo statusu.

Jaunie apstākļi paver iespējas kā strauji iegūt augstāku statusu, tā zaudēt jau esošo. Abos gadījumos tas nozīmē augstu suicidālo risku, ko rada strauja sociālo apstākļu maiņa vai pat šīs maiņas risks. Suicidalitātes iemesls nav pati nabadzība, bet risks kļūt nabagam vai arī nespēja izrauties no ilgstošas un nepārejošas nabadzības, kas iegūta dzīves laikā — tātad iespēja salīdzināt savu esošo stāvokli ar reiz piedzīvotiem labākiem laikiem un nespēja atgūt tos.

Nepieciešamība mainīties, būt līdzdalīgam savas dzīves veidošanā, salīdzinoši lielā brīvība pēc valsts iekārtas un saimnieciskās sistēmas sabrukuma lielai daļai sabiedrības ir bīstama nespējas izmantot iegūto brīvību dēļ. Pārmaiņas prasa īsā laikā piemēroties jaunajam, lai tās izmantotu savā labā, uzņemtos atbildību par savu dzīvi, veselību, izglītību, materiālo stāvokli, pieņemtu lēmumus un aktīvi mainītu notiekošo. Daļa sabiedrības vēlas pakļauties un izjust atkarību no valsts, kas rada drošības sajūtu, kā arī izjūt ilgas pēc autoritātes — mesijas, kas atklātu ceļu nākotnes vīzijas sasniegšanai, stiprās rokas, kas sakārtotu radušos haosu un nodrošinātu drošu un paredzamu attīstību, pavērtu nākotnes iespēju. Šīs alkas tiek apliecinātas ik jaunās politiskās vēlēšanās, kad visaugstākie reitingi ir no jauna radītajām partijām. Postpadomju sabiedrības locekļi vēlas būt atkarīgi no līdera un palikt ciešās attiecībās vienam ar otru, ksenofobijā vērsties pret citādajiem.

Būtībā tā ir sabiedrības krīze, jo veidojas cita tipa solidaritāte: indivīds joprojām ir atkarīgs no citiem, jo ieausts vienā preču un pakalpojumu tīklā, tomēr šis tīkls brīvā tirgus attiecībās veidojas pats, nevis tiek plānveidīgi austs, paredzot turpmākās piegades ražošanas apjomu. Katram pašam jāmeklē sava vieta, katrs pats var ietekmēt savu likteni atbilstoši tādiem faktoriem kā materiālās iespējas un iegūtā izglītība, uzņēmība un veiksmē. Krīze sabiedrībā nozīmē indivīda nedrošības, atsvešinātības sajūtu aktualizēšanos. Nepārejošās un daļēji neprognozējamās pārmaiņas un galvenokārt risks slimības vai bezdarba gadījumā zaudēt jau iegūto lielai daļai sabiedrības ir par smagu. Pieaug anomisko pašnāvību skaits, ko izraisa vēlme aiziet no ikdienas problēmām, iznīcinot sevi.

Liekā cilvēka, kas nav spējīgs piemēroties jaunajam laikam un palicis ārpus, problēma ir aktuāla kā realitātē, tā tekstā. Lai arī sabiedrībā vienmēr ir ļaunā grupa, kas izvēlas būt ārpus — klaidoņi un bezpajumtnieki, tomēr postpadomju laikā šī grupa strauji palielinās uz dzīves pamatu zaudējušo rēķina, kas nav spējuši piemēroties un saglabāt sev normālus dzīves apstākļus. Saimniekošanas formas maiņas, naudas reformas, banku krīzes un inflācijas dēļ postpadomju periods sevišķi smags neaizsargātajai un sociāli maznodrošinātajai sabiedrības daļai — veciem cilvēkiem, bezdarbniekiem, ģimenēm ar bērniem, cilvēkiem ar īpašām vajadzībām, maz apmaksāto profesiju pārstāvjiem. Sevišķi tiem, kas ir par vecu vai pasīvu, lai apgūtu jaunas iemaņas, pielāgotos, izmantotu visas dotās iespējas un iekļautos jaunajā vidē.

Sabiedrību raksturo apstulbums no iegūtās brīvības un sajūtas, ka, sabrūkot iepriekšējās sistēmas saitēm, indivīds nevienam vairs nav vajadzīgs, ka nav neviena, kas spētu un vēlētos atrisināt viņa problēmas. Nav struktūras un stabilas vietas hierarhiskajā

sistēmā, kurā indivīds tiktu iesaistīts vai atrastos jau no bērnības. Nav obligāto bērnu un jauniešu organizāciju, nav vienas partijas, piederība kurai pavērtu neapdraudētu ceļu karjeras veidošanai. Dzīve pieprasa nemitīgu pārveidošanos, integrēšanos, jūtīgumu pret pārmaiņām un spēju tām sekot.

Veidojas konflikts — indivīds, kas jūtas atbrīvojies no totalitārās iekārtas iespaida un absolutizē iegūtās brīvības neaizskaramību un unikalitāti, nonāk situācijā, kur viņa brīvību ierobežo citi faktori: bezdarbs un sociālā statusa zudums, slikti materiālie apstākļi, nespēja individuāli ietekmēt valstī notiekošos procesus. Tas veido pamatu Atmodas ideālu sagrāvei, ironijai par kādreiz saistošiem saukļiem un atsvešinātības sajūtas dominēšanai sabiedrībā: vispirms jau starp valsts varas jeb politiskās elites izvirzītajiem mērķiem un indivīda paša vēlmēm. Tas rada nopietnu pamatu personības krīzei, kuras rezultāts var būt arī letāls.

Centrālā postpadomju sabiedrības problēma ir pārmaiņu procesu nebeidzamība, jo acumirkļīgas un pozitīvas izmaiņas nav iespējamās. Nogurums no pārejas laika haosa rada vēlmi atgriezties pagātnē, kas, kā tas raksturīgs subjektīvajām atmiņām, apaug ar pieredzes uzslāņojumiem un selektīvi saglabā tikai pozitīvo. Nedrošība par tagadni un nespēja prognozēt nākotni rada bailes no tās, kā arī bailes no kārtējām pārmaiņām, jaunu likumu stāšanās spēkā, veco nosacījumu anulēšanas. Izrietoši postpadomju sabiedrības augstā suicidalitāte ir veids, kā tā reaģē uz piespiedu pārmaiņām, kā tiek pausts pasīvs indivīda protests pret notiekošo.

Pašnāvības un pašnāvību mēģinājumi ir viena no galvenajām postpadomju sabiedrības problēmām, Latvijā un citās Baltijas valstīs pašlaik ir augstākais pašnāvību līmenis pasaulē. Galvenokārt sekas Atmodas laika ideālu un nākotnes vīziju zaudējumam, kā arī ekonomiskajai nestabilitātei un ļoti daudzu iedzīvotāju nespējai piemēroties kardināli jauniem dzīves principiem dēļ. Pēdējo 10 gadu laikā Latvijā mirstība no pašnāvības ir starp trim biežākajiem nāves cēloņiem un 1,5 reizes pārsniedz mirstību no ceļu satiksmes negadījumiem.¹²¹

Jāuzsver, ka revolūciju un sacelšanos laikā, kad dominē ticība labākiem apstākļiem nākotnē un indivīds tiek integrēts kopīgās un sabiedrībā dominējošās tendencēs un idejās, pašnāvību skaits ir salīdzinoši niecīgs. Suicidalitāte sevišķi aktuāla kļūst pārejas laika sabiedrībā, kad politiskām pārmaiņām seko ekonomiskās un sociālās reformas. To apstiprina arī Latvijas statistika: 1988. gadā, politisko pārmaiņu laikā, kad sabiedrībā valda

¹²¹ Rancāns E. Broken hopes: gender and age — specific suicide rates in urban and rural Latvia, 1980–1998 // Suicidal behaviors in Latvia 1980–2000 — Umeå, 2001.

pacēlums un kopības idejas, pašnāvību līmenis ir viszemākais 20. gs. laikā — 23,1 gadījums uz 100 000 iedzīvotāju, savukārt jau pēc pieciem gadiem, 1993. gadā, sociālo un ekonomisko pārmaiņu laikā, līmenis ir visaugstākais — 42,9 gadījumi¹²². No gadsimta laikā viszemākā pašnāvību līmeņa uz visaugstāko — tik krasas ir pārejas laika svārstības. Jāatzīmē, ka šajā statistikā ir iekļauti tikai reģistrētie pašnāvību gadījumi — kad no tīšā paškaitējuma ir iestājusies nāve. Šeit nav reģistrēti ceļu satiksmes negadījumi, nodzeršanās un bojāeja no narkotikām — upuri, kuru nāve daļēji ir apzinātas nevēlēšanās dzīvot sekas.

Lai arī vērojama daudzu tabu grūšana, mūsdienu Latvijā joprojām nav diskusijas par suicīdu, kas kļuvis par vienu no mūsdienu aktuālākajām problēmās, sabiedrība nav gatava šo tēmu apspriešanai. Jautājumi par iedzīvotāju psiholoģisko veselību, augsto sabiedrības suicidalitāti, par eitanāziju tiek maz aktualizēti, kampaņveidīgā vēršanās pret augsto satiksmes negadījumos bojāgājušo līmeni, jo tas rada zaudējumus valstij, tomēr nemeklē cēloņus Latvijas sabiedrības locekļu vieglprātīgajai attieksmei pret savu dzīvību un veselību.

Ik gadus vairāk ļaužu mirst no savas rokas nekā satiksmes negadījumos, tomēr kas saskaitīs tos, kuru nāve ir nevis tīšas vēlmes un rīcības mirt, bet gan nevēlēšanās dzīvot sekas. Presē tiek runāts par satiksmes negadījumu upuriem, letālajiem negadījumiem darba vietās, par satiksmes kārtību, pārdrošo, izaicinoši agresīvo un nevērīgo braukšanas stilu, bet suicidalitātes problēma aktualizēta netiek. Par to runā pamatā tikai gadījumos, ja bojā gājušais ir bērns vai jauniešs, jo tas izraisa satraukumu savas neierastības, bet ne pašas problēmas aktualitātes dēļ.

Joprojām literārs teksts ir vai vienīgā vieta, kur par suicīdu var runāt un domāt brīvi un bez aizspriedumiem. Iespējams, tāpēc dzīvības un nāves, brīvprātīgas nāves tēmas latviešu postpadomju prozā ir tik aktuālas un, izmantojot suicīda motīvu un aprakstot suicidālas situācijas veidošanos, sniedzot suicīda vērtējumu, autori atklāj sava laika sabiedrības noskaņojumu un vērtības.

3. 1. 2. Pārejas laika prozas aktualitātes

Postpadomju proza nav definējama kā patstāvīgs un neatkarīgs literatūrvēstures posms, bet gan padomju posma pēcparādība. Ir bijis lūzums, kas ļauj runāt par atsevišķu laiku un

¹²² Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 2005 — R., 2005

tam raksturīgām problēmām, tomēr šī laika literatūrai tomēr ir raksturīga gandrīz biogrāfiska seku apjaušana un gremdēšanās pagātnē, nevis kaut kā jauna meklējumi. Pamatā ir pēcsajūtas, ko ir radījušas asās politiskās, ekonomiskās, sociālās pārmaiņas.

Postpadomju laikā mainās līdz tam striktais dalījums: padomju literatūra, trimdas literatūra, neatzītā un nepublicētā literatūra. Atbalsojot pārejas laika tendences, notiek apvienošanās process — visas literatūras nonāk vienā telpā. Atzītie autori blakus iesācējiem, varas atzītie blakus varas noliegtajiem, vienas ideoloģiskās sistēmas nesēji blakus citas ideoloģijas apzīmogotajiem, centrā esošie blakus marginālajiem autoriem.

Latviešu postpadomju literatūrā tas nozīmē veselās padomju periodā neatzītu autoru plejādes atgriešanos — sākot no iepriekšējo periodu autoriem, kuru pozīcija nav atbildusi komunistiskās ideoloģijas dogmām un kas tāpēc tikuši noklusēti, un neatzītiem un nepublicētiem autoriem, kas atzīti par disidentiem, beidzot ar trimdas literatūras “atgriešanos dzimtenē”, tekstu pārpublicēšanu. Vienlaikus tas nozīmē literatūrā procesa pieklusumu — bez savā laikā radītajiem oriģināltekstiem.

Viens no 20. gs. 90. gadu sākuma latviešu literatūras klusuma iemesliem ir literatūras funkciju maiņa. Atbrīvojoties no nepieciešamības un uzdevuma būt par vienu no komunistiskās ideoloģijas balstiem, literatūrai jāatrod cits uzdevums. Ārpus konceptuālā uzstādījuma „māksla tautai”, kas padomju kontekstā literatūru determinē kā sociālisma ideju nesēju, ideoloģijas kalponi, tai jāatrod alternatīva.

Viena no iespējām — literatūras izklaidējošā funkcija, tekstu rašanos pakārtojot lasītāja interesēm. Otra — literatūras pievēršanās sev un pastāvēšana sevis pēc. Tas sabiedrībā raisa diskusijas, jo vienā gadījumā tas veicina triviālās literatūras apjoma pieaugumu, otrā gadījumā — šķietami elitāras un vairumam lasītāju nesaprotamas literatūras veidošanos. Jāatzīmē, ka tabu tēmas ienāk pārsvarā otrajā gadījumā.

Vienlaikus parādās arī rezignētais uzskats par sabiedrības došanos pretī garīgajam strupceļam intereses par literatūru zuduma pēc — strauji sarūk tirāžas ne vien pirkjspējas zuduma, bet jo vairāk — intereses trūkuma dēļ. Grāmata ir kļuvusi par precī, bet autors par ražotāju. Šajā kontekstā interesanta parādība ir „lētās grāmatas” — piemēram, izdevniecības „Lauku Avīze” izdotā sērija „Lata romāns”, kas veidota ar mērķi apmierināt kā latviešu literatūras, tā latviešu autoru un arī lasītāju intereses. Autori raksta to, ko lasītāji vēlas lasīt, bet tā rodas latviešu literatūra.

Tomēr šāda šķietami visiem izdevīga parādība gan atbilst tirgus ekonomikas principiem, bet neveicina literatūras attīstību un dažādošanos. Tā kā primārā ir lasītāju interese par tekstu, veidojas sava veida kanons un teksta veidošanas nosacījumi. Literatūrai

it kā vajadzētu vēstīt par lasītāju interesējošām tēmām, turklāt suicīds taču realitātē ir tik aktuāls, tomēr teksts norobežojas no skarbās sociālās realitātes vai skata to stereotipiskā veidā. Viena no izpausmēm — memuāru literatūra, kas klišejiski vēsta par pagājušo laiku. Par šo tendenci ironizē P. Bankovskis romānā „Eiromonts”, vienā rindkopā apkopojot visu iespējamo un neiespējamo latviešu atmiņu vēsturi, tajā skaitā arī pašnāvību:

„Šeit un tagad grāmatnīcas pilnas ar pēkšņi atmiņā atausušiem pilnīgi vienādu atmiņu stāstiem: „Tonakt mūs uzmodināja, lika sakravāt pirmās nepieciešamības mantas un iesēdināja lopu vagonos; krievu oficiēru sievas uz operu gāja naktskreklos, jo domāja, ka tās ir vakarkleitas; vīriešus nošķīra no ģimenēm; lustras atsvarā atrada svina skrotis un tāpēc mūs apsūdzēja ieroču glabāšanā; kaktā bija spainis — uz visiem viens; viņa izlēca pa otrā stāva logu un aizbēga, desmit gadus klīda pa mežiem, uz muguras nesa savu nāvīgi ievainoto vīrieti/miesīgu brāli, nopirka pasi, strādāja par feldšeri, personīgi pazina vienu no nedaudzajiem Latvijā dzimušajiem ciklopiem, ostīja ēteri un špicējās, ar kamaniņām uz medpunktu vilka dzemdētāju; visbeidzot tomēr neizturēja un izdarīja pašnāvību; pa vagonu dēļu spraugām ļaudis meta zīmītes, lai tuvinieki neaizmirstu aplaistīt lielo gumijkoku...”¹²³

Suicīda diskursā daudz nozīmīgāka ir otrā tendence — literatūra literatūras dēļ, kas pieļauj destruktīvu tendenču un lasītāju vairākumam neatbalstāmu ideju ienākšanu tekstā. Jāatzīmē, ka postpadomju prozā aktuāla ne vien postmodernās pasaules sadrumstalotība un teksta reflektēšana par tekstu¹²⁴, bet arī savā ziņā reālisma atdzimšana teksta un sociālās realitātes attiecību izvērsumā, runājot par sava laika aktualitātēm, pagātnes un tagadnes parādībām un lietām, par idejām un cilvēkiem, savu pieredzi un novērojumiem.

Literatūras telpas robežu paplašināšanās galvenokārt ir iespējama, noliedzot kanonu un izejot ārpus līdzšinējās rakstības un tēmu robežām. Postpadomju prozas kontekstā tas saistīts ar sociālistiskā reālisma kanona noārdīšanu un pievēršanos tabu tēmām, novēršanos no objektīvā skatījuma un subjektīvu izjūtu un ideju dominanti tekstos. Mūsdienu prozā tas nozīmē vienas objektīvās taisnības maiņu pret subjektīvo viedokļu un taisnību pluralitāti. Šādā kontekstā veidojas labvēlīga situācija suicidalitātes atklāšanai un indivīda iekšējo konfliktu un vairākumam opozicionārā viedokļa nozīmībai pretstatā sociālistiskā reālisma varoņa monolītajai pārliecībai un saplūsmei ar vairākumu.

Viens no sociālistiskā reālisma kanona ietekmētās prozas uzdevumiem ir audzināt, tas savukārt ir saistāms ar autora atbildību pret lasītāju — radīt un rādīt varoni, kam lasītājs varētu līdzināties. Sociālistiskā reālisma kanonu noārdīšanās mūsdienu prozā saistāma ar

¹²³ Bankovskis P. Eiromonts. — Rīga: Valters un Rapa, 2005 — 182. lpp.

¹²⁴ Viens no spilgtākajiem piemēriem ir A. Ozoliņa „Dukts”.

interesi par subjektīvo — ne universālo un normai atbilstošo, bet gan atkāpi no normas. Prozas interese par vienkāršo cilvēku un tā vājībām rada priekšnoteikumu cita tipa varoņu un citas tematikas ienākšanai.

Literatūrā, līdz nesot jaunus varoņus vai nevaroņus un jaunu tematiku, ienāk spilgtas personības sievietes, kas astoņdesmitajos gados sauktas par „jauno vilni”, — G. Repše, A. Neiburga, R. Kalpiņa u. c. Raksturīgi, ka vīriešu tēli lielā mērā kļūst sekundāri, ka centrā esošie sieviešu tēli uzņemas autores pozīcijas un uzskatu paušanu, ka ar to palīdzību tiek risināti eksistenciāli jautājumi, līdz ar to tekstā paplašinās arī sievietes suicīda un tā iemeslu robežas.

Atmodas patosu nomaina rezignācija — cerētās pārmaiņas vispirms nāca ar vecā sagrāvi un tikai tad — jaunā veidošanos. Pēc 80. gadu krīzes latviešu literatūrā, ilgstošas nekā nozīmīga notikšanas, ko iezīmē pozitīvā varoņa nāve un literatūras audzinošās, ideoloģizējošās funkcijas fiasko, pēc asām politiskām un sociālām pārmaiņām ienāk noklusētais — aizliegtie autori un tēmas, trimdas literatūra, savukārt sava laika literārais process apstājas, lai atsāktos ar citiem autoriem un citādiem tekstiem.

90. gadu sākumu latviešu literatūru raksturo pieklusums — tā, nonākusi krustcelēs, klusē, atkāpusies vēro un nepiedalās, jo vecās vērtības ir zaudējušas savu lomu, bet jauno vēl nav vai arī tās nav pieņemamas. Literatūra apklust vai arī pievēršas pagātnei, revidē mantojumu un uzskatus, idejas un vērtību sistēmu, no objektīvā virzās uz subjektīvo, no centra uz perifēriju, no stabilā un varas akceptētā uz mainīgo un esošo. Pagātne jāpārvērtē, par to jāraksta citādi. Šis process turpinās, prozai pievēršoties padomju laika tēlojumam.

Mūsdienu latviešu proza ir depresīva, rezignēta, apcerīga, vīlusies, tajā maz dzīvesprieka un humora, kas saistāms ne vien ar pārejas laika negatīvās un traumatiskās pieredzes ietekmi, bet jo vairāk ar prozas vienveidīgo pievēršanos dzīves negācijām, vēlmi attālināties no sociālistiskā reālisma kanona ietekmes, kas prasījis nepieciešamību tekstā radīt ideālo pasauli, atklājot lasītājam ideālās dzīves modeli. Pievēršanās subjektam, ne sabiedrības kopumam svarīgajam izraisa prozas interesi par citu skatījumu uz 20. gs. vēstures gaitu — ne objektīvo viedokli par vēstures gaitu un notikumiem, kuru interpretācija mainījies neskaitāmas reizes, bet subjektīvajām atmiņām.

No vienas puses, postpadomju prozā ir vērojama sociālās realitātes ietekme uz tekstu, jo sava laika problēmas ienāk literatūrā, no otras puses, aktuāla kļūst tendence norobežoties no sociālistiskā reālisma tradīcijas, tā pēcgaršu tiecoties nomākt ar postmodernisma (un tajā saskatītās radošās brīvības) palīdzību — tā ne vien īstenojoties dabiskai virzienu un literāra teksta radīšanas tradīciju un literatūras prioritāšu maiņai, bet tiecoties pēc citas

tradīcijas, respektīvi, mēģinot norobežoties no pagātnes un sevi izsmēlušā un kompromitējušā sociālistiskā reālisma. Savā ziņā — cenšoties ielauzties Rietumu domāšanas telpā, kur postmodernisms kļuvis par neatņemamu mūsdienu kultūras sastāvdaļu, kārtējie centieni panākt zaudēto laiku un iekļauties rietumnieciskajā kultūras pieredzē.

Savā ziņā tas sasaucas ar sabiedrībā notiekošo vērtību maiņu, kad padomiskā pagātne un tās mantojums tiek noliegti, vietā meklējot pēc jaunā — pirmkārt, atgriežoties pagātnē un aktualizējot pirmās brīvvalsts kā ideālā un latviešu tautai vislabvēlīgākā laika tēlu, kad Latvija bija nacionāla valsts, un nostiprinot mītu par labajiem Ulmaņlaikiem kā latviešu vēsturē vislabvēlīgāko laiku, otrkārt, tiecoties pēc globālajām vērtībām un Latvijas nākotni saskatot vispirms Eiropas vērtību, tradīciju, tendenču kontekstā, par galveno uzdevumu uzskatot iekļaušanos Eiropas un globālajās struktūrās.

Realitātes un teksta attiecības sevišķi aktualizējas suicīda diskursā, jo tas ir sociālas dabas fenomens, kas sevišķi postpadomju posmā ir saistīts ar personības nespēju integrēties sabiedrībā, sekot pārmaiņām un pielāgoties tām, aktīvi iesaistoties savas dzīves veidošanā. Suicīds tekstā atklāj visasākās problēmas — arī postpadomju prozā. Tā ir lieta, par ko nesmaida, bet runā nopietni, pat sakāpināti jūtīgi un jūtot līdzī varonim, kas nonācis suicīdālajā situācijā.

Tas ļauj runāt par reālisma iezīmēm tekstā, par to, cik lielā mērā mūsdienu latviešu teksti vispār ir saistīti ar realitāti. Kā arī uzdot jautājumu par reālisma tradīcijas klātbūtni mūsdienu latviešu prozas tekstos, kuru autori raksta par suicīdu, suicīdālu personību un tās problēmām.

Latviešu prozā sievietes suicīds pārsvarā saistāms ar reālisma tradīciju — atklājot sava laika sociālo vidi, ārējos apstākļus, kas salauž un iznīcina sievietes personību, par vienu no tās negāciju atklājējiem tiek izmantots suicīds. Sociālās vides un sabiedrības aizspriedumu tēlojums parasti nozīmē autora nostāšanos pašnāvnieces pusē, tomēr nespēju vai nevēlēšanos to glābt. Viens no pirmajiem latviešu autoriem, kura darbos indivīdam vispār, bet arī sievietei piešķirta salīdzinoši liela brīvība domāt un būt, ir reālists Rūdolfs Blaumanis, viņa daiļradē viena no centrālajām problēmām ir izvēle: starp iespēju rīkoties atbilstoši vispārārtītai normai un iespēju darīt pēc paša apzinātas morāles normām, precēt bagātu vai nabagu, izvēlēties naudu vai mīlestību. Šī izvēle bieži maksā dzīvību — Krustiņš tiek nošauts, jo pretojies tēva gribai („Pērkoņa negaiss”, 1887), Ieva mirst no asins saindēšanās, jo nodevusies mantkārībai, tas zināmā mērā jau autora pirksts („Laires klēp”, 1898), Raudupietes nelaimes pamatā izvēle neglābt savu bērnu, tātad nogalināt to

(„Raudupiete”, 1889).

Tomēr mūsdienu latviešu prozas un virziena problēmas kontekstā būtisks kļūst jautājums, vai pētījuma virziens un tekstu selektīvā atlase, meklējot suicīda izpausmes, nosaka reālisma paradigmas klātesamību vai arī pārejas laika literatūrai piemīt un ir raksturīga tendence dokumentēt savu laiku, tiecoties fiksēt autora pieredzi un attēlot realitāti, līdz ar to suicīds ienāk tekstos kā viena no aktuālākajām sabiedrības problēmām.

Reālisma kā realitāti un tās būtiskākās tendences atspoguļojoša virziena ietekme uz latviešu prozas veidošanās procesu ir ilgstošas. Literatūras didaktiskā, lasītāju audzinošā, realitāti attēlojošā un ietekmēt gribošā funkcija, radīšana kāda noteikta mērķa labad (ietekmēt, audzināt sabiedrību) ir daudz aktuālāka un biežāk sastopama nekā vēlme radīt radīšanas pēc. 20. gs. sākuma latviešu literatūrai raksturīgā dilemma — būt cilvēces audzinātājai, sabiedrības kalponei vai mākslai mākslas pēc — savu aktualitāti nav zaudējusi.

Jautājums, vai literatūrai ir uzdevums — rādīt realitāti, atklāt būtiskās tās problēmas, tendences, aktualitātes, vēstīt, stāstīt, mācīt sabiedrību vai mainīt pasauli, ir cieši saistīts ar suicīda problēmas ienākšanu tekstā. Didaktiskā proza (piemēram, 20. gs. pirmās puses latgaliešu rakstnieces Naaizmierstules stāstā „Ceiņa par kuortys izvēli”) pašnāvību nosoda, didaktiskās tradīcijas ietekmēta proza neattaisno to un meklē citu izeju (Līgotņu Jēkaba stāstā „Pašnāvniece”) vai arī saista to ar afekta stāvokli un vājpātību, kad lēmums nav pieņemts apzināti, tāpēc nav nosodāms (brāļu Kaudzīšu romānā „Mērnieku laiki”). Autora līdzjūtība un pašnāvnieka nāves bezjēdzīguma, veltīguma attēlojums, kaut vai Ievas noslīcināšanās J. Jaunsudrabiņa romānā „Aija”, bet jo sevišķi Zentas nāve V. Lāča romānā „Zvejnieka dēls” ir saistīti ne vien ar sava laika būtiskajām problēmām un sievietes vietu sabiedrībā, bet jo vairāk ar mēģinājumu ietekmēt lasītāju, izraisīt līdzjūtību, mainīt tā attieksmi.

Šajā ziņā vienaldzīga pret paša izraisītas nāves faktu nav arī jaunākā latviešu proza. Par spīti postmodernisma ienākšanai, suicīds tekstā ir saistīts ar reālisma tradīciju, prozas tiekšanos dokumentēt bijušo laiku un aprakstīt esošo. Tomēr mūsdienu latviešu prozas savdabību salīdzinājumā ar, piemēram, 20. gs. pirmās puses prozu, raksturo pašnāvības akta tēlojuma maiņa. Mūsdienās pretēji A. Upīša „Sievietei”, kur Elza romāna finālā metas pār bortu un nepārprotami iet bojā sadursmē ar dzenskrūvi¹²⁵, V. Lāča „Zvejnieka dēlam”, kur noslīcinājušās Zentas ķermeņa aprakstā netiek aizmirstas pat pie kakla piesūkušās

¹²⁵ Upīts A. Sieviete. — R., 1983. — 218.–219. lpp.

dēles¹²⁶, gandrīz nevar atrast tekstu, kur sievietes nāve būtu acīmredzama, nepārprotama, reāli, pat naturālistiski tēlota, nevis no konteksta, zemteksta nojaušama¹²⁷. Var apgalvot, ka sievietes suicīds tekstā tiek aizplīvurots ar it kā notikušā, bet varbūt tomēr nenotikušā šķietamību — padarīts mazāk reāls, it kā simbolisks, nāvi redzot kā izeju no strupceļa, atrisinājumu, izeju uz citu acīmredzot labāku līmeni, jo šajā visas iespējas izsmeltas.

Pārsteidzoši, ka samērā lielā skaitā latviešu mūsdienu prozas tekstu sievietes pašnāvība saistāma ar to finālu, tekstu caurvijušo personības problēmu vainagojumu un to atrisinājumu viskardinālākajā veidā. Piemēram, G. Repšes romāna „Alvas kliedziens” finālā Rugetta pazūd un tā arī netiek atrasta¹²⁸, romāna „Ēnu apokrifs” izskaņā Nīna neatgriežas Latvijā ar 321. reisa lidmašīnu — vai nu atbrauks ar nākošo, vai neatbrauks nekad¹²⁹, A. Aizpurietes romāns „Nakts peldētāja” pēdējā epizode ir Vitas aizpeldēšana ezerā, līdz ļaužu saucieni no krasta vairs neattiecas uz viņu¹³⁰.

Nāves tieša nepieminēšana tekstā, tikai esamības pārtrūkšana vai pārtraukšana, no vienas puses, ļauj pieņemt, ka dzīve ir beigusies, no otras, tomēr atstāj atvērtības iespaidu, iespēju, ka tā varētu turpināties, savā ziņā — ka romānam ir iespējams turpinājums. Tas sasaucas ar analītiskās psiholoģijas attieksmi pret suicīdu — kā indivīda mēģinājumu asā veidā atbrīvoties no samilzušajām problēmām, no iekšējā stinguma, no tagadnes esamības, kas to nospiež un sasaista tik lielā mērā, ka liedz saskatīt nākotnes iespējas.

Jaunākajā latviešu prozā sieviešu pašnāvības, pašnāvību mēģinājumus, pašnāvnieciskas domas, visbeidzot — pašnoliegšanās sajūtu bieži nevar atdalīt no galējās vientulības, atsvešinātības, ierobežotības, dzīves jēgas zuduma sajūtu manifestēšanās, kas sevī ietver prozas varones marginalitātes izjūtu, nespēju ietekmēt notiekošo un būt pašpietiekamai, drošai, ilgstošai, ārpus sevis esošu procesu neietekmētai.

Pārejas laika problemātika atbalsojas latviešu postpadomju prozā. Līdztekus padomju perioda beigu noskaņām aktuāla kļūst arī nepieciešamība veidot un apzināties jaunā laika tendences un attīstības gaitu. Laika ziņā tas vienlaikus sakrīt ar gadu tūkstoša beigu noskaņām, kas nosaka nestabilitātes sajūtas aktualizēšanos, beigu un sākuma, attīstības un sagrauves ideju satuvināšanos: orientēšanos uz nākotni, optimismu, ticību progresam un jaunajai valstiskuma idejai, bet vienlaikus skumjas par zaudēto, zaudējamo, melanholiskas stinguma sajūtas līdztekus enerģiskiem centieniem atgūt pagātnē bijušo un iegūt

¹²⁶ Lācis V. Zvejnieka dēls — R., 1967. — 99. lpp.

¹²⁷ Izņēmums, kā jau minēts iepriekš, šajā ziņā ir N. Ikstenas stāsts „Apelsīns”. // Ikstena N. Dzīves stāsti. — R., 2004. — 48. lpp.

¹²⁸ Repše G. Alvas kliedziens — R., 2003. — 138. lpp.

¹²⁹ Repše G. Ēnu apokrifs — R., 1996. — 174. lpp.

¹³⁰ Aizpuriete A. Nakts peldētāja — R., 2000. — 109. lpp.

nākotnes iespēju. Attīstība blakus sabrukumam, ticība labajam — blakus apokaliptiskiem brīdinājumiem.

Pārejas laika prozai raksturīga pievēršanās sava laikmeta problēmām, kritizējot apstākļus, kas veicina subjekta negatīvo emociju, sajūtu rašanos. Izeja tiek meklēta iespējā distancēties no tām — pievēršoties subjektīvajām sajūtām, vēsturisko notikumu atbalsīm subjekta izjūtās, domās, atmiņās. Par pārejas laika tendenci šādā skatījumā var uzskatīt memuāru literatūras uzplaukumu un citu prozas žanru subjektīvizēšanos — pievēršanos mainīgajai, plūstošajai subjekta pasaulei un norobežošanos no abstraktā skatījuma objektivitātes.

Suicīds pārejas laika prozā ir iespēja atteikties no negatīvās pagātnes un sava laika pieredzes. Mūsdienu latviešu proza noliedz pozitīvas integrācijas iespējamību pagātnē, suicidalitātes ideju saistot ar totalitārisma ideju noliegumu. Piemēram, G. Repšes romānos „Alvas kļiedziens” un „Vara rati” galvenā varone — pirmajā trioloģijas romānā Rugetta, otrajā ieguvusi Rozes vārdu — nevēlas identificēties ar padomju laika sabiedrības mērķiem un disidentiskā veidā norobežojas no tiem. Pirmā romāna finālā Rugetta pazūd, savukārt otrā romāna sākumā autore atzīst, ka tā ir bijusi pašnāvība, respektīvi, pašnāvības mēģinājums, bet varoni tagad sauc Roze. Tomēr arī Roze, lai arī ne tik sakāpināti emocionāla un nemiernieciska, izvēlas neiekļaušanās ceļu, lieto alkoholu un romāna finālā apsver nāves kā atbrīvošanās no pagātnes iespēju.

Mūsdienu latviešu prozai raksturīga distancēšanās, neintegrēšanās ideja — galvenokārt nelabvēlīgo sociālo procesu un indivīda atsvešinātības, paša iedomātās nākotnes neiespējamības dēļ. A. Neiburgas stāstu krājuma „Stum, stum” pirmais stāsts ar tādu pašu nosaukumu vēsta par izglītotas sievietes dzīvi nomaļā nostūrī, jaunības ieceru fiasko un samierināšanos ar dzīvi, kam nav jēgas. Viņa nav jutusies piederīga ne pilsētā, viņai nav nekā kopīga arī ar kopjamo tēvu vai, iepērkoties autoveikalā, satiktajiem cilvēkiem.

Par pozitīvas nākotnes neiespējamību, modernās vides atsvešinātību, mūsdienu Latvijas un globalizētās pasaules negācijām vēsta P. Bankovska romāns „Eiromonts”, kas izeju redz bēgšanā no Latvijas. Līdzīgi arī P. Bankovska stāstā „Ofšors” īstā Latvija ir citur — uz kādas nezināmas salas tiek atrasta civilizācija, kurā iespējami gandrīz tautiskā romantisma ideāli. Varonis vēro ainu, kas atkārto K. Baumaņa gleznā tēloto situāciju.

Pārejas laiks un gūtā pieredze, no vienas puses, rada labvēlīgu apstākļus latviešu prozas interesei par suicīdu kā būtisku indivīda izvēli, kas bieži ir pretrunā sabiedrības vairākuma vēlmēm un vajadzībām, no otras puses, veicina subjektīvo atmiņu un pieredzes dominēšanu tekstā — ne vien tipiskos memuāru žanra tekstos, bet prozā vispār. Prozai

raksturīgā tendence viena teksta ietvaros, reizēm pat ar viena varoņa likteņa palīdzību vēstīt par gandrīz vai visu 20. gs. vēsturi, ar aculiecinieka redzējuma palīdzību iezīmējot varu maiņas un raksturīgākos procesus, vēsturi darot subjektīvu, ne distancēti objektīvu un pie varas esošas konjunktūras noteiktu. N. Ikstenas romānos „Jaunavas mācība” un „Dzīves svinēšana” viena teksta ietvaros aplūkotas vai visas iespējas, kas vien ar latvieti varētu būt notikušas pēdējā gadsimta sarežģītās vēstures notikumu rezultātā. Eleonoras liktenī, par ko vēsta viņas bērēs sapulcējušies ļaudis, iespējams viss — katrs no viņiem atklāj kādu sievietes dzīves fragmentu. Eleonora dzīvojusi pirmskara Latvijā, paspējusi būt trimdā un pēckara Vācijā, atgriezusies Latvijā, tikusi izsūtīta un piedzīvojusi pēckara grūtības un badu.

Suicīds mūsdienu prozas tekstā kā domāšanas un rīcības akts atklāj autora pozīciju pret būtiskiem jautājumiem. Suicīds tekstā ir filozofijas, reliģijas, morāles un savam laikam un sabiedrībai raksturīgo tendenču atklājējs, literāri teksti ir vistiešākie laikmeta aktuālo problēmu, kas neizteiktas ietekmē kā indivīda, tā visas sabiedrības noskaņu un likteņus, atsedzēji. Suicīda motīvam ienākot tekstā, tas bieži vien kļūst par nozīmīgāko sava laika konfliktu indikatoru.

Suicīds mūsdienu prozas tekstā ir iespēja nosvītrot pārejas laika negatīvo pieredzi, literārajam varonim (visbiežāk vēstītājam 1. personā) drīzāk atbalstot nāves, ne izdzīvošanas (un integrācijas) ideju, vienlaikus veids, kā tekstā paust sava laika sakāpinātās izjūtas, aktualizēt svarīgos dzīvības un nāves motīvus. Ir vajadzīgs laiks, lai pārejas laika pieredze tiktu atklāta un apgūta tekstā, padomju un postpadomju pieredzes paušana joprojām ir aktuāla latviešu mūsdienu prozā. Gundega Repše interviju krājuma „Gadsimta beigu skatiens”, kas iznācis 1999. gadā, ievadā raksta: „Gadsimta beigas Latvijā savā intensitātē pielīdzināmas veselam cilvēka mūžam. Pagaidām tikai emocionāli pārdzīvotās vēsturiskās pārvērtības ir radījušas vertikālas kolīzijas ikkatra cilvēka dzīves šķērsgrizumā. Garīgi šie satricinājumi nav apgūti, mākslās tie tikai pamazām tiek apdvēseļoti (..).¹³¹”

Pārejas laika prozas kontekstā svarīgi, kā tiek atklāts literatūras vēsturē pazīstamais suicīda motīvs, kādas modifikācijas tas piedzīvo un kā tas tiek attēlots, kā autors tēlo un skaidro to savā tekstā, kāda ir viņa attieksme: noliegums, sajūsma vai vienaldzība. Pazīstamā motīva tēlošanas un attieksmes pret to izmaiņas liecina ne vien pret citu attieksmi pret metafiziskajiem dzīvības un nāves konceptiem, bet arī pret indivīda un viņa

¹³¹ Repše G. Gadsimta beigu skatiens. — R., 1999 — 5. lpp.

brīvās izvēles un gribas nozīmes maiņu sabiedrībā.

Prozas tekstu izpēte suicīda diskursā saista uzmanību divos aspektos: pirmkārt, kā suicīds tekstā atklāj mūsdienu sabiedrības un modernā cilvēka svarīgākās problēmas, otrkārt, kā atrisina tās. Realitātes un teksta attiecības, realitātes ietekme uz tekstu ir būtisks jautājumu loks, kas ļauj labāk apzināt postpadomju prozas tapšanu, politisko, ekonomisko reformu un sociālo, vēsturisko pārmaiņu ietekmi uz literāro procesu, autoru un tekstu.

Brīvprātīgas nāves tēma tekstā kļūst aktuāla, autoram meklējot dzīves jēgu, runājot par sava laika sabiedrības vērtībām vai šo vērtību deficītu, par izvēli starp dzīvību un nāvi, vēlmi saglabāt dzīvību kāda iemesla dēļ vai vienaldzīgu ļaušanos pašiznīcināšanās tieksmēm, vēlmi upurēt savu dzīvību kādas sabiedrībai svarīgas idejas vārdā vai pasīvu eksistenci, necenšoties identificēties ar kādu no idejām, norobežojoties no tām, ļaujoties nāvei.

Pārejas laika sabiedrībā, kurā vecā vērtību sistēma piedzīvojuši krīzi, bet jaunā vēl nav izveidojusies vai tikai top, indivīda integrēšanās sava laika sabiedrībā ir problemātiska. Indivīds distancējas no tā, kas ir zaudējis nozīmi vai zudis, vienlaikus tas nozīmē atteikšanos no savas pagātnes, bieži vien no nozīmīga dzīves posma vai vecākiem cilvēkiem — no visa mūža, no visa piedzīvotā un sasniegtā. Šāda pieredze ir traumatiska, jo robežojas ar sevis noliegšanu.

Tāpēc literatūra ir veids, kā dokumentēt šo pieredzi, pierakstīt savas subjektīvās izjūtas, savu redzējumi, tādejādi apliecinot sevi un tiecoties savu pieredzi ierakstīt mūžībā. Pārejas laika prozas interese par suicīdu saistāma ar autora vēlmi definēt attieksmi pret būtiskiem jautājumiem, dzīvību un nāvi, indivīda izvēli un šīs izvēles ierobežotību, viņa atbildību sevis, sabiedrības un morāles likumu priekšā. Vienlaikus tas ir veids, kā vēstīt par sava laika negatīvo pieredzi, indivīda nespēju integrēties sabiedrībā, vilšanos ideālos un kopības idejās.

Dzīvības un nāves attieksmju kontekstā literatūra skatāma kā nāves pārvarēšanas veids, iespēja nodrošināt mūžīgo dzīvi rakstos arī pēc fiziskā ķermeņa iznīcības, vienlaikus — arī veids, kā risināt sabiedrībai aktuālos eksistenciālos jautājumus. Dzīvības, nāves un suicīda tēmu aktualitāte latviešu mūsdienu prozā saistāma ar vēlmi apgūt un sakārtot iepriekšējā laika pieredzi, definēt sava laika sajūtas, pozīciju un veidot pamatu nākotnes meklējumiem. Tā vistiešākā veidā raksturo mūsdienu prozas situāciju.

Literatūra kļūst arī par iespēju distancēties no sabiedrībā valdošā noskaņojuma, idejām, ilūzijām. Tas ir veids kā sagraut bijušo vai esošo, radīt savu pasauli, kas funkcionē pēc autora noteiktiem likumiem un virzās uz viņa noteiktu mērķi vai arī atklāj šāda mērķa

neesamību. Pārejas laikam raksturīgā indivīda nespēja integrēties sava laika sociālajā vidē nosaka literatūrā dominējošo interesi par margināliem motīviem un tēmām, par citas, līdz šim uzmanības lokā nebijušas realitātes tēlojumu.

3. 2. Sievietes suicīda motīvs literārajā tradīcijā

3. 2. 1. Mīlestība un nāve

Nāve nelaimīgas, nepiepildāmas un neiespējamās mīlestības dēļ (angliski *love-death*, vāciski *Liebestod*) visbiežāk realizējas kā mīlētāju pāra došanās nāvē, tiem labprātāk izvēloties kopīgu nāvi nekā dzīvi vienam bez otra. Literatūras vēsturē pazīstamākās šī motīva izpausmes ir stāsti par Piramu un Tisbi, Tristanu un Izoldi, Romeo un Džuljetu un to interpretācijas dažādos laikmetos. Šis abu mīlētāju dzīves un attiecību vainagojums ir kļuvis par ideālas mīlestības paraugu, jo tās dēļ tiek ziedotas dzīves un nākotnes iespējas, šāda mīlestība ir stiprāka par nāvi. Došanās kopīgā nāvē atsver atšķirtībā pavadītu dzīvi.

Centrālais konflikta cēlonis ir dažāda veida aizliegumi, kas regulē attiecības starp indivīdiem, un vēlme pārkāpt šos aizliegumus: reliģiskās vai sociālās atšķirības. Nāve ir veids, kā mīlētāji atbrīvojas no ierobežojumiem, ko citādi nevarētu pārkāpt. R. Blaumaņa stāstā „Romeo un Jūlija” abu jauniešu nāvi izraisa tabu pārkāpuma draudi, iespējamais incests, jo mīlētāji izrādās brālis un māsa. Tā kā nav iespējama kopīga nākotne, viņi izvēlas noslīcināties.

Parasti šajos stāstos figurē sabiedrības morāli vai reliģijas normas reprezentējošas personas: vecāki, kas pretojas savu bērnu izvēlei, visbiežāk tas ir tēvs. Rezultātā veidojas konflikts starp vispārpieņemtām normām un individuālu lēmumu, kas raksturīgi suicīdam vispār. Sava laika attieksmi pret šādu nāvi nosaka atbilde uz jautājumu, kas ir atbildīgs: mīlētāji, kas paši izvēlējušies savu likteni vai kļuvuši par nejaušību un pārpratumu upuriem, vai arī sabiedrības stereotipi, kas viņus iedzinuši nāvē un nav devuši iespēju dzīvot.

Cits nelaimīgas mīlestības inspirētais pašnāvības motīva izpausmes veids ir došanās nāvē nelaimīgas mīlestības dēļ, kad viens no būtiskākajiem suicidālās krīzes avotiem tekstā ir neatbildēta mīlestība, mīlestības neiespējamība. Sevišķi aktuāli tas ir romantisma un sentimentālisma literatūrā, raksturīgākais piemērs ir J. V. Gētes „Jaunā Vertera ciešanas”, kas vēsta par nepiepildāmu un sava laika kontekstā neiespējamu mīlestību pret sievieti,

sekas ir galvenā varoņa nāve, kas tekstā izsauc negatīvu reakciju, bēres notiek steigā un bez garīdznieka¹³², savukārt realitātē — pašnāvību vilni lasītāju vidū.

Pašnāvība nelaimīgas mīlestības dēļ ir aktuāla arī latviešu prozā – kā prozas klasikā, tā mūsdienu tekstos. Tā ir aktuāla, gan ļaujot kardināli atklāt prozas teksta varoņu iekšējās pasaules sarežģījumus, izrietoši teksta autora attieksmi pret būtiskiem jautājumiem: dzīvību un nāvi, dzīves jēgu un indivīda, individuālisma nozīmi saskarsmē ar ār pasaules normām, gan paverot iespēju diskutēt kā par suicīda, tā mīlestības, bet izrietoši – par individuālā un kolektīvā, subjektīvā un objektīvā pasaules skatījuma saduri un indivīda spējas vai nespējas integrēties kolektīvā iespēju. Mīlestības un pretmīlestības neiespējamība tekstā visbiežāk atklāj indivīda nespēju iekļauties sabiedrībā un sabiedrības (gan plašāka ļaužu kopuma, gan šaurāka cilvēku loka: ģimenes, radnieku) nosodījumu – kā vērsanos pret šo mīlestību, tā tiekšanos noteikt indivīda rīcību un ierobežot tā brīvību un izvēles iespējas.

Par jaunas sievietes pašnosodījumu, strupceļa sajūtu neiespējamās mīlestības dēļ vēsta Erika Ādamsona novele „Gājiens ar lopiem” (1935), kas atklāj uz kādām lauku mājām brīvdienās atbraukušas studentes iemīlēšanos šo māju saimniekā, konfliktu ar viņa māti, kā arī nonākšanu suicidālā krīzē un pašnāvību:

„(..) Daži garāmgājēji – divi zēni skolnieku cepurēs, vairākas sievietes grābekļiem rokās – ziņkārīgi vēro mani. Kad pieceļos un iesteidzos lapu koku biezoknī, dzirdu smieklus un atsevišķus vārdus: „Āboli”, „saimnieks”, „studente”, „Ābolu saimniece”. Mana seja, kuru dedzina ievainojumi kā ziepju zāles, deg vēl asāk, kad aizskan šie rūgtie vārdi. Lai tos nedzirdētu, man jāiet vēl tālāk, bet ass kauns it kā sasaista kājas, un es tikko varu spert soli.¹³³,”

„(..) esmu tā nogurusi, ka vēlos tikai lielu, bezgalīgu mieru. Tādēļ esmu ļoti laimīga, kad ieraugu pie zemes garu virvi. Es to paņemu. Mana roka, kas ir kā pārkokojusies, nodreb, kad pagatavoju cilpu. Tad pakāpjos uz priedes celma, lai sasniegtu ozola zemāko zaru, pie kura rūpīgi piestiprinu virvi. Pailēt vēl daži mirkļi. Cilpa jau apņēmu manu kaklu kā rupja un baiga rota.¹³⁴,”

un izklūšanu no šīs krīzes, tās pārvarēšanu, ieraugot lopu baru un ganu, saskaroties ar nāves un dzīvības pretstatu:

„(..) Manas asaras slacina svētlaimīgo dzīvnieku platās pieres, kamēr Dadzis

¹³² Gēte J. V. Jaunā Vertera ciešanas. — R., 1979 — 125. lpp.

¹³³ Ādamsons E. Gājiens ar lopiem // Dāvana. Īsprozas pilnīgs kopoījums (1928-1944). – R., 2000. – 176. lpp.

¹³⁴ Ādamsons E. Gājiens ar lopiem // Dāvana. Īsprozas pilnīgs kopoījums (1928-1944). – R., 2000. – 177. lpp.

nepārtraukti vēdina asti, pie kam katrs astes vēdiens apliecina: „Esmu uzticīgs jums, savādā melnmate, līdz nāvei!” Es viegli satveru suni aiz auss, un man liekas, ka tas smaida. Balts teļš mīkstu, siltu mēli laiza manas rokas. Es dzirdu jaunās eglītēs baložu „rukkukū-rukkukū” dūcienus; es redzu gandrū, kas cēli it kā zēns uz sarkanām koka kājām staigā purvā, un es zinu, ka nekas nav skumjāks par iznīcību un līksmāks par dzīvību.

Es vairs neraudu. Es paceļu galvu.

Divas nedēļas esmu skatījusi tikai karstu tumsu. Nu es ieraugu cilvēkus, dzīvniekus, kokus un augus.^{135,}

Jaunās sievietes mīlestība pāraugusi kaislībā, mīlestība ir tik liela, ka robežojas ar naidu – līdzīgi kā saimnieka mātei, kas savu dēlu mīl tik bezgalīgi, ka ienīst, un metas sist otru sievieti, kas to iemīlējusi. Atrisinājums ir pozitīvs – par spīti apkārtējo nosodījumam un izsmieklam noveles centrālā varone tā finālā atrod pretmīlestību. Taču līdzīgi refrēnam tekstā vairākas reizes piesauktā atziņa “man nav tiesību dzīvot” ir tā emocionālo nospriegotību un darbību virzošais spēks, bet tieši tēlotais pašnāvības mēģinājums ir tā kulminācija, kam seko atrisinājums – viņas iekļaušanās lopu barā, kas nāk uz mājām, un visbeidzot saimnieka pieņemšana. Lopi šai gadījumā kalpo kā kopums, ar ko savienoties, iegūt aizsardzību apstākļos, kad sabiedrība ir naidīga un vēršas pret šo mīlestību.

Par pašnāvību nelaimīgas mīlestības dēļ diskutē latgaliešu rakstniece Naaizmierstule stāstā “Ceīņa par kōrtas izvēli”. Atmetot jautājumu, vai Naaizmierstules, vienas no varbūt reliģiozākajām latviešu rakstniecēm, tekstā vispār ir iespējama pašnāvība, svarīgi atzīmēt autores pozīciju suicīda jautājumā: „Kai jius varējet tik napruoteigi dūmuot? (..) Bārns, kas nūdūmuojis sevi Dīvam uperēt, īs niu sleicynuotūs!”¹³⁶. Autore krasi noliedz pašnāvību romantisku motīvu dēļ kā zemniekam nepieņemamu: „Leidz kū tei (kaislīga mīlestība — mana piezīme. I. S.) atstumta, apvainuotais, nasariekinojūt ar leidzeklim ni sekom, meklej gondariejuma. Tai sauktuo inteligentu škira bīži gondar sev caur pošnuoveibu, ratuok cytīm leidzeklim, bet zemnīks nu pošnuoveibys tuoli bāg. Rats gadejums, kur zemnīks pasmuodātys mīlesteibys deļ sev golu dareitu.”^{137,}

Pieņēmums par sievieti kā emocionāli un psihiski nenoturīgu būtni, kas lielā mērā materiāli un emocionāli atkarīga no vīrieša, sievietes suicīdu saista ar nāvi mīlestības trūkuma dēļ. Likumsakarīgi, ka arī latviešu prozā ļoti liela daļa no pašnāvniecēm ir bārenes, kalpones, kuru vajadzības pēc mīlestības nav piepildītas un kas triecienus tāpēc

¹³⁵ Ādamsons E. Gājiens ar lopiem // Dāvana. Īsprozas pilnīgs kopoījums (1928-1944). – R., 2000. – 177.-178. lpp.

¹³⁶ Naaizmierstule Ceīņa par kuortas izvēli. // Lauku zīdi. — Rēzekne, 1934. — 195. lpp.

¹³⁷ Naaizmierstule Ceīņa par kuortas izvēli. // Lauku zīdi. — Rēzekne, 1934. — 188. lpp.

uztver daudz fatālāk. Viena no šīm kalponēm ir Ieva no J. Jaunsudrabiņa romāna „Aija”. Atšķirībā no saimniekmeitas Rasmus J. Jaunsudrabiņa romānā „Vēja ziedi” viņa netiek galā ar savu izpostīto mīlestību un noslīcinās. Zemais pašvērtējums (sarunā ar Jāni: ”Kā lai es tieku laba?”¹³⁸) ir destruktīvās rīcības pamats — bez Jāņa mīlestības dzīvei nav jēgas. Kaut nejutās vainīgs, jo Ievu mīlējis kā māsu, vairāk stūmis nost, ne vilcis klāt — „cik nav tādu, kuri pamet līgavas, noziegušies pret viņām”¹³⁹, Jānis tomēr jūtas slepkava, kas nodarījis pāri, romāna finālā viņš pats izdara pašnāvību.

Kārļa Skalbes pasakā „Ezerieša meita” pieteikts jauns sievietes suicīda traktējums, jo svarīga sievietes iekšējā pasaule un viņa pati par sevi, jauna sieviete, atraidījusi visus preciniekus, gaida un skumst pēc sava izredzētā: „Neviens nenāk. Nevienam manis nevajag. Man pašai ar' sevis nevajaga. Kur lai es lieku sevi? Lai aprokos zemē, vai lai grimstu ezera dzelmē? Pasaule ir tukša. Es gaidu, es saucu, bet neviens neatsaucas.”¹⁴⁰ Tiekdamās pēc augstākas mīlestības, pēc Sapņa, Ezerieša meita noraida kalpa miesisko mīlestību, kaut pati tai nodevusies, līdz vecāki viņu izdod par sievu bagātam vīram. Svarīgi, ka tai nav pat sava vārda, tikai piederības tēvam zīme — Ezerieša meita. Sieviete skatās melnajā akas ūdenī un redz tur zvaigznes. Visbeidzot ļaujas vecāku varai un grimst bagāta un nežēlīga vīra sievas dzīvē kā purvā — bez izejas, bez atpakaļceļa.

Atraidīta mīlestība, kam nav lemts piepildīties sociālo slāņu atšķirības un meitenes kropluma dēļ, atklājas K. Skalbes pasakā „Sarkanā puķe”. Upmalā tiek atrasta meitenīte, ko uzaudzina pils vārtu sargs, un tā iemīl princi. Piedzīvojusi prinča izsmieklu sava kropluma dēļ, viņa izdzer nāves zāles un patvērumu meklē upes dzelmē.

Vispilgtāk šis motīvs mūsdienu prozā, kad

, ir G. Repšes „Alvas klieziens”. Dienasgrāmatas žanrā sarakstītajā romānā tēlotas jaunas meitenes Rugettas grūtības iejusties elitārā padomju skolā, viņa iemīlas par sevi vecākā puisī Rolšteina. Nesaņēmusi tā pretmīlestību. Pusaudze neredz jēgu savai dzīvei:

„Ja arī mīlai gals, tad es negribu dzīvot. Nevajag man tādu dzīvi.”¹⁴¹

„Ja nav Ralfa, man nav iemesla dzīvot.”¹⁴² „Bez viņa es negribu dzīvot. Man vismaz jāredz, ka viņš staigā, elpo, ir dzīvs. Mīlot es esmu viņu iepazīsusi nepazīstot. Ko man ar

¹³⁸ Jaunsudrabiņš J. Aija — R., 1957. — 220. lpp.

¹³⁹ Jaunsudrabiņš J. Aija — R., 1957. — 289. lpp.

¹⁴⁰ Skalbe K. Ezerieša meita // Kopoti raksti — Stokholma., 1952 — 40. lpp.

¹⁴¹ Repše G. Alvas klieziens // Smagais metāls I — R., 2002. — 74. lpp.

¹⁴² Repše G. Alvas klieziens // Smagais metāls I — R., 2002. — 76. lpp.

to darīt? Ir jāaizmirst vai jānomirst.¹⁴³”

„Alma vakar redzējusi Rolšteinu sadevušos rokās ar savas klases teicamniecīti Martu. Slīcināšos.

Kā es varēju tā aizsapņoties? Kāda jēga visam? Kas liecina, ka es dzīvoju? Pienākumi. Smieklīgi. Grīda, putekļi, lupatu gludināšana, sakārtotas atvilktnes. Un vai tās pazemojošās jūtas greizsirdība, ko nekad nevarēju iedomāties piemītam man, liecina, ka esmu dzīva? Varbūt. Bet nožēlojama.¹⁴⁴”

A. Neiburgas stāstā „Provinces Eiridīče” nāve tiek estetizēta un saistīta ar mīlestību — tieši mīļotā cilvēka zaudējums mīlestību dara spēcīgāku, piešķir tai garīgumu. Nāve dzīves kulminācijā ir labākā iespēja.

„(..) nekas, itin nekas nevarēja būt skaistāks par Eiridīkes nāvi kāzu dienā, skaistāks, skumjāks un svinīgāks par sērotāju kori, par Orfeja ilgām un sūpēm. Bez sūpēm taču nav mīlestības. Nu, nav taču. Vai ne?¹⁴⁵”

Orfeja izvēle atgūt Eiridīki, atgriezt dzīvei tekstā vērtēta negatīvi, jo ir egoistiska, nolemj Eiridīki ciešanām un novecošanai:

„Par vēlu, tik skaisti viņa vairs nenomirs — dejas vidū savā kāzu dienā. Tik skaisti vispār laimējas mirt retam. Orfejs atguva savu mīļoto, piepildīja savtīgu iekāri, pretī dāvājot Eiridīkei apšaubāmo laimi mirt vēlreiz, nāvē, ko nezina kādēļ sauc par dabīgu, — sirmā vecumā, gultā, nesaturot urīnu, gārdzot, aizrijojoties ar saviem sekrētiem, piepampušām kājām, plaušu emfizēmu, sarkandzelteniem acu baltumiem.¹⁴⁶”

Stāstā Eiridīke ir jau novecojusi provinces teātra aktrise, kas svin 30 gadu jubileju uz skatuves un tiek uzaicināta uz interviju televīzijā. Viņa ir skumja un nogurusi no dzīves, vēro notiekošo kā bezjēdzīgu farsu, kas neattiecas uz viņu.

2. 5. 2. Gods, vaina un atbildība

Suicidālu domu un rīcību determinē kauna un vainas apziņa — socializācijas mehānismi, kas nosaka indivīda pakļaušanos sabiedrības diktētajām normām un līdz ar to — iekļaušanos šajā sabiedrībā. Piemēram, G. Repšes romāna „Alvas klieziens” suicidālo

¹⁴³ Repše G. Alvas klieziens // Smagais metāls I — R., 2002. — 77. lpp.

¹⁴⁴ Repše G. Alvas klieziens // Smagais metāls I — R., 2002. — 68. lpp.

¹⁴⁵ Neiburga A. Stum, stum — R., 2004 — 219. lpp.

¹⁴⁶ Neiburga A. Stum, stum — R., 2004 — 225. lpp.

noskaņu nosaka nevēlēšanās un nespēja integrēties padomju sabiedrībā, savukārt Rugettas pašnāvību romāna finālā izraisa vainas apziņa par nodevību — socializācijas mehānisms, kas nosaka indivīda pakļaušanos sabiedrības diktētajām normām un līdz ar to — iekļaušanos šajā sabiedrībā.

Raksturīgi, ka indivīds sevi soda stiprāk nekā to būtu darījusi sabiedrība. Ja klasiskajā latviešu prozā sods par ārļaulības sakariem būtu izstumšana no sabiedrības, tad pavestās jaunavas izvēlas noslīcināšanos, faktiski — sevis sodīšanu ar nāvi. Sievietes vaina mūsdienu latviešu prozā nav nevainības zaudējums kā senāk, drīzāk nespēja piemēroties pārmaiņām, tai skaitā — uzturēt sevi, ģimeni, valsti un vērme palikt malā no notiekošā, atbrīvoties no ierobežojošiem apstākļiem. Tāpēc Rugetta sevi soda ar nāvi, kaut viņas nodarījuma sekas nebūt nav nāvesoda iemesls.

Sievietei patriarhālā sabiedrībā piemītošais nevainīgums jau semantiski norāda potenciālu kļūt vainīgai — savas seksualitātes dēļ zaudējot sākotnējo nevainīgumu. Sievietes vaina latviešu prozas tradīcijā vispirms nozīmē viņas nevainīguma zaudējumu.

No vācu literatūras ienākušā pavestās nevainības motīva izpausmes latviešu prozā ir sekojošas: tā ir sieviete, kas, zaudējot seksuālo nevainību, pirms vīrieša apsoltajām kāzām ieņēmusi bērnu, tomēr sevī uztur cerību, ka nepaliks viena. Pievildamās šajā cerībā un sava jaunā statusa dēļ nonākdama galējā izolētības stāvoklī, viņa izdara pašnāvību. Tātad vīrieša pamesta jauna sieviete, kas no viņa gaida bērnu, bet sava grēcīguma, tas ir, nevainības zaudēšanas dēļ tiek visu atraidīta, no viņas novēršas vīrietis, ģimene un sabiedrība.

Konflikta cēlonis ir sabiedrības dubultā morāle, kas pieprasa sievietes seksuālo nevainojamību: nevainību pirms un seksuālo nepieejamību pēc kāzām, kaut vīrietis ir seksuāli aktīvs kā pirms, tā pēc tam. Laulības pārkāpums tiek pielīdzināts grēkam un sodāms. Viena no iespējām — izdarīt pašnāvību, pirms vēl grēks ir noticis — šo nostāju, sargāt savu seksuālo nevainojamību par katru cenu, glorificē reliģiskā tradīcija, kas izpausmi rod nostāstos par jaunavām, kas mirušas, pirms tikušas izvarotas (salīdzinājumam nostāsts par Turaidas Rozi), taču jau Akvīnas Toms apgalvo, ka kristietei nav ļauts sevi nogalināt, lai izbēgtu no seksuālā grēka, jo neviens nav tiesīgs mazāka grēka vietā izvēlēties lielāku, proti, slepkavību laulības pārkāpšanas vietā.¹⁴⁷

Pavestās nevainības motīva kontekstā ļoti svarīgas meitas un tēva attiecības, kas daļēji saistāms ar tradīcijas, ka apprecot sievieti, varu pār viņu no tēva pārņemt vīrs, lūzumu. Sieviete stājoties dzimumattiecībās pirms kāzām un netiekot apprecētai, meitas laupītais

¹⁴⁷ Чхарташвили Г. Писатель и самоубийство. — М., 1999. — 59. стр.

gods met ēnu uz tēva namu. Lesinga „Emīlijā Galoti” (1772) tēvs nogalina meitu, lai neļautu to pavest varmācīgam augstas kārtas pielūdzejam, kas vācu klasicisma tradīcijā iezīmē jaunu tēmas pieteikumu — indivīda un sabiedrības konfliktu, heroiskas personības vietā nākot melodramatiskam tēlam, kam lasītājs var just līdzī. ¹⁴⁸

Pavestās nevainības tēmu Vācijā turpina Vētras un dziņu laikmets. Šajā laikā tiek atsegta sīkpilsoniskās sabiedrības dubultā morāle, kas pieprasa sievietes seksuālo nevainību un nosaka, ka sievietes vaina vispirms ir šīs nevainības zaudēšana. ¹⁴⁹ Leopolda Vāgnera „Bērna slepkavā” (1776) tiek atainota godīgas sievietes bojāeja klejojoša zaldāta dēļ, J. V. Gētes „Pirmfaustā” („Urfaust”) (1775) un „Faustā” (1808) vētrainas kaislības sagrauj mierīgas un nevainīgas dzīves ilūzijas. ¹⁵⁰

Šajā laikā par vienu no vadošajiem sižetiem literāros tekstos kļūst pozitīvi iezīmētas sievietes, parasti godīgas un čaklas, pavešana, ko veic augstākas kārtas pārstāvis. Kārtu atšķirība vienlaikus signalizē par sievietes un vīrieša atšķirīgo statusu sabiedrībā, vienlaikus atklāj būtisku attieksmes lūzumu. Autori ir pavestās pusē un ne tikai tāpēc, ka tā ir sieviete, līdz tam margināls tēls, kas nav bijusi literatūras interešu lokā, jo spilgti sieviešu raksturi ir tikai komēdijās, bet arī tāpēc, ka šajos tekstos feodālis tiek atklāts kā sīkpilsoniskās nevainības pavedējs. Tiem laikiem tas ir revolucionārs pavērsiens, kurā izlaužas vidusšķiras naidis pret aristokrātiju un tās dzīvesveidu. ¹⁵¹

Pavestās sievietes nogalina savus jaundzimušos ārlaulības bērnus, jo nespēj iekļauties sabiedrībā. Tā vietā, lai paliktu nemanītas, tās nonāk dubultā uzmanības lokā: kā neprecētas mātes tās tiktu sociāli deklasētas un izstumtas, kā bērnu slepkavas — ne vien sabiedriski nosodītas, bet arī lemtas nāvessodam. Tā nav literāra fantāzija, bet 18. gs. realitāte. J. V. Gēte Margarētas likteni noskatījis reālā tiesas prāvā — 1772. gada 17. janvārī ar nāvi tiek sodīta bērna slepkava Zuzanna Margarēta Branda. ¹⁵² Šajā pašā gadā J. V. Gēte pievēršas „Faustam”, 1808. gadā iznāk „Fausta” pirmā daļa, kur ir trīs centrālie tēli — švītīgais un ciniskais Mefistofelis, ideālists un galantais kavalieris Fausts un vienkāršā, sirdsšķīstā Margarēta, kas viegli krīt par upuri Fausta uzstājībai.

Pašnāvība kā sods par nevainības zaudēšanu turpina šo tēmu arī latviešu literatūrā. Brāļu Kaudzīšu „Mērnieku laikos”, Andreja Upīša „Zaļajā zemē un Viļa Lāča „Zvejnieka dēlā” tiek atklāts sabiedrības priekšstatu lūzums attiekmē pret sievieti. Pavestās

¹⁴⁸ Lexikon deutschsprachiger Schriftsteller — Leipz., 1967. — B. 2, S. 55.–59.

¹⁴⁹ Stephan I. Aufklärung // Deutsche Literaturgeschichte — Stutt., — 1992. — S. 141.–142.

¹⁵⁰ Egle R., Upīts A. Pasaules rakstniecības vēsture — 3. sēj., 426. — 434. lpp.

¹⁵¹ Stephan I. Aufklärung//Deutsche Literaturgeschichte — Stutt., — 1992. — S. 142.

¹⁵² Stephan I. Aufklärung//Deutsche Literaturgeschichte — Stutt., — 1992. — S. 142.

nevainības tēmas aktualizēšanās literatūrā saistīta ar sievietes statusa maiņu sabiedrībā. Tāpat kā vienkāršo ļaužu pašnāvību skaita pieaugums saistīts ar sociāli ekonomiskām pārmaiņām, tā nāve tekstā atklāj traģisko sievietes likteni, bet vienlaikus arī autora nespēju veidot tās likteni bez nogalināšanas, nespēju izlauzties no paša radītās pasaules stereotipiem.

Citu risinājumu piedāvā A. Upītis romānā „Zaļā zeme” (1945), Anna pārvar suicidālo krīzi un noslēgtā lauku vidē atrod iespēju izdzīvot, apgādāt sevi un bērnu, turklāt autors romānā atklāj dažādu pušu paustus pretēji vērtētus viedokļus un attieksmi: kā bijību pret dzīvību, tā riebumu pret nepareizos apstākļos dzimušo. Tādā veidā autors lasītājam liek izvēlēties par labu sievietes vainas noliegumam.

Autori, rādot pavestas sievietes pašnāvību, nenosoda to, apzināti konfrontējot priekšstatu par pavestas sievietes un pavedēja vīrieša vainu, piemēram, V. Lāča romānā „Zvejnieka dēls” (1933–1934) Zenta iet bojā un tiek tēlota kā upuris, kas labāk izvēlas nāvi, kaut autors viņas nāvē viennozīmīgi apsūdz Robertu. Upurēšanās aspektā Zenta līdzinās Grietiņai „Faustā”, jo arī tā nespēj vai arī nevēlas sekot Faustam un brīvprātīgi paliek cietumā. Līdzīgā veidā šis motīvs ienāk arī K. Skalbes pasakā „Bendes meitiņa”, kur galvenā varone, glābjot jauno varoni, viņam atdod atslēdziņu, kas atver visas durvis un dara neredzamu, un pati paliek viņa vietā cietumā, apzinoties šīs rīcības sekas — nāvēssodu. Šāda rīcība K. Skalbes pasakā tomēr tiek vērtēta kā varoņdarbs un ceļš augstākas esamības sasniegšanai, ne pasīvs upuris vai sods par morālas dabas pārkāpumu.¹⁵³

Potenciālās pašnāvnieces ir gaišo sieviešu tips, tiklās bārenītes un kalpones: Raiņa Baibiņa, J. Jaunsudrabiņa Ieva u. c. Tikumība ir sievietes atbilstība vīrieša diktētajiem noteikumiem — līdz ar to arī pasivitāte, padevība, kas liedz pretoties notikumu gaitai un pašsodīšanas tieksmēm. Pasivitāte, tradicionāli sievietei piedēvētā īpašība, un nelaimīga, nepiepildīta, piekrāpta mīlestība ir galvenais pašnāvības iemesls vīriešu rakstītajā latviešu prozā.

Var vērot paralēles Zentas — Anitas un Margarētas — Helēnas pēctecībā, kad, mirstot bērnišķīgajai sievišķībai, ko iznīcinājusi vīrieša fiziskā esamība, tās vietā nāk sievišķība, kas garīgi nav atkarīga no vīrieša — gan tekstā nepārtopot Grietiņai vai Zentai, bet autoram vietā piedāvājot jau „gatavu” sievieti, citu varoni. Ar šo pēctecību Jāņa Jaunsudrabiņa romānā „Aija” var saistīt Ievas, kas nepārvar saldsērīgas pirmās un

¹⁵³ Skalbe K. Bendes meitiņa // Pasakas. — R., 1979 — 115. lpp.

nelaimīgās mīlestības zaudējumu, maiņu pret Aiju, kas nāk ar kaislīgu mīlestību. Atbrīvošanās no pirmās ir likumsakarīgs ceļš uz otro. J. Jaunsudrabiņam ar Aijas, kaislīgās sievietes, tēlojumu izdodas lauzt stereotipu par sievietes kā tiklās būtnes, kuras liktenis mīlēt un ciest, vienīgo attaisnojamo eksistenci latviešu prozā. Aija, kaut netiek atbrīvota no negatīvās pieskaņas, iekļaujas tajā tēlu galerijā, kur jau A. Pumpura Spīdola, R. Blaumaņa Matilde u. c.

Interesanti, ka šī tipa sievietes, šķiet, nav tendētas izdarīt pašnāvību, kas lielā vai mazā mērā sievietes pasivitātes nosacīta — Matilde R. Blaumaņa stāstā „Pazudušais dēls” gan noklīdzas: „Tēv, es pakāršos!”¹⁵⁴, kad tēvs liedz sekot Krustiņam, jo tam nav naudas, taču pat negrasās doties nāvē. Pie šī tipa varētu pieskaitīt arī lauku videi svešo, tāpēc naidīgo Rozāliju no J. Purapuķes „Sava kaktiņa, sava stūrīša zemes”, kas mirst tekstā — gan ne tāpēc, ka pati to būtu izvēlējusies, bet reizē ar vīru. Autors šai gadījumā izpilda soģa funkciju, sievietei liedzot uzņemties savu vainu — viņa mirst reizē ar vīru, tas ir viņa, nevis viņas pieņemts lēmums.

Līgotņu Jēkaba stāstā „Pašnāvniece” ārļaulības bērna ieņemšana nav pamats pašnāvībai. Viņas izvēli nosaka nespēja apgādāt savu bērnu, vainas apziņa, ka ir izrādījusies slikta māte — bērnam pie citiem cilvēkiem būs labāk. Viņa metas zem vilciena. Savā ziņā traģikomiski veidojas tālākie notikumi — Martu sagrābj dzīvības instinkts un viņa metas pa sliedēm bēgt no vilciena, sargs viņu norauj no sliedēm, vilcienu aptur — pie stacijas tas neiet ātri. Atskan pasažieru komentāri, savā ziņā ironija par pašnāvību mīlestības dēļ.

Līgotņu Jēkabs sievietei liedz iespēju izdarīt pašnāvību — sieviete paliek dzīva pret pašas lēmumu, tomēr pretojas liktenim: „Neizdevās šoreiz. Izdosies otrreiz.” Tomēr autors rod iespēju atstāt sava stāsta varoni dzīvu — „nejauši” stacijā ir arī Martas māte, kas gaidīto pārmetumu vietā izsaka prieku par mazbērna dzimšanu un vēlas sniegt atbalstu. Māte liek ticēt dzīvībai, nevis nāvei un Martu aizved atpakaļ uz pilsētu. Nav noliedzams, ka šis stāsts ir sava laika izjūtu iedvesmots — tikko dzimusi sava valsts un, lai arī viss neiet gludi, galvenais izvilkts dzīvību un atrast spēku izdzīvošanai. Sieviete šeit nācijai dzīvības spēka nesēja, tai nav tiesību dezertēt.

Tā laika latviešu prozai aktuālo nevainību zaudējušās sievietes suicīda problēmu latgaliešu rakstniece Naaizmierstule risina apskaužamā vienkāršībā: „Gadejuos draudzē kurai meitinei nalaime, ļauns uzbruciejs šaidā voi cytaidā ceļā laupēja tai navaineību,

¹⁵⁴ Blaumanis R. Pazudušais dēls // Kopoti raksti. — R., 1958 — 4. sēj. — 185. lpp.

Jurīne beja pyrmuo paleiga rūkys snīdzēja. Tāvs, muote, pošmīleibā karti, padzan taidu nalaiimeigū nu muojom. Kur īt? Voi iudinī leist voi kuortīs? Tū tik nā! Nu taida sūļa Jurīne prota kotru pasorguot, sovā muojā nalaiimeigū tik ilgi turieja, cikom vacuokī, pi meitys nalaimis poši sovū vaini atzeidami, guoja tai pakaļ, padzeitū pījēme muojuos, voi cikom nasaroda lobuoki dzeivis apstuokli.”¹⁵⁵

Nevēlēšanās dzīvot ar sāpēm un ciešanām saistītajā materiālajā pasaulē, pakļauties tās likumiem, kas 20. gs. sākuma latgaliešu sievietei nozīmētu apprecēties, radīt bērnus, kalpot Dievam un strādāt vīra saimniecībā, raksturo stāsta „Ceīņa par kuortys izvēli” varoni. Vienīgo iespēju, kā realizēt alkas pēc garīguma, viņa redz klosterī. Tēva pretošanās šai iecerei rada konfliktu, kura atrisinājums ir smaga slimība. Atrodoties uz nāves gultas, varone mierina citus un ilgojas pēc nāves kā iespējas satīkties ar Kristu.

Tekstā atklātais sievietes garīgo meklējumu ceļš, viņas cīņa par tiesībām izvēlēties savu dzīves ceļu, pretošanās vecāku gribai izprecināt ar varu — atbrīvošanās iespēju redzot nevis laulībā (ar pašas, ne vecāku izvēlētu vīrieti), bet gan iestājoties klosterī un vēlāk šo visaugstākās brīvības ideju saskatot nāvē — sasaucas ar mūsdienu sieviešu rakstīto latviešu prozu, kas runā par sievietes tiesībām un iespējām, par viņas pašas atbildību par saviem lēmumiem.

G. Repšes romānā „Ēnu apokrifs” risināta sievietes vainas apziņas problēma. Nīnas bēgšana no vīriešu aizbildniecības ir tikai turpinājums bēgšanai no Norvēģijas, kad Erlends viņas dēļ tur izdarījis pašnāvību pēc tam, kad abi ļāvušies ārļaulības sakaram — vainas sajūta Nīnu vajā gadiem ilgi. Ceļā satiktais Haldors gan pārrauj šo bēgšanas nolemtību, uzsverot Nīnas vainas neesamību:

„— Es noslīcināšos.

— Tu neesi vainīga, Nīna. Tu neesi vainīga.”^{156,}

Tomēr arī viņš visu sabojā, neieļaujoties savā pasaulē līdz galam, noslēpdams faktu, ka viņš pats, nevis Hannelore ir gleznu autors. Romāna finālā sieviete vēlreiz pamet Raulu un Haraldu, aizbrauc uz Norvēģiju, uz vietu, kur viņas vainas dēļ savulaik pašnāvību izdarījis Erlends, un neatgriežas ar 321. reisu — vai nu atbrauks ar nākošo, vai neatgriezīsies nekad.¹⁵⁷

Sievietes vainas apziņas rašanās cēloņi ir dažādi: gan seksuālas dabas pārkāpumi un nevainības zaudējums, kas padara atbildīgu par ārļaulības bērna ieņemšanu, gan nodevība:

¹⁵⁵ Naaizmierstule Ceīņa par kuortas izvēli. // Lauku zīdi. — Rēz., 1934. — 192. lpp.

¹⁵⁶ Repše G. Ēnu apokrifs — R., 1996. — 101. lpp.

¹⁵⁷ Repše G. Ēnu apokrifs — R., 1996. — 174. lpp.

pret sevi, citu cilvēku vai talantu. Pēdējais iemesls ir viens no mūsdienu latviešu prozā visaktuālākajiem, jo paver visplašākās iespējas atklāt sievieti kā individu, kam raksturīgas kā iespējas kļūdīties un pieņemt nepareizus lēmumus, gan nožēlot izdarīto.

2. 5. 3. Sociālā vide un suicīds

Paplašinoties latviešu prozas telpai un urbanizācijas tendenču ietekmē tekstiem pievēršoties pilsētas dzīves aprakstam, pašnāvībai prozā parādās cita motivācija — vēlēšanās beigt bezjēdzīgo dzīvības vilkšanu, beztiesisko dzīvi. Te iezīmējas sociāli motīvi — sieviete gan var dzemdēt bērnu, bet viena pati nespēj to uzturēt. Tomēr jānorāda, ka sociālās vajadzības gan ierosina depresijas rašanos, bet nav vienīgais pašnāvniecisko domu rašanās cēlonis, jo var pārdzīvot nabadzību, badu, karu, bet nevar izdzīvot, ja zudusi jēga dzīvot un izturēt.

Galvenais latviešu prozā atklātais pašnāvību iemesls pilsētas vidē ir atsvešinātība, kas gan ļauj saglabāt dzīvību ārpuspilsētas bērnam mātei, bet nerada iespēju pielāgoties jauniem apstākļiem un atrast atbalstu. Pārcelšanās no lauku ierobežojošās patriarhālās vides uz pilsētu ir veids, kā sieviete iegūst brīvību, tomēr nav spējīga to izmantot, iekļauties sabiedrībā.

Raksturīgākais piemērs A. Upīša romāns „Sieviete”, kura finālā pašnāvību izdara Elza, nedziedināmi slima sieviete, kas jūtas vajāta, vientuļa, neiederīga cita veida attiecībās, kur vīrietis biedrs, ne atriebes objekts, nepiederīga revolūcijas ideju pārņemtajām masām. Atriebjas vīriešiem, manipulējot ar sabiedrības dubultmorāli, viņa zaudējusi visu. Nav mērķa, kā dēļ dzīvot, nav arī iespēju šo mērķi izvirzīt — A. Upīts rāda sievieti laiku griežos, sabiedrībā notiekošo procesu kontekstā. Jāatzīmē, ka suicīda motīva aktualitāte literatūrā ir saistāma ar laikmeta maiņu, vērtību un uzskatu krīzi sabiedrībā, jaunas sabiedrības veidošanos.

Līgotņu Jēkaba stāsta „Pašnāvniece” sākumā Marta, kas arī nesen pārcēlusies uz Rīgu, atzīstas domājusi, ka pašnāvības izdara tikai glēvuļi un dezertieri — „Viņa nesa sevī stiprās latviešu zemnieku asinis.”¹⁵⁸ Tomēr arī tas viņu nepasargā no pašnāvības mēģinājuma. Autors pretstata lauku un pilsētas vidi, pēdējo vērtējot kā indivīda pastāvēšanai naidīgu, Marta nespēj veidot savu dzīvi jēgpilnu un nodrošinātu, viņa nonāk bezizejas situācijā,

¹⁵⁸ Līgotņu Jēkabs Pašnāvniece // Kopoti raksti — R., 1925. — 4. sēj. — 308. lpp.

zaudē iespēju apgādāt sevi un bērnu.

Līgotņu Jēkaba stāsts „Pašnāvniece” ir interesants 20. gs. 20. gadu sabiedrībā notiekošo procesu, tai skaitā morāles normu maiņas atsedzējs. Stāsta centrālā persona Marta tic mīlestības visspēcībai un grib glābt no nodzeršanās kādu glēvu, nevarīgu vīrieti: „Viņa, maza, neievērojama sieviete, būs glābusi Latvijai šo lielo garu!”, tomēr, glābdama citu, noslīkst pati, pamet sapni par sievietes ārstes nākotni, pārtrauc studijas. Zīmīgi, ka Jēkabs Ozols, vecpuišis un skolotājs, pie kā Marta meklē palīdzību, viņai pārmet ne jau to, ka dzemdējusi ārļaulības bērnu, bet gan to, ka bez īstas mīlestības, aizraušanās ap kaklu metusies pirmajam satiktajam vīrietim, pati sev nolēmusi un kā sieviete izvēlējusies tradicionālo ceļu.

Šis stāsts atšķiras arī ar to, ka nāvi pēc ilgām pārdomām izvēlas māte. Viņas nāve būtu arī bērna nāve — sieviete šaubās, jo šo dzīvību tikai izauklējusi, nevis devusi, tāpēc nedrīkst to atņemt. Nonākusi bezizejas stāvoklī, jo nav ne malkas, ne piena — nav iespējas pabarot bērnu, pat ja pati neēstu, Marta ir gatava iet nāvē, metoties zem vilciena. Gaidot vilcienu, viņa izlemj līdz galam: „(..) ja cilvēki viņai nedeva tiesību dzīvot, viņa pati ņems sev tiesību — mirt!”¹⁵⁹ Šeit pašnāvība iegūst citu nozīmi — tā tiek pielīdzināta iespējai atbrīvoties. Sievietes pašnāvība kā indivīda brīvības izpausme ļoti atšķiras no pašnāvības ārļaulības bērna dēļ.

Nespēja integrēties jauna veida attiecībās, ieilgušās pārmaiņas, kas daļu sabiedrības novedušas izmisumā, nelabvēlīgie sociāli ekonomiskie faktori nosaka personības krīzes rašanos. Sieviete viena bez vīrieša, sieviete, kas zaudējusi vīrieša aizbilstamību, nespēj uzturēt sevi, savus bērnus, izrauties no pazemojošās realitātes. Jolanta P. Bankovska romānā „Padomju Latvijas sieviete” nokļuvusi cietumā, jo dzīvu sadedzinājusi savu bērnu, kura tēvs gājis bojā, viņai līdz pēdējam brīdim šķitis, ka pietiks spēka palikt degošajā mājā, neizskriet ārā. Cietumā tiek inscenēta Jolantas pašnāvība pakaroties, tas ir pārējo ieslodzīto sods par bērna slepkavību.

Tāpat kā vienkāršo ļaužu pašnāvību skaita pieaugums saistīts ar politiskām un sociālekonomiskajām pārmaiņām, tā nāve tekstā norāda kā autora vēlmi atklāt traģisko sievietes likteni, tā arī zināmu nespēju veidot tās likteni bez nogalināšanas, netiekot galā ar paša izveidoto situāciju, jo tai nav pozitīva atrisinājuma — pats autors nespēj izlauzties no sevis radītās pasaules stereotipiem. Nāves iemeslus nemeklējot varoņa iekšējās dabas pretrunās un viņa apzinātā izvēlē, bet gan ārējo apstākļu ietekmē, autors atbildību par

¹⁵⁹ Līgotņu Jēkabs Pašnāvniece // Kopoti raksti — R., 1925. — 4. sēj. — 328. lpp.

izdarīto pašnāvību novirza no indivīda uz sabiedrību un tās aizspriedumiem.

3. 3. Sievietes suicīda motīvs mūsdienu latviešu prozā

3. 3. 1. Suicīda motīvs autobiogrāfiskās pieredzes izteikšanai

Rakstot par padomju periodu kā savas bērnības un agrās jaunības laiku, mūsdienu latviešu prozas autori savā veidā turpina mūsdienu latviešu literatūrā kupli pārstāvēto tradīciju dokumentēt piedzīvoto laiku, ko radījusi asās pārejas un juku periodam raksturīga vēlēšanās pierakstīt savu pieredzi, sevis neilgā laikā pieredzēto, piesaucot to, kas ir bijis, un to, kas ir. Gandrīz memuāru formā šajā laikā tiek pārrakstītas dzīves un laikmeti, vecā pieredze ar literāru un mazāk literāru tekstu palīdzību piemērota jaunajam laikmetam, restaurēta un pārvērtēta.

Sociālās realitātes un teksta saistība pieaug kritiskos posmos, to izraisa vēlme dokumentēt sava laika norises un savu reakciju uz tām. Mulsina populāras, atzītas un tulkotas dzejnieces A. Aizpurietes pēkšņā vēlme rakstīt prozu. Atbildot uz to, viņa intervijā Dzintaram Sodumam atzinusi, ka, pārskatot pēdējā laika dzejoļus, liekoties, ka tie ir proza, ne dzeja. „Tā rakstīt prōzas grāmatu nelicies nekas sevišķs.”¹⁶⁰

Autoru vēlme tekstā dokumentēt savu subjektīvo pieredzi ir saistīta ar autobiogrāfiskās literatūras tradīciju, tās uzplaukums ir pārejas laika sekas. Daudzi mūsdienu latviešu autori (G. Repše, P. Bankovskis, N. Ikstena, A. Aizpuriete, A. Manfelde u. c.) vēsta par savu pieredzi, kas iegūta padomju un postpadomju laikā, bieži par subjektīvām atmiņām un sajūtām.

Tāpēc suicīda diskursā mūsdienu prozas subjektivizēšanās tendences iegūst papildus nozīmi, tās saista uzmanību vispirms jau autora un teksta attiecību ziņā — cik daudz personiskās pieredzes autors atklāj, vai tekstā atklājas viņa autobiogrāfijai raksturīgā suicidalitāte jeb šīs tēmas aktualitāte mūsdienu realitātē. Izrietoši — vai teksta inspirācijas avots ir paša subjektīvās izjūtas vai apkārtējā realitāte un tās problemātika.

¹⁶⁰ Sodums Dz. Dzejniece stāsta. // Laiks nr. 37. — 2000. g. 9. sept. — 5. lpp.

Suicīds un autors

Suicīdālas tematikas aktualizēšana tekstā ir izaicinājums vispirms autoram pašam. Viņa spējai rakstīt par galējām un asām indivīda sajūtām, ko pavada pašnoliegšanās tendences, kuru sekas nereti ir nāve. Vienlaikus autors atklāj tos būtiskos suicīda iemeslus, indivīda dvēseles cīņu un nosliekšanos par labu sevis iznīcināšanai, kas citos apstākļos izzustu līdz ar pašnāvnieku, bet tekstā liecina par svarīgu domāšanas paradigmu lūzumu, vienlaikus distancēti vēro un suicīda motīvu izmanto teksta sižetiskās kompozīcijas veidošanai.

G. Čartašvili, kas pievērsies tieši suicīdam rakstnieku biogrāfijās, atzīst, ka rakstnieki (līdzās biznesmeņiem un mediķiem) pieder visaugstākā suicīdālā riska grupai, jo ir viegli ievainojami, emocionāli atvērti. Uzņemoties teksta kā suverēnas pasaules Radītāja lomu, atļaujoties intīmo emocionālo procesu atklāšanu un vēlāk nonākot konfrontācijā ar lasītāju un kritiku, autors riskē atklāt savu radošo nespēju, savu ieceru izgāšanos, kad bailes no dzīves var pārspēt bailes no nāves.¹⁶¹

Autora nāve, aizmigšana, sastingums ir A. Neiburgas stāsta „El ninjo” centrā, jo rakstniecība viņam nav devusi papildījumu, tā tikai apliecinājusi vientulību un savu iespēju ierobežotību. „Un tā viņš vairs nerakstīja, jo nesaprata, kādēļ būtu vērts rakstīt. Pašapliecināšanās? Tāpat viņš neuzzinās, kas pats tāds ir, — un rakstītais varētu būt tikai niecīga viņa daļa.¹⁶²” Tajā pašā laikā viņu sastindzinājusi un likusi klusēt, bet beigās — palikt un sastingt smiltīs jūras krastā atbildība par paša rakstīto.

„Jaunības dedzībā un maksimālismā viņš bija uzrakstījis dažus it labus stāstus, viņš mācēja lietot vārdus, un kāds viņam bija dāvājis spēju ar vārdiem ne tikai sazināties, bet arī runāt. Viņš rakstīja, un citi lasīja, un viņš pats savukārt lasīja citu uzrakstīto, un, ja uzrakstītais bija tiešām labs, — viņa rakstītais tāds bija — tas radīja mazu jaunu pasaulīti katra lasītāja galvā, tā pasaulīte tur uzdziedēja uz mirkli, uz brīdi kādam citam lika justies ne kā pašam, bet citam, lika domāt cita domas un just cita jūtas (..) ¹⁶³”

Aplūkojamās problēmas un mūsdienu prozas kontekstā svarīgi atzīmēt, ka romānā „Alvas klieziens”, tāpat autores G. Repšes tekstā nāvi izvēlas Rugetta — dienasgrāmatu, kas vienlaikus ir šī romāna teksts, autore. Viņas atbildība par sevis rakstīto un rakstītā izraisītajām sekām nosaka visu romānu caurvijušo pašnoliegšanās un nevēlēšanās dzīvot

¹⁶¹ Чхарташвили Г. Писатель и самоубийство. — М, 2001. — 287.–300. стр.

¹⁶² Neiburga A. El ninjo // Stum, stum — R., 2004 — 48. lpp.

¹⁶³ Neiburga A. El ninjo // Stum, stum — R., 2004 — 47. lpp.

tendenču iznākumu — pazušānu, ko izraisījusi negribētā nodevība. Šajā gadījumā dienasgrāmatas negribēta un pašas nenojausta nonākšana skolas vadības rokās un viņas atbildības sajūta par tā sekām — tajā aprakstītie kopīgie noslēpumi, padomju skolā nevēlamās domas, komentāri, viedokļi izraisa smagas represijas.

Radīšana nozīmē pasaules veidošanu un iekārtošanu — no nekā un bieži varbūt nekam, ja nav adresāta. Laikā, kad reformu ietekmē viss tiek sagrauts un vecais tiek iznīcināts, nav aktuāli būt radītājam un rakstīt. Šeit slēpjas A. Aizpurietes romāna „Nakts peldētāja” galvenās varones Vitas traģēdija. Viņas brīvību ierobežo neiederība jaunajā laikā un tā centienos un piederība tiem, kas rada, nevis noārda. Šo pretējo procesu sadursme — ārdošā un radošā — rada pamatu uzskatu konfliktam un varones Vitas suicidālajai krīzei.

Vienlaikus ar autobiogrāfisko motīvu ienākšanu tekstā un savas pieredzes dokumentēšanu, autori izvairās no šī autobiogrāfiskuma atzīšanas, sevis atpazīšanas tekstā un aprakstītās suicidālās situācijas saistīšanu ar savu pieredzi. Par spīti tam, ka mūsdienu latviešu prozas tekstos dominē vēstījums pirmajā personā un savas pieredzes pierakstīšana, dokumentēšana un pagātnes pārrakstīšana, pielāgošana jaunā laika uzskatiem, vērtību sistēmai, cenšoties aktualizēt tieši savas paaudzes sajūtas, atmiņas, kā arī tekstos nereti autobiogrāfiskā vai gandrīz autobiogrāfiskā veidā ienāk paša autora tēls¹⁶⁴, autori tomēr noliedz savu klātesamību tekstā vai savas pieredzes pierakstīšanu. Neskatoties uz to, ka tekstā tiek iekļautas dienasgrāmatas un vēstules vai romāns tiek rakstīts dienasgrāmatas formā.

Tas saistīts ar nevēlēšanos saistīt savu personību ar suicīda problemātiku, identificēties ar aprakstīto pasaules izjūtu, vēlmi norobežoties no suicīda savā tekstā bailēs no iespējas sekot, nevēlēšanos to attiecināt uz sevi. Bet varbūt vēl vairāk — norobežoties no negatīvā suicīda vērtējuma, no neērtās tēmas, pret kuru nav vienaldzīgo, bet visbiežāk attieksme ir negatīva. Izņēmums ir A. Manfelde, kas atzīst sava romāna „Adata” autobiogrāfiskumu, tā radīšanas mērķis savā ziņā ir liecināt par savu pieredzi — nonākšanu narkotiku atkarības gūstā un atbrīvošanos.

Savukārt A. Aizpuriete pēc romāna „Nakts peldētāja” iznākšanas noliedz jelkādu biogrāfisku motīvu klātesamību tekstā. Zīmīgi tomēr, ka intervijas pēc romāna iznākšanas savdabīgā veidā papildina romāna tekstu, pārklājas ar to, sasaucoties vairākiem faktiem,

¹⁶⁴ P. Bankovska romāna „Čeka, bumba un rokenrols” nodaļu sākumā un epilogā tas ir puika — „Zēns ar svītraino kaprona tīkliņu esmu es.” P. Bankovska romāna „Eiroremonts” galveno varoni sauc Pauls Bankovskis. G. Repšes romānā „Alvas kliedziens” Rugetta ir autobiogrāfisks tēls, arī Vita A. Aizpurietes romānā „Nakts peldētāja”.

zīmīgām detaļām. Šajās intervijās viņa pat atzīst, ka ir mēģinājusi mirt un suicīdu saista ar brīvības sajūtu — nejust pienākumu dzīvot tikai tāpēc, ka to vēlas kāds cits.¹⁶⁵

Varbūt nevietā jautājums, cik autobiogrāfisks ir romāns “Nakts peldētāja” un cik lielā mērā Vita ir tulkotāja un rakstniece Amanda Aizpuriete. Pēc tā iznākšanas intervētāji to nebeidz jautāt un autore kategoriski apgalvot, ka nekādā mērā. Intervijā Ilonai Brūverei A. Aizpuriete vairākkārt apgalvo: „Tur nav neviena fakta no manas dzīves. Tur ir cilvēki, kurus es pazīstu, bet manis, kāda es esmu, tur nav.”, „Šeit varbūt daudz vairāk nāk ārā mana pieredze, nekā biogrāfija, lai gan te nav nekādu autobiogrāfisku momentu, nekā tāda, kas būtu noticis ar mani. [...] Tajā pašā laikā tas būtu varējis ar mani notikt.”, „Nakts peldētāja patiešām neesmu es. Tā ir iespēja, ko neesmu izmantojusi.”¹⁶⁶

Jautājums nav par autobiogrāfismu, bet gan drīzāk par teksta rašanās mērķi — uzrakstīt romānu, uzrakstīt savu romānu kā dzīvesstāstu vai arī — norakstīt savu pieredzi, pierakstīt savas izjūtas un pie sevis radušās pārdomas, kas radušās dzīvojot aso pārmaiņu laikā pēc PSRS un pēc Atmodas. Romāna žanrs ļauj izteikt savu aso un indivīdam nelabvēlīgo pārmaiņu radīto sāpi, atsegt naidīgās realitātes detaļas un tās ietekmi uz radošu personību.

Pašidentificēšanās noliegums saistāms arī ar bailēm attiecināt uz sevi suicidālu rīcību, īstenot pašnāvību un sekot šai idejai. No vienas puses, mūsdienu prozā tiek runāts par kopīgo pagātņi: no 20. gs. pirmās puses, Latvijas valsts, ulmaņlaikiem, padomju pieredzes līdz atmodai un pārejas laikam, suicīdā tiek saskatīta izeja no padomju realitātes strupceļa, no otras puses, autors norobežojas un nevēlas neko kopīgu ar šo pagātņi — varoņa brīvprātīgā nāve ir veids kā atbrīvoties no negatīvās pieredzes, paust savu viedokli, opozīciju nospiedošajai sabiedrības uzskatu dominantei.

Prozas teksts ir autora iespēja veidot suverēnu un paša noteiktu vidi, paglābties no sabiedrībā notiekošajiem procesiem vai nonākt to degpunktā, pateikt savu viedokli par to, kas notiek apkārt, vērtēt, komentēt vai vienaldzīgi novērsties. Teksts ir sabiedrības iespēja runāt par aktuālo — autors šai gadījumā ir balss, kas pauž savu pozīciju un attieksmi, izsaka savam laikmetam svarīgo, reizē formulē viedokli un atklāj sabiedrības attieksmi mainīgajā laikā un vidē. Teksts reizē ir sabiedrībā notiekošo procesu atklājējs, reizē arī katalizators, kas atklāj būtiskas sava laikmeta parādības un veicina citas sabiedrības attieksmes pret tām veidošanos, uzskatu izmaiņas.

¹⁶⁵ Siliņa Z. Viestura Vecgrāvja saruna ar Amandu Aizpurieti. Man nepatīk šis laiks un šī vieta. // Karogs — 1995. g., nr. 4. — 186.–187. lpp.

¹⁶⁶ Brūvere I. Man patiešām patīk. Neizmantotas iespējas teorija un prakse. — NRA, 2000. g. 8. jūl. — 13. lpp.

Suicīds mūsdienu prozā atklāj saspīlējumu indivīda un sabiedrības attiecībās, raksturīgākās konfliktsituācijas. Tas ir veids, kā literatūra kritizē sava laika negācijas, pārvērtē pieredzi un akcentē būtiskākās situācijas, kas izraisa pretrunu starp individuāli un kolektīvi svarīgo. Suicīda tēlojums tekstā nereti ir veids, kā tiek raksturotas citādās, disidentiskās noskaņas¹⁶⁷, pašnāvniekam atklājot veidu, kā eksistēt ārpus normām — bieži mēma kļiedzienu veidā, upurējot sevi¹⁶⁸. Mūsdienu prozas skatījumā neapšaubāmi distancēšanās no padomju sistēmas ir pozitīvi vērtēta — ne vien nāve, bet arī neieklāšanās, neidentificēšanās ar sava laika mērķiem.

Tēlojot padomju laiku, šis konflikts veidojas vienkāršāk, tiek akcentētas personības un varas attiecību problēmas, autora paša iegūtā negatīvā pieredze, radošas personības grūtības padomju unificējošajā sistēmā (G. Repšes „Alvas kļiedziens”, „Vara rati”), tiek atspoguļoti mūsdienu sabiedrības mīti, indivīda ierobežotības atklāšanai izmantots stereotipiskais padomju laika pelēcības un ikdienišķuma attēlojums (P. Bankovska „Padomju Latvijas sievietē”, „Čeka, bumba un rokenrols”).

Pašnāvnieka tēls tekstā pauž neintegrētības ideju — iespēju eksistēt ārpus kolektīva veidotajiem noteikumiem, tos apzināti pārkāpjot un neuztraucoties par sankcijām. Kāds gan sods iedomājams tam, kas sevi jau ir sodījis ar nāvi? Šādā skatījumā suicīds var šķist vilinošs un izraisīt lasītāja vēlmi sekot teksta atklātajai pieredzei — atdarinot suģestējošo uzvedības modeli un problēmu risināšanas veidu.

Autora atbildību par rakstīto nosaka teksta un lasītāja attiecības, iespēja lasītājam potenciāli identificēties ar teksta autora tēloto varoni, viņa suicidālo situāciju un izvēli. Viens no literatūrvēsturē zīmīgākajiem gadījumiem ir J. V. Gētes romāna „Jaunā Vertera ciešanas” iznākšanai sekojusī pašnāvību epidēmija jaunu vīriešu vidū, kas ģērbjas līdzīgi kā Verters, pat mirst ar tekstu rokās un pirmsnāves zīmītēs raksta par līdzīgu situāciju un atsaucas uz tekstu. Autors ir spiests nākošajiem izdevumiem pievienot komentāru, ka šāda rīcība nav atdarināšanas vērta.¹⁶⁹

Jautājums, vai lasītājs, lasot prozas tekstu, kurā attēlota varoņa pirmssuicidālā attīstība,

¹⁶⁷ Pašnāvnieka tēls šādā rakursā var tikt saistīts ar „kritikas trako krekļā” literāro tradīciju, kad tekstā patiesību pauž varoņi, kas šķietami uzlūkojami par psihiski slimiem, margināliem, bet tā tie kļūst par revolucionāru ideju paudējiem. // Lembach Cl. Selbstmord, Freitod, Suizid: Diskurse über das UnSägliche. — München, 1998. — S. 76.

¹⁶⁸ Šai kontekstā uzmanības vērts G. Repšes romāns „Alvas kļiedziens”, kurā sakāpinātā veidā paustas pusaudzes subjektīvās negatīvās sajūtas, daļēji autobiogrāfiskas. Autore nosaukuma etimoloģiju skaidro ar alvas fizikālajām īpašībām — mīkstā (tātad veidojamā) metāla liecot (tātad veidojot) lūšanas laikā izdoto skaņu — alvas kļiedzienu, kas simboliski atklāj veidošanas jeb audzināšanas, jeb integrēšanas izraisīto personības protestu, no sākuma verbālu nevēlēšanos iekļauties sabiedrībā un pakļauties tās normām dienasgrāmatu tekstā, pēc tam fizisku nāvi.

¹⁶⁹ Minois G. History of Suicide. Voluntary Death in Western Culture. — Balt. & Lond., 1999. — p. 268.

viņa nonākšana suicidālā situācijā un suicīds vai atteikšanās no tā par labu dzīvei, vēlas identificēties ar šo varoni, ir jautājums par lasītāja iespēju identificēties ar negatīvu uzvedības modeli, kura sekas var būt letālas. Tas ir jautājums arī par teksta un tā autora atbildību lasītāja priekšā, tajā pašā laikā — arī par šādas identificēšanās iespējamību, par lasītāja pozīciju, lasot tekstu.

Prozas teksts, kas runā par suicīda problemātiku un kurā tiek atklāta galvenā varoņa nonākšana suicidālā situācijā, ir izaicinājums lasītājam, tā spējai identificēties ar grāmatas centrālo varoni. Šajā ziņā izaicinošs ir jebkurš teksts, kas ir mēģinājis pārkāpt tradicionālās rakstības tabu robežas — piemēram, Amandas Aizpurietes romāns „Nakts peldētāja”, kura centrā ir sievietes rakstnieces un sievietes lomu konflikts nelabvēlīgos sociāli ekonomiskos apstākļos.

Pēc A. Aizpurietes romāna iznākšanas presē publicētajās kritikās tas vērtēts ļoti neviennozīmīgi, gan uzsverot tā neviendabīgo māksliniecisko kvalitāti, gan noliedzot rakstnieces aplūkotās tēmas izvēles pamatotību — galvenokārt jaunas sievietes un mātes pašnoliegšanās sajūtu tēlojuma dēļ. Vita romānā „Nakts peldētāja” attālinās no krasta, nedomājot ne par savu mātes atbildību, rūpēm par bērniem, ne par rakstnieces misiju un atbildību pret lasītājiem un literatūru — saucieni no krasta neattiecas uz viņu.

Būtībā tas ir pirmais prozas teksts, kura galvenā varone atļaujas vienkārši noslīkt un pat pēdējā brīdī nevēlēties dzīvot — līdzīgi daudziem citiem postpadomju prozas tekstiem tas ir ceļš uz nāvi, romānā netiek piedāvāta iespēja izvēlēties citu ceļu, suicīdam nav alternatīvas. Salīdzinājumam, piemēram, A. Upīša romānā „Sieviete” galveno varoni pēdējā brīdī sagrābj nevaldāmas dzīves alkas, „negaidīti un spēji vēl beidzamā brīdī uzliesmoja dzīvības instinkts. Dzīvot...”¹⁷⁰, savukārt romānā „Zaļā zeme” Anna izvēlas dzīvot par spīti apkārtējo noraidošajai attieksmei.

Žurnālā „Karogs” recenzente Inguna Jansone uzsver savu negribēšanu identificēties ar romāna varoni: „Vai patiešām kādas darbības mērķis var būt vienaldzība, vaimanas, žēlošanās un visbeidzot nāve? Ja tā, tad tas ir pretrunā ar dabu (un nepavisam ar reliģiju, kā varētu likties) un ir uzskatāms par ģenētisku nepilnību (..). Ja izglītība, talants un intelekts noved pie izmisuma, tas bijis velti izniekots laiks.” „Cilvēkam kā dabas būtnei ir dabiska vēlme pārvarēt ciešanas un DZĪVOT.” I. Jansone, noliedzot, viņasprāt, neiedarbīgo pašsausīšanos tekstā, kā būtiskāko romāna trūkumu uzsver tā pesimistisko noskaņu, Vitas nevēlēšanos vitāli dzīvot recenzentei šķietami mazsvarīgu iemeslu dēļ.¹⁷¹

¹⁷⁰ Upīts A. Sieviete. — R., 1983 — 218. lpp.

¹⁷¹ Jansone Inguna. Īsais romāns par Amandas Aizpurietes romānu. // Karogs — 2000. nr. 9. — 216.–

Kopumā postpadomju prozā svarīgas ne vien autora un teksta, autora un varoņa attiecības, kur lielu nozīmi iegūst teksta autobiogrāfiskums un savas pieredzes dokumentēšana, turklāt tekstā, iespējams, šo pieredzi izdzīvojot daudz sakāpinātākā veidā, nonākot līdz dzīvības un nāves robežai, bet arī autora, teksta un sabiedrības attiecības. Šo attiecību pamatproblēma ir autora atbildība sabiedrības priekšā — radot pasauli, kas sugstē lasītāju un var veicināt viņa pašnāvniecisko tieksmju manifestēšanos konkrētā un letālā rīcībā.

Bērna, pusaudža tēls un suicīds

Bērnības atmiņu žanram latviešu literatūrā ir ilga tradīcija, tas ir pateicīgs veids, kā paust savu atšķirīgo pieredzi — nākošu no cita, sen pagājuša laika. Vēsturiskie notikumi tiek skatīti no subjekta pozīcijām, tekstā tam pievienojas autora attieksme un pagātnes notikumu vērtējums. Bērnība parasti ir pozitīvi marķēts bezrūpības pilns laiks un tekstos tiek tēlota ar siltu lirismu, negatīvi tiek iezīmētas tikai atsevišķas parādības vai gadījumi.

Citādi tas ir postpadomju prozā, kas pretendē uz autobiogrāfiskumu un kuras adresāts ir pieaugušais. Bērna, pusaudža tēls, rakstot par padomju laiku, tiek izmantots, lai, no vienas puses, atklātu savas paaudzes izjūtu, paaudzei kopīgo padomju laika pieredzi, bet, no otras puses, postpadomju prozā bērna tēls aktualizē pieaugšanas, iekļaušanās padomju sabiedrībā problēmu:

„Kad iedomājos sevi nākotnē, teiksim trīsdesmit gadus vecu, liekas, ka tās ir divas savstarpēji nepazīstamas Rugettas. Kļūst baisi. It kā es negribētu sastapt jau nolemto, pieaugušo Rugettu, kas nav varējusi citādi palikt dzīva, kā vien nododot savus sapņus.¹⁷²”

Rakstot par pagātni, neizbēgams ir subjektīvās pieredzes un tagadnei raksturīgo uzskatu uzslāņojums, tāpēc autobiogrāfisko motīvu ienākšana pārejas laika literatūrā ir saistāma ar nepieciešamību pārvērtēt pagātnes notikumus, skatīt tos no citas perspektīvas. P. Bankovska stāstā „Sārtais” zēns, kas pazudis laikā un atgriezies pēc daudzu gadu prombūtnes, tātad bez pārejas laika pieredzes, it kā pa taisno no padomju laikiem, skata mūsdienu realitāti: šašliku cepšanu, mūsdienu tehniku padomju bērna acīm, kas tekstā atsedz šo atšķirīgo dzīves uzskatu kontrastu bez pārejas laika pieredzes¹⁷³.

219 lpp.

¹⁷² Repše G. Alvas klieziens — R., 2002. — 106. lpp.

¹⁷³ Bankovskis P. Sārtais // Skola. — R., 2006. — 111.–123. lpp.

Pusaudža tēls suicīda diskursā izdevīgs vēl kāda iemesla pēc. Tas atklāj ne tikai pieaugšanas un integrēšanās pieaugušo sabiedrībā problēmas, bet ļauj protestēt pret sabiedrības negācijām, saasinātā veidā skatot neatbilstīgu pusaudža vecumposmam raksturīgajam melnbaltam pasaules redzējumam un ētiskajam maksimālismam.

Pusaudze Rugetta romānā „Alvas kļedziens” protestē, izsakot apņēmību izkļūt no konservu bundžas, ārpus dzelzs priekškara, ārpus padomju cilvēka domāšanas robežām. Tas ir savas individuālās domas un rīcības pieteikums, protests pret lietu kārtību: pieaugot kļūt par vienu no padomju sabiedrības, pieņemot tās mērķus vai šo mērķu neesamību — Pepijas Garzeķes nevēlēšanās izaugt lielai, kas romāna finālā beidzas ar meitenes pazušanu un neatgriešanos.

Palikt dzīvai nozīmētu pieaugt un samierināties ar noteikumiem, spēlēt līdzī un varbūt pat kļūt par vienu no spēles noteicējiem. Tomēr Rugetta no G. Repšes romāna „Alvas kļedziens” nevēlas pieaugt un samierināties ar nepieciešamību melot kā dzīvošanas un izdzīvošanas normu.

„(..) Bet vēl drausmīgāk ir sajūst, ka bērniība tā šļūk no rokām. Vai iespējams, ka Pepija Garzeķe izauga liela un īsās, daudzkrāsainās zeķes, ko saturēja ar štrumbantēm, nomainīja pret korektām, caurspīdīgām zeķubiksēm? No tādas nodevības var sajukt prātā. Es gan nezinu, kā Pepija tika galā ar pirmo vīrieti savā dzīvē, taču man ir biezas nojautas.¹⁷⁴”

Rugetta iekšēji pretojas audzināšanas sistēmai, viņa nevēlas kļūt par citu radītu padomju cilvēku, kam gan viegla un harmoniska dzīve, bet izvēlas sevī tapšanas ceļu, kas ir pretrunā vairākuma vēlmēm un neveicina izdzīvošanu.

„Visi mani strostē un kritizē. Mamma, radi. Ko viņi grib no manis iztaisīt? Perlamutra podziņu? Porcelāna ziloņmātīti uz bufetes? Kristāldzidru tautumeitu? Es esot neciešams, rupjš, bezkaunīgs un nepieklājīgs skuķis. Neviens negrib mani saprast, visus interesē tikai viens — lai es izaugtu par kārtīgu cilvēku. Bet ar dusmām un pavēlēm viņi neko nepadara. Vispār gribas slīcināties. Dauzīties neļauj, ekskursijā nepalaida, uz piena kokteiļiem arī nelaida. Riebīgi dzīvot. Ja tāda veida audzināšana turpināsies, no manis iznāks paklausīga un centīga bāba, kas gan pratīs zupuņas vārīt, bet neko nezina par cilvēka dabu un pasauli.¹⁷⁵”

Viņa protestē ne vien pret padomju skolas uzspiesto, bet arī radnieku vēlmēm, ģimenes un radu tradīcijām, uzskatiem, labajiem nodomiem. Tiek uzsvērtas indivīda

¹⁷⁴ Repše G. Alvas kļedziens — R., 2002. — 70. lpp.

¹⁷⁵ Repše G. Alvas kļedziens — R., 2002. — 42. lpp.

tiesības pašam izvēlēties un lemt par savu rīcību, nerēķinoties ar pārējo vēlmēm un cerībām, attiecībām ar citiem cilvēkiem.

„Taču es šogad negribu nekādas paaudzes, nekādas svecītes un nekādus pantiņus. Es to visu ienīstu! Katra jībūtība mani padarījusi par sevis pašas cietumnieci. Es varbūt gribu svētvakaru pavadīt autoostā, dzerot šņabi! Varbūt vienkārši aizmigt jau septiņos vakarā bez zvārguļiem un tukšu sapņu kamanām, bet ar tablešu sauju. Man ir tiesības izvēlēties. Man tiešām ir vienalga, ka pirmo reizi Ziemassvētkus piedzīvos mans brāļabērns, man nav pienākuma jaundzimušo redzēt, es viņu mīlēšu, apciemošu, ucināšu tad, kad mana sirds to liks, nevis citu noteiktā kārtība. Kāpēc kāds cilvēks pasaulē vispār iedomājas, ka var otram pavēlēt?¹⁷⁶”

Pusaudzes pašnāvība jeb, pareizāk sakot, pašnāvības mēģinājumi un dzīves bezjēdzīguma apjausma ir A. Neiburgas stāsta „Augstuma robeža” centrālais jautājums. Meitene neredz jēgu savai eksistencei un ir pārņemta ar nāves ideju. Stāsta darbība notiek psihiatriskajā slimnīcā, kur tā arī nav atrasta viņas pašnāvības motivācija. Ārsts sliecas apgalvot, ka tas noticis nelaimīgas mīlestības dēļ, meitene tam nepiekrīt, tomēr piekrīt, jo tā ir vieglāk.

Autore dod ieskatu viņas pārdomās, šis stāsts apliecina, ka mīlestības trūkums nevar būt pietiekoši nozīmīgs pašnāvības iemesls. Mūsdienu cilvēkam un mūsdienu prozai svarīgāka cita suicīda motivācija, taču to nepiedāvā arī autore — tikai apliecinājumus tam, ka dzīve nav dzīvošanas vērtā un ka nāve ir vienaldzīga.

„Manu slimības vēsturi viņš ir lasījis desmitiem reižu. Un iemeslu tā arī nav atradis. Īsto.

Es jau teicu — man ir 16 gadu.

Mācos ciešami.

Man ir bijušas neregulāras dzimumattiecības kopš 13 gadu vecuma un viens aborts.

Slimības vēsturē nav rakstīts, ka es jau pat izjūtu orgasmu, bet tas man nūdien neliekas nekas tāds, kā dēļ vērts dzīvot.¹⁷⁷”

Ieraudzījusi ārsta kabinetā šķēres, stāsta galvenā varone atzīmē šādas paviršības potenciālās sekas — tomēr iespēju izdarīt pašnāvību ārsta kabinetā ar viņa šķērēm atzīst par muļķīgu. Paņēmusi tās rokās, viņa nogriež sev matu šķipsnu, simboliski atvadoties no kādas sava ķermeņa daļas.

”Kamēr viņš raugās ārā pa logu, es paņemu no viņa rakstāmgalda šķēres — kāda

¹⁷⁶ Repše G. Alvas kliedziens — R., 2002. — 100. lpp.

¹⁷⁷ Neiburga A. Augstuma robeža // Stum, stum. — R., 2004 — 186. lpp.

nolaidība, kāda nepiedodama nolaidība — atstāt uz galda šķēres šādā iestādē! —, un — nē, es negriežu vēnas, es neuzbrūku viņam no mugurpuses un neieduru tās kaklā. Ha. To visu es varētu izdarīt. Tā, joka pēc, lai redzētu, kas pēc tam notiks. Bet es tikai nogriežu sev pamatīgu šķipsnu no melno biezo matu poniņa uz pieres. Pilnu sauju.¹⁷⁸”

Pusaudze Rugetta netiek skaidrībā ar sevis pašas suicidālajām tieksmēm: „Bet reizēm uznāk tāda kā tūce virs acīm, un tad gribas paskriet zem mašīnas vai mesties Daugavā.¹⁷⁹” Nonākusi krīzes situācijā, viņa iegriež sev vaigā, lai nodarītu sāpes un sajustu sevi esam dzīvu, tad samulsusi steidzīgi līmē virsū plāksteri.

Problēma pieaugt, veidot savu nākotni pēc pašas izvēles un neatkarīgi no vecāku, skolas un sabiedrības diktētā tiek atrisināta bēgot — nāvē, alkoholismā, narkotikās. A. Manfelde nonākšanu narkotiku varā saista ar pašas atbildību, kaut sākotnēji vainojusi patēvu:

„Reiz viņš man iesita ar zābaku pa galvu un es izmetu mākslas skolas diplomdarbu ārā pa logu, izmuku no mājām. Cītīgi stāstīju, ka viņš vainīgs, līdz pati tam noticeju, bet es jau sen gribēju nomest visu, kas mani apgrūtināja.¹⁸⁰”

Narkomānijā tiek saskatīta izeja no nospiedošās realitātes, lai arī īslaicīga.

„Žilete, marles saite, tukša sērkokciņkastīte, metāla bļodiņa, šprice, laimei vajag tik maz. Un magones. Mana jēga, mana brīvība, tas nekas, ka tikai šodien.¹⁸¹”

Par šādas brīvības vilinājumu runā G. Repše romānos „Alvas klieziens” un „Vara rati”, A. Manfelde romānā „Adata” (2004) u. c. Sevis pašas veidotas nākotnes, savas privātās telpas, sava viedokļa un subjekta neapdraudētības neiespējamības dēļ veidojas strupceļa situācija, kad varas diktētais neatbilst bērna vai pusaudzes vēlmēm un izraisa viņas deintegrācijas tieksmes.

3. 3. 2. Suicīda motīvs integrācijas grūtību raksturošanai

Strupceļa sajūta

Strupceļa apjaušana izriet no iekšējas nepieciešamības pēc pārmaiņām, bet nespējas tās

¹⁷⁸ Neiburga A. Augstuma robeža // Stum, stum. — R., 2004 — 185. lpp.

¹⁷⁹ Repše G. Alvas klieziens — R., 2002. — 23. lpp.

¹⁸⁰ Manfelde A. Adata. — R., 2004. — 9. lpp.

¹⁸¹ Manfelde A. Adata. — R., 2004. — 27. lpp.

nodrošināt. Raksturīgi, ka pašnāvības un pašnoliegšanās sajūtu aktualizēšanos jaunākajā latviešu prozā pavada tendence pievērsties padomju laika tēlojumam, konkrēti — personības un iekārtas konfliktam, personības sociālajai un cita veida neiederībai sava laika vidē un sabiedrībā, nepārejošai iekšējās vientulības sajūtai, kur pašnāvība kļuvusi par izeju no strupceļa situācijas, noārdot robežu starp dzīvību un nāvi, starp atļauto un aizliegto.

Tādā veidā tiek kompensēta ilgā šīs tēmas noklusēšana latviešu prozā, bet savā ziņā tiek turpināta vēstures pārrakstīšanas tradīcija, aktualizējot šim laikam aktuālo, iepriekš perifērijā atstāto. Pēc Atmosdas, dramatiskajā ideālu grūšanas laikā, kad lielākā daļa sabiedrības nespēj ātri integrēties cita veida attiecībās un jaunā sociāli ekonomiskajā realitātē, literatūra lielā mērā pievēršas indivīda izjūtām naidīgajā realitātē, cēloņus tā nespējai iekļauties meklējot specifiskajā padomju laika pieredzē — vienlaikus dokumentējot to, vienlaikus distancējoties.

Nav nejaušība, ka jaunākajā prozā, G. Repšes, N. Ikstenas, P. Bankovska, A. Aizpurietes tekstos padomju realitātes tēlošana nozīmē strupceļa sajūtas, nomācošas bezizejas un likteņa nolemtības aktualizēšanos, tāpat tā visdrīzāk nav nejaušība, ka šo tekstu centrā esošās personas raksturo suicidālas tendences — pašnāvība ir viena no retajām iespējām vai varbūt vienīgā iespēja, kā atbrīvoties no visu ieskaujošā nodevības, dubultmorāles tīkla, vienīgā iespēja, kā par ļoti dārgu samaksu, atdodot ne vien visu sasniegto, bet vēl sasniedzamo, realizēt savas brīvības alkas, izlauzties no dzelzs krātiņa, fiziskajām, bet jo vairāk — garīgajām padomju cilvēka robežām. Mākslinieka uzdevums ir nevis vārīties kopīgā katlā, bet gan no padomju frikadeļu zupas izgarot garaiņos.¹⁸²

Šādas tendences aktualitāte postpadomju laikā mudina uzdot jautājumu — vai tas tiešām ir vienīgi mēģinājums aptvert noklusēto laika periodu un tad aizliegtās tēmas, vai arī svarīga ir padomju sistēmas tēlojuma piedāvātā strupceļa sajūtas, galējās nebrīvības un indivīda diskomforta aktualizēšana kā mēģinājums izteikt radošas personības un vides, kam gar to bieži nav nekādas daļas, konfliktu. Pretēji postpadomju laika realitātei, kad pašnāvību skaita pieauguma cēlonis pārsvarā ir nespēja integrēties jauna veida attiecībās, šī laika proza sava laika depresīvo, pat suicidālo noskaņu identificē ar padomju periodam raksturīgo personības konfliktu — nevēlēšanos iekļauties sava laika sabiedrībā, pieskaņoties tās centieniem un ideāliem.

Romāna „Alvas kliedziens” centrā ir radošas personības veidošanās radītā strupceļa sajūta, kad pieaugt un iedzīvoties dzīvē un padomju realitātē lielā mērā nozīmē piederēt

¹⁸² Repše G. Alvas kliedziens — R., 2002. — 106. lpp.

sabiedrībai, kas veido šo viltoto un makabro sistēmu, kas noliedz radošas personības pastāvēšanu, tātad izvēlēties dzīvot un piederēt nozīmē nodot savas tiesības uz savu viedokli, uz tiesībām pieņemt lēmumus pašam, nodot radošo garu. Izvēlēties dzīvot pēc sevis deklarētiem principiem nozīmētu nonākt trimdā, izraidītībā un tikt noliegtai. Mēģinājums dzīvot dubultu dzīvi izgāžas, jo uzticēties, kā izrādās, nevar nevienam un citas personas nodevība nozīmē arī pašas nodevību.

Izraidītība no iekšpuses, paradīzes un drošā patvēruma neiespējamība, lai tā būtu bērība, Atmoda vai mīlestība, rada pasaules sašķeltības, sadrumstalotības un nepastāvīguma izjūtu, kad nav stabilu vērtību, nav mērķa un ilūziju, cerību uz skaisto nākotni. G. Repše romānā “Alvas kļedziens”, pievērsoties padomiskās realitātes un indivīda lomas tā laika sabiedrībā atainošanai, skar būtiskus ar personības veidošanās, izvēles brīvības un valsts varas attieksmēm saistītus jautājumus, personības psiholoģiskā konflikta un iekšējās strupceļa izjūtām summējoties suicīdālā domā un rīcībā.

Brīvības un tās neiespējamības saskarsme veido Rugettas pasaules uztveri — viņas likteni virza alkas pēc brīvības un nespēja izmantot šo brīvību, nespēja atbrīvoties no iepriekš notikušā apzīmogatās nolemtības. Pašnāvība kā vienīgā izeja atbrīvoties no pagātnes negācijām prasa ļoti dārgu samaksu: izdzēšot ne vien visu pieredzētu, bet arī visu nākotnē iespējamo. Negatīvās pieredzes iznīcināšanas sekas ir visas pieredzes un dzīves iznīcināšana. Tā ļauj realizēt savas brīvības alkas, ar asu rāvienu izlauzties no fiziskajām, bet jo vairāk — garīgajām padomju cilvēka apziņas robežām.

Līdzīgā veidā sievietes suicidalitāte atklājas arī N. Ikstenas romānā „Jaunavas mācība, kurā tēloti vairāku paaudžu sieviešu likteņi dažādos laika periodos. Tomēr zīmīgi, ka pašnāvību izdara Astrīda — jauna, daudzsološa un talantīga ārste, ko padomju medicīnas sistēma nosūtījusi strādāt uz attālu vietu laukos, liedzot turpmākās izglītošanās un karjeras iespējas.

„Pēc spožām endokrinoloģijas studijām Ļeņingradā vietējie kumosa dalītāji nolēmuši jaunajai medicīnas spīdeklei parādīt, kur vēži ziemo. Viņa neapšaubāmi ir talantīga jauna ārste, viņai neapšaubāmi ir pārsteidzošas jaunas teorijas neauglības ārstēšanā, bet Ļeņingradā viņa kaut kā tikusi pie medicīnas literatūras angļu valodā (aizdomīgas, pavisam aizdomīgas Padomju Latvijā ir jaunās ārstes tik labās angļu valodas zināšanas), bet viņas jokiem mēdz būt antikomunistiska nokrāsa, bet viņas mātei ir ideoloģiski neskaidra pagātne, tas viss liecina, ka alkoholu viņa lieto biežāk, nekā jaunai latviešu padomju medicīnas darbiniecei pienāktos, ka nīkulīgas, dekadentiskas nāves domas viņā dominē pār pozitīvo attieksmi pret dzīvi, no tā izriet, ka ar viņas psihisko līdzsvaru viss nebūt nav

labākajā kārtībā, tādēļ pagaidām, biedri, tikai pagaidām, šis vēl nelīdzsvarotais, vēl godīgas latviešu padomju sabiedrības kārtas numuru neieguvušais jaunais medicīnas talants turams drošā attālumā vismaz no bālām latviešu padomju metropoles pacientēm.¹⁸³

Astrīdai jau no bērnības raksturīga doma par sevis iznīcināšanu. Bērnībā viņa sūdzas par stīpu, kas žņaudz galvu, šī sajūta ir tik neizturama, ka meitene aizbrauc pie jūras, novelk kleitu un dodas ūdenī. Šim N. Ikstenas romānam raksturīga pievēršanās pašnāvības tēmai, tajā gandrīz nav neviena varoņa, kas nebūtu domājis par nāvi vai mēģinājis mirt. Astrīdu atbalsta Abakuks¹⁸⁴ — vecs vīrs, kas pārdzīvojis izsūtījumu un neredz jēgu dzīvei. „Astrīda nekad nav priecīga, nekad nav laimīga, nekad nav iemīlējusies, kā jaunai meitai pienāktos. Abakuks nāvi aci pret aci redzējis daudzkārt, bet nekad viņš nav redzējis kādu domājam par nāvi ik brīdi. Kā Astrīdu.¹⁸⁵” „Abakuks pēc deviņiem nometņu lokiem dzīvi piekopj vairs tikai pieraduma pēc. Bet Astrīdas nāvesvilkmei viņš grib aiztaisīt cukas. Lai tā apslāpst, lai tās liesmas nešaujas pa skursteni stāvus debesīs.¹⁸⁶”

Izvēlē būt pret padomju sistēmu, t. i., izvēlē nebūt vispār, vienīgajā latviešu postpadomju prozā pozitīvi marķētajā izejā, indivīda pašnāvībā tiek saskatīta iespēja izvairīties no bezkompromisa attiecībām ar iekārtu, no savu uzskatu, vēlmju un ieceru bezierunu pakļaušanas pāri esošiem un totalitāras ideoloģijas balstītiem uzskatiem, padomju sabiedrības deklarētām iecerēm un vēlmēm, ko tā gribētu sagaidīt no ideāla pilsoņa.

Pēc saasinātās krīzes situācijas tomēr izvēlēties dzīvot nozīmētu iekļauties pastāvošajā varas un padomju sabiedrības akceptētajā modelī, kas 90. gados, kad dominē veco uzskatu noliegums, varētu tikt vērtēts kā pagātnē valdījušo normu atzīšana. Šajā ziņā pozitīvs suicidālas krīzes risinājums varētu tikt traktēts kā iekļaušanās padomju sabiedrībā un pakļaušanās tās normām, izvēloties dzīvi pēc citu diktētiem noteikumiem, nevis pašas izvēlētu nāvi. Šajā kontekstā saprotams L. Muktupāvelas stāstā „Rozes Feklēnijai. Klusētājas pastāsts” lasāmais Oto nosodījums, ko tas vērš pret vecmāmiņas māsu pani Agati, kas atzīstas pārgulējusi ar Sibīrijas nometnes sargiem, lai izglābtu savu un ieslodzīto dzīvības:

„— Nelietes! Draņķes!... Jūs... jūs nodevāt savus mīļos! Jūs nodevāt savus ideālus! Jūs

¹⁸³ Ikstena N. Jaunavas mācība. — R., 2001. — 85. lpp.

¹⁸⁴ E. Ādamsona novelē „Abakuka krišana” Abakuks izdara pašnāvību. // Ādamsons E. Abakuka krišana // Dāvana. — R., 2000. — 126.–139. lpp.

¹⁸⁵ Ikstena N. Jaunavas mācība. — R., 2001. — 85. lpp.

¹⁸⁶ Ikstena N. Jaunavas mācība. — R., 2001. — 85. lpp.

nodevāt Latviju!... — Oto iesaucās kareivīga mītiņotāja balsī.¹⁸⁷»

Šāds skatījums uz izsūtījumu neiederas nācijas kopīgi stāstītajā vēstures stāstā. Autores sniegtā motivācija — izvēle seksuāli atdoties varas pārstāvjiem tika pieņemta izdzīvošanas vārdā un izglāba dzīvības. Mūsdienu prozai izdzīvošanas veidu un dzīves apliecinājuma iespēju meklējumi tomēr nav raksturīga tendence, daudz vairāk uzmanības pievērsts upura un cietēja izjūtām, kas pakļauts realitātes, sistēmas, normu ietekmei un nevar izvēlēties savu ceļu kā citādi kā tikai nāvē.

Būtisku jautājumu loku mūsdienu prozā veido indivīda un masas attiecības, indivīda līdzdalība totalitāras varas pastāvēšanas nodrošināšanā, tā loma sabiedrībā rūgstošos procesos, kur svarīga tieši viņa atbildība un vainas sajūta, šajā aspektā izvairoties no dzimumdiferences uzsvērums, bet prozas teksta centrā rādot sievieti un viņas izvēli. Viņas nonākšana situācijā, kad jāizvēlas akceptēt sabiedrības diktēto un sev nepieņemamo, visbiežāk nozīmē strupceļa situācijas veidošanos, kad sieviete labāk izvēlas nāvi nekā dzīvi ar sev nepieņemamiem principiem.

Savas telpas neiespējamība

Savas telpas neiespējamības ideju mūsdienu latviešu prozā nozīmē kā fiziskās telpas trūkums: šauro, pārapdzīvoto un nabadzīgo dzīvokļu, rindu un deficīta, pārpildīta sabiedriskā transporta tēlojums, tā arī savas garīgās telpas neiespējamība: grūtības un nespēja būt ārpus sava laika sabiedrības un būt sev pašai. Pat cenšoties atklāt sava laika eksistenciāli sakāpināto noskaņojumu, rakstnieki pamatā vēsta par pagātņi, par padomju laiku pieredzi. Pievēršanās pagātnei un padomju pieredzei ir uzmanības vērts fenomens, kas saistīts ar autobiogrāfiskuma iezīmēm: par to runā vairāki P. Bankovska, A. Aizpurietes, G. Repšes, A. Neiburgas u. c. prozas teksti. Raksturīgi, ka, tēlojot padomju laika vidi, mūsdienu autori izmanto gandrīz vienus un tos pašus paņēmienus. Tiek piesauktas tā laika kultūras zīmes un reālijas: kvasa mucas uz ielām, citronu saldējums “Vēsma”, rindas pie veikaliem, preces, tukšie plaukti, lozungi un veikalu nosaukumi krievu valodā.

Krievu valodas citātu ienākšana tekstā saistāma ar apdraudētības, ierobežotības sajūtām, jo valoda šajā gadījumā kļūst par sievietes identitātes aspektu, svešas valodas

¹⁸⁷ Muktupāvela L. Rozes Feklēnijai. Klusētājas pastāsts // Patiesu dzīvesstāstu ducis. — R.: Daugava, 2002. — 49. lpp.

klātbūtne nomāc drošas un ilgstošas pastāvēšanas iespēju. A. Neiburgas stāstā „Peles nāve” to atklāj dialogi sabiedriskajā transportā:

„— Somu novāciet! — Не понимаю!¹⁸⁸”;

“— Пробейте, пожалуйста! — Pažalsta.¹⁸⁹” Turklāt pēdējā piemērā redzams, kā dažādo lingvistisko identitāšu atklāšanai izmantota rakstība — krievu valoda kirilicā un latīņu rakstībā.

Vēlmi pēc savas telpas manifestē Vitas peldēšana jūrā A. Aizpurietes romānā „Nakts peldētāja”, došanās tālāk nekā to atļauj krasta apsargi, kas ūdenī izlikuši bojas. Ērti un savā vietā Vita jūtas tikai jūrā, aizpeldot aiz bojām — vēlams, naktī, kad no glābšanas stacijas rupora neatskanēs: „Pilsone, griezieties atpakaļ! Aiz bojām peldēt aizliegts!”. Romānu it kā turpina rakstnieces atzīšanās intervijā: „Kad es biju jauna, bija tādas glābšanas stacijas. Kad es aizpeldēju aiz bojām, skaļrunī uzreiz blāva — graždanka, verņiķes! Tāpēc es gāju peldēties naktī, jo parasti peldējos tieši tur, aiz bojām, aizliegtajā zonā.”

Tas sasaucas ar romāna nosaukumu „Nakts peldētāja” un atklāj galvenās varones būtību — peldot nokļūt aiz aizliegtā robežas un tā iegūt savu telpu. Romānā kā robeža tiek uztverts „dzelzs priekšsargs”, kas veidojas kā austrumu un rietumu pasaulu šķirtne ne vien fiziski nepārkāpjamas robežas veidolā, bet jo vairāk kā atšķirīgu pieredžu robeža. Turklāt romāna finālā notikušo suicidālās situācijas vainagojumu ar Vitas aizpeldēšanu ezerā un neatgriešanos izraisa tieši nespēja pārvarēt garīgās robežas — padomju un rietumu pasaulē dzīvojušu cilvēku pieredžu atšķirības un pirmā iekļauties rietumu sabiedrībā, nevis slikti sociālie apstākļi vai sociālo lomu konflikts.

Privātās telpas neesamība kā indivīda eksistenci ierobežojošs faktors tiešā veidā izskan ne tikai šajā A. Aizpurietes romānā, bet arī G. Repšes, A. Neiburgas un citu autoru tekstos. Tā ir ne tikai telpa fiziskā izpratnē, bet arī tiesības uz privāto dzīvi. Sievietes telpu aizņem ģimene un darbs, tāpēc, mūsdienu prozā vēstot par subjektīvajām sajūtām, autores vēsta par sievietes rakstnieces grūtībām atrast laiku rakstniecībai un sev.

G. Repše romānā „Vara rati” savas telpas neiespējamības ideju saista ar padomju dzīvei raksturīgo standartizāciju. “Ja kaut viens cilvēks Latvijā dzīvotu istabā, kāda tam patīk, kāda atbilst viņa gaumei un labsajūtai, par to būtu vērts arī uzrakstīt. Ko par cilvēku pasaka desmitiem tūkstošu lakotu sekciju un televizoru kastu? To arī pasaka.¹⁹⁰”

Vitas pašnoliegumu izraisa vairāki būtiski faktori — viens no svarīgākajiem ir savas

¹⁸⁸ Neiburga A. Peles nāve // Stum, stum — R., 2004 — 102. lpp.

¹⁸⁹ Neiburga A. Peles nāve // Stum, stum — R., 2004 — 102. lpp.

¹⁹⁰ Repše G. Vara rati // Smagais metāls. — R.: Dienas Grāmata, 2006 — 118. lpp.

pašas telpas neiespējamība, kas sasaucas arī ar autores pieredzi. Romānā eksistenci caurvij dziļas un nepārraujamās vientulības izjūta bez iespējas palikt vienai, jo sava telpa nav iespējama — aizslēgtās durvis nepalīdz pasargāt Diku no iesaukšanas padomju armijā, vēlāk jādzīvo četratā vienā istabā.

A. Aizpuriete intervijā G. Repsei atzīstas: „(..) radās iespēja padzīvot kādā Vācijas mazpilsētā — tur Eiropas tulkotāju kolēģijai pieder dažas savrupmājas ar milzīgu bibliotēku un istabiņām, kur dzīvot tulkotājiem. Atkrita visas rūpes — ne vairs veļa ģimenei jāmazgā, ne pa veikaliem jāstaigā — jo blakusveikaliņā dabūjams viss, ko sirds kāro, un neviena bērna arī nav tuvumā, ko vajadzētu pabarot. Pēkšņi neaptverams daudzums brīva, nesaskaldīta, neizspīdināta laika. Un istaba sev vienai — tādas man arī nav bijis jau gadus divdesmit.”¹⁹¹ Un blakus Vitas, kam jādzīvo vienā istabā ar vīru un bērniem, pārdomas romānā: “(..) veselu nedēļu man piederējusi pašai sava istaba, bet es nemaz to nepamanīju, tā man bija tikai vieta, kur pārģērbties un pārnakšņot, bet šeit taču neviens nejautātu, kāpēc man tik dīvaina sejas izteiksme, kāpēc es košļāju pildspalvu un par ko es domāju, neviens manī neskatītos, tāda iespēja palaista garām (..)”¹⁹².

Romāns akcentē sievietes rakstnieces problemātiku padomju un postpadomju vidē, aktualizējot radošas personības strupceļa un ierobežotības sajūtas padomju režīmā un postpadomju periodā, ko raksturo materiālā nenodrošinātība: „Pieklājīgā sabiedrībā nemēdz runāt par izjūtām, kādas rodas, kad, eņģeliskā pacietībā izpētot visas veikala stendā izliktās zobu pastas šķirnes, beigās nākas secināt, ka pat vismazāk reklamētā pasta vissīkākaļā tūbiņā ir pārāk dārga. Drīz es vairs neiederēšos pieklājīgā sabiedrībā, jo mans smaids vairs nebūs žilbinošs.”¹⁹³ Vienlaikus romānā atklātas grūtības savienot dažādas sievietes sociālās lomas: mātes, sievas, rakstnieces, ko saasina materiālo grūtību izraisīta nespēja sievietei vienai pašai uzturēt savu bērnus.

Vīra attieksme pret Vitas nodarbošanos ir noliedzoša: „Jums nepatika sievas nodarbošanās ar literatūru? — Vai jums patiktu mūžīgs bardaks, kura vidū jauna un veselīga sieviete nesatricināmā mierā klabina datora taustiņus? — Bet viņa taču ir talantīga? — Iespējams. — Jums šķiet, ka viņai nevajadzētu rakstīt? — Man šķiet, ka pasaule jau tāpat ir piesārņota ar grāmatu kalniem. Kam tas vajadzīgs?”¹⁹⁴ Vita atteikusies no sievas lomas par labu rakstīšanai, vīrs to komentē kā savu neveiksmi: „Man tā arī neizdevās tevi pataisīt par normālu cilvēku. Cerēju, ka blakus būs sieviete. Sieva. Bet tu esi

¹⁹¹ Repše G. Un pietiek man ar šo mūžu — pārparēm. — Labrīt, 1994. 14. jūl. — 9. lpp.

¹⁹² Aizpuriete A. Nakts peldētāja. — R., 2000 — 107. lpp.

¹⁹³ Aizpuriete A. Nakts peldētāja. — R., 2000 — 93. lpp.

¹⁹⁴ Aizpuriete A. Nakts peldētāja. — R., 2000 — 84.–85. lpp.

un paliksi aukstasiņu dzīvnieks. Varde. Taisni tā — varde uz papīra čupas!”¹⁹⁵

A. Aizpurietes romāna problemātikai tuva R. Ezeras romāna „Nodevība” un G. Repšes romāna „Vara rati” pozīcija, kas sasaucas ar Virdžīnijas Vulfas eseju „Sava istaba” (1929), kurā tā pievēršas sieviešu rakstnieču lomai literatūras vēsturē, to gadsimtiem ilgajai klusēšanai, par galveno intelektuālās brīvības iemeslu minot materiālo neatkarību un iespēju netraucēti strādāt vienatnē, kas sievietei, ja tā ir māte un sieva un pastāvīgi spiesta uzturēties vienā telpā ar ģimeni, ir liegta. „Ja sievietei jāraksta literatūra, tad viņai nepieciešama nauda un sava istaba.”¹⁹⁶ Savas elpas trūkums izraisa sieviešu rakstnieču problēmu — nepieciešamību izvēlēties starp radīšanu un sadzīvi. Zīmīgi, ka A. Aizpurietes un G. Repšes romānos sava telpa vispirms nozīmē fizisku telpu, kas nebūtu jādala ar ģimeni.

Brīvības alkas

Suicīds postpadomju latviešu prozā ir cieši saistīts ar telpas hermētiskuma pārraušanu, atbrīvošanos no padomju ideoloģijas, no fiziskajām un garīgajām padomju cilvēka eksistences robežām — dzelzs priekškara un tā atbalsošanās apziņā. Vita romānā „Nakts peldētāja” apjauš savu nolemtību — viņa ir „bezcerīgi nokavējusies”, jo nav piedzīvojusi 60. gadu revolūciju Rietumeiropas kultūrā un sabiedrības norisēs, ir ierobežota valodas zināšanu trūkuma dēļ — pidžin angļu nav iespējams saprasties, atklāt būtiskas lietas, kas, iespējams, ļautu pārvarēt bezgalīgo vientulību.

Romānā „Čeka, bumba un rokenrols” telpas ierobežotība atklāta sakāpinātā veidā — Evai nav iespēju vēl kaut reizi dzīvē satikt Jorenu, viņas vēstules nenasniedz adresātu, pasaule kļūst līdzīga cietumam, tās iemītnieki — pelēkiem pilsoņiem, jebkurš no tiem var būt nodevējs. G. Repšes romāna „Alvas kļiedziens” suicidālo noskaņu determinē nevēlēšanās un nespēja integrēties padomju sabiedrībā, savukārt Rugettas pašnāvību romāna finālā izraisa vainas apziņa par nodevību — socializācijas mehānisms, kas nosaka indivīda pakļaušanos sabiedrības diktētajām normām un līdz ar to — iekļaušanos šajā sabiedrībā.

Nespēja pastāvēt par sevi radošas profesijas dēļ, kas pārmaiņu laikā nav vajadzīga, un nespēja pastāvēt par sevi kā sievietei, kura nevienam nav vajadzīga, jo par spīti

¹⁹⁵ Aizpuriete A. Nakts peldētāja. — R., 2000 — 87. lpp.

¹⁹⁶ Vulfa V. Sava istaba. — R., 2002. — 8. lpp.

balinātajiem matiem — sievišķības manifestēšanai ar ārējiem līdzekļiem — zaudējusi vīrieša aizbildniecību, ir iemesls Vitas pašnoliegšanās sajūtām. Sadrumstalotība, realitātes salūšana atmiņu lauskās un rakstītā fragmentos veido nepastāvīguma un nedrošības gaisotni.

Brīvības alku un tās neiespējamības saskarsme veido Vitas pasaules uztveri — viņai jaunībā nav iespējas veidot savu dzīvi un dot savā istabā patvērumu homoseksuālam puisim, ko vajā iesaukšanas pavēstes. Vitas likteni virza alkas pēc brīvības un nespēja izmantot šo brīvību, nespēja atbrīvoties no iepriekš notikušā apzīmogatās nolemtības: „(..) cik smieklīgi, veselu nedēļu man piederējusi pašai sava istaba, bet es nemaz to nepamanīju, (..), tāda iespēja palaista garām neizmantoja, man būtu vajadzējis nevis apzinīgi iet un klausīties gudrās runās, bet palikt šeit un baudīt drošo vienatni.”¹⁹⁷ Pašnāvība kā vienīgā izeja, lai atbrīvotos no pagātnes negācijām, prasa ļoti dārgu samaksu: atdodot ne vien visu pagātnē sasniegto, bet arī nākotnē sasniedzamo. Tā ļauj realizēt savas brīvības alkas, ar asu rāvienu izlauzties no fiziskajām, bet jo vairāk — garīgajām bijušā padomju cilvēka apziņas robežām.

Izvairoties no ierobežojumiem

Mūsdienu latviešu prozā ierobežojumiem, kas nosaka sievietes vēlmi mirt, ir dažāds raksturs: sākot no seksuālas un sabiedrības akceptētās uzvedības normām, ko tā nespēj pildīt, līdz ķermeņa defektu, vecuma radītai nespējai iztikt bez citu palīdzības. Par ierobežojošu var uzskatīt visu fizisko un šīs zemes esamību, kas ir neizbēgama un nav atkarīga no sievietes vēlmēm — vienīgais veids, kā to iespaidot, ir noliegt to nāvē.

Vēlme mirt, izvairoties no esošās vai potenciālās fiziskās ierobežotības, ko rada vecums, slimības un nespēja eksistēt bez citu palīdzības, bailes no iespējamās atkarības no citu rūpēm, nezināmās un ne pašas sievietes noteiktās fiziskās esamības, apgrūtinājuma nosaka sievietes nāvi. Šo iemeslu dēļ mirst Ada N. Ikstenas stāstā „Apelsīns”, Astrīda N. Ikstenas romānā „Jaunavas mācība”, Cecīlija G. Repšes romānā „Sarkans”, baba P. Bankovska romānā „Sekreti. Pierobežas romance” un citas.

Rakstot par vecticībniekiem, P. Bankovskis pievēršas to izceļošanas vēsturei, piedzīvotajiem spaidiem un vajāšanām, kā arī pašsadedzināšanās, iemūrēšanās, nogalināšanās gadījumiem, mirstot savas īstās ticības vārdā par spīti aizliegumam. Izvēle

¹⁹⁷ Aizpuriete A. Nakts peldētāja. — R., 2000 — 107.–108. lpp.

starp divām alternatīvām — bēgšanu uz nomaļiem reģioniem vai nāvi — noteikusi vecticībnieku ienākšanu tagadējā Latvijas teritorijā.

„Tie, kas nebēga, labprātīgi gāja nāvē. 1802. gadā kāds Juškins apraka pats sevi, pēc divdesmit pieciem gadiem viņa dēls un vēl trīsdesmit pieci zemnieki nokāva cits citu. Un 1860. gadā Oloņeckas guberņā sadedzinājās piecpadsmit. 1897. gadā Terenovskas palienēs atrada pagrabā iemūrētus ticīgos. Kovaļovs, kas savu vainu nenoliedza, nožēloja, ka nav paspējis iemūrēties arī pats. Un kā nu ne — vēl 1824. gadā par pievēršanos ticībai draudēja sūtīt rekrūšos, bet sievietes pārdot publiskajiem namiem vai sūtīt uz Sibīriju.”¹⁹⁸

Šī iemesla dēļ sadedzinās arī Baba, aiznesot līdzī senās grāmatas un rakstus — neatstājot tās mūsdienu profanizētajā pasaulē. Nāve šai gadījumā ir augstākas idejas iedvesmota, atteikšanās no cilvēciskās esamības, no bailēm. Nāve ticības vārdā un augstāku ideju dēļ ir veids, kā iegūt mūžīgo dzīvi, nonākt pie svētajiem mocekļiem. Baba, kas šķietami ir jukusi, īsteno to, kas vecticībniekiem bijis raksturīgs pirms vairākiem gadsimtiem — mirst šai dzīvē, lai dzīvotu mūžībā.

„Beidzot viņa to redzēja. Ne jau velti īsteni ticīgie no laba prāta metās ugunī. Ticības vārdā gāja mocekļa nāvē. Beidzot. Dien un nakti galvā skanēja erceņģeļu taures, tā diena ir sākusies, tā stunda ir klātu.

Kā rakstīja tēvs Potjomkins? Beidzot. Es redzēju antikristu, kā traku suni, miesa tam visa smirdīga un neganti dvakoja, no mutes nāca uguni, bet no nāsīm un ausēm tam derdzīgas liesmas šāvās. Tam ķēniņi sekos un valdīšanas, un milzumdaudz tautas.

Es dzirdu, kā taurē, es dzirdu, kā taurē, sirmā veča murmināja un meta krustus.

Kā novēlēja tēvs Abakums? Tikai cilvēcisko baiļu nebīsties, bet cerē uz to Dieva visvareno žēlastību, un bez mazāko baiļu Kristus vārdā pieņem tās ciešanas. Kauču tevi sistu vai dedzinātu uguniem. Jo kas gan ir labāk? Ar mocekļiem vaigu vaigā, ar apustuļiem vienā pulkā, ar svētīgajiem roku rokā...”¹⁹⁹

Šai gadījumā tā ir arī vecticības sakņu pašiznīcināšanās, jo sadeg arī grāmatas, bet palikušajiem ticība vairs nav tik svarīga, lai tās dēļ mirtu: „Savu mūžu Feoktists nebija iedomājies, ka kāds šos senos nostāstus par ugunī aizgājušiem īsteni ticīgajiem vēl mūslaikos tur par pilnu.”²⁰⁰

Blakus esamības un neesamības (jeb esamības citā, augstākā līmenī) pretstatam, alkas nāves kā citas esamības iegūšanas veida, ko pauž vēlme sadedzināties ticības vārdā, aizejot

¹⁹⁸ Bankovskis P. Sekreti. Pierobežas romance. — R., 2003. — 23. lpp.

¹⁹⁹ Bankovskis P. Sekreti. Pierobežas romance. — R., 2003. — 156. lpp.

²⁰⁰ Bankovskis P. Sekreti. Pierobežas romance. — R., 2003. — 157. lpp.

no šīs pasaules kā no pārejoša un nīcīgas vietas, bet iegūstot ko vietā, latviešu prozā raksturīga arī vēlme aiziet noguruma, alkas pēc nāves kā atbrīvotājas, pēc izejas no šīs esamības, neraugoties ne pēc kā cita — jo dzīve nepiedāvā neko labu, tā apgrūtinā slimību un sāpju dēļ.

Astrīdas vēlmi mirt jau bērnībā izraisa galvassāpes, kas spiež galvu. Tomēr neviens ārsts nespēj to izārstēt. Tā vietā viņa saņem aizrādījumus, nevis līdzjūtību, palīdzību.

„Viņa mokās ar neredzamo spiedēju kā suns ar uzpurni. Kad meitenes uz ielas lec klasītes, plūcas, zīmē ar krītiņiem, viņa nočiepj Ārijai naudu un ar vilcienu viena pati kleitu un tāpat krekļā un zeķbiksēs brien iekšā vēsajā rudens jūrā. Jo dziļāk viņa brien, jo stīpa ap galvu atlaižas vaļīgāk. Bet viņai ir auksti un viņai ir bail iet pavisam dziļi. Viņas sastīpotajā, pavisam meitenīgajā galvā veļas dūmaina nākotnes cerība, ka nāve nav vienīgā nojauta. Viņa izskrien krastā, sakņūp smiltīs un raud. Te krastā — slapjai, bez drēbēm — ir auksti, jūras putainā virsma no malas izskatās mājīgi silta. Sāļais, dzīvais klēpis, kas sitas pret krastu, virknēdams dīvainas skaņas — ma vōtāb sīnda īņō, ma vōtāb sīnda īņō²⁰¹ ...”²⁰²

Nāve slimības nogurdinātajai Asnātei, Astrīdas meitai, N. Ikstenas romānā „Jaunavas mācība” šķiet kā izeja. Iedama pa slimnīcas gaiteni, viņa gandrīz noasiņo. Pirms tam reālistisks apraksts — viņas vēnā māsiņa trīs reizes mēģina iedurt tamboradatas resnuma adatu: „Mums jātiek klāt, mums jātiek klāt,” viņa dzirdēja satraukto māsiņas balsi. Asnāte fiziski jūta — kāds lien viņas dvēselē,²⁰³ asinis riņķo pa caurulītēm: „Septiņas dienas katru rītu pa slimnīcas gaitiņiem viņa pati sevi veda uz pieres vietu, kur viņu pieslēdza aparātam, kurš rāva ārā dvēseli un trenkāja to turpu šurpu pa plastmasas caurulītēm.”²⁰⁴ Šī mocību apraksta finālā Asnātes nogurums un vēlme aiziet: „Lieciet viņai mieru, viņa grib ārā,” pusnemaņā Asnāte teica. Piesteidzās otra māsiņa un ielēja Asnātei mutē baltu, pēc sirdszālēm garšojošu šķidrums. Dvēsele iemuka atpakaļ.²⁰⁵

Ada N. Ikstenas stāstā „Apelsīns” ir nogurusi no ikdienas pelēcības, postpadomju realitātes un apdraudētības sajūtas, nepārejošas nabadzības, tāpēc ķermeņa sāpes, iespējamā slimība, ko viņa pati nodēvē par vēzi, viņu noved nāvē. Tas gan ir tikai viens no iemesliem, izšķirošais faktors, kas gan sekmē pašnāvību, bet nav vienīgais. Būtiskākas ir bailes kļūt atkarīgai no apkārtējo rūpēm, kļūt par apgrūtinājumu piederīgajiem. Mirstot Ada citus atbrīvo no potenciālajām rūpēm par sevi. Autores finālā piedāvātais atrisinājums

²⁰¹ „es ņemšu tevi līdzī” (lībiešu val.) // Ikstena N. Jaunavas mācība. — R., 2001. — 145. lpp.

²⁰² Ikstena N. Jaunavas mācība. — R., 2001. — 57.–58. lpp.

²⁰³ Ikstena N. Jaunavas mācība. — R., 2001. — 61. lpp.

²⁰⁴ Ikstena N. Jaunavas mācība. — R., 2001. — 61.–62. lpp.

²⁰⁵ Ikstena N. Jaunavas mācība. — R., 2001. — 62. lpp.

— iedomātais vēzis ir tikai nieru iekaisums atklāj šīs izvēles bezjēdzīgumu.

Otrajā personā uzrunātās A. Neiburgas stāsta „Peles nāve” varone bīstas no nāves, viņa vēro peles konvulsijas slazdā un identificē sevi ar šo dzīvnieku. To kāpina autores piedāvātais paralēlisms — arī viņu pašu viduklī sagrābj pēkšņas sāpes, viņa sakņūp uz ietves, nejauši aizbraukusi nepareizajā virzienā un nonākusi svešā mikrorajonā, bet apkārtējie sievietei nepievērš nekādu uzmanību.

Apdraudētība, bailes no zināmām un nezināmām briesmām: radiācijas, vēža un AIDS nosaka sievietes pasaules izjūtu — nemitīga riska, nedrošības noteiktu nepaļaušanos uz nākotni. Visprecīzāk esamības negatīvo izjūtu raksturo vārdi: “Tu iztēlojies savu māju milzīgas bedres malā. Ha. Māja uz kraujas. Dom na obrive. Das Haus auf dem... nē, vāciski tu neatceries.” Tomēr finālā, sakņupusi uz ietves, sieviete sajūt asfalta smaržu: „Asfalts smaržo pēc mājām.”

Lai arī savai veselībai sieviete nepievērš pietiekoši daudz uzmanības, viņā dominē dzīvības alkas. „Tu stingrāk sažņaudz rokām vēderu (nelaist dziļāk kaulaino, zilo, ar dzeltenajiem nagiem!) un pievirzies vēl tuvāk.”²⁰⁶ „Sāp vēl stiprāk, ja tas iespējams, bet tu ceri, ka pāries.”²⁰⁷

Tomēr arī šīs dzīvības alkas nebūt nepasargā no riskēšanas ar savu dzīvību:

„Lai gan pirkstu locītavas deformējas tālāk un, man šķiet, arī tavi kakla skriemeļi nav labākajā kārtībā. Un nu vēl kuņģis... mm, sāp, maita, — tu nevilšus saviebies. Plaušas arī tev dēlī (nestrīdies, pati to zini) — no pīpēšanas. Tu, mīļā paniski baidies no nāves, bet nesargi sevi nemaz. Tāds laiks — tu taisnojies.”²⁰⁸

Šajā A. Neiburgas stāstā par spīti tēlotajai atsvešinātībai, apkārtējās vides naidīgumam, nemājīgumam — sieviete dzīvo komunālajā dzīvoklī bez vannas, viņa spiesta pārvietoties pa pelēkām ielām, braukt smacīgā sabiedriskajā transportā, viņa raud par peli, par sevi, vīru un visu — tomēr svarīga vēlme dzīvot, kas tuva eksistenciālisma uzskatam par dzīvi. Panesot nomācošo esamību, apzinoties tās nolemtību, bet uzturot sevī spēkā cerību — ne uz nākotnē iespējamām un tikpat viegli zaudējamām pārmaiņām, bet savas eksistences jēgu.

Centieni atbrīvoties no tagadnes esamības robežām mūsdienu latviešu prozā saistīti gan ar vēlēšanos atbrīvoties no pagātnes mantojuma, nomācošām iepriekšējā laika parādībām, kas traucē izvirzīt un sasniegt jaunus mērķus, gan pārejas laika radītām

²⁰⁶ Neiburga A. Peles nāve // Stum, stum — R., 2004 — 107. lpp.

²⁰⁷ Neiburga A. Peles nāve // Stum, stum — R., 2004 — 107. lpp.

²⁰⁸ Neiburga A. Peles nāve // Stum, stum — R., 2004 — 103. lpp.

grūtībām, gan fiziskā ķermeņa radītajiem ierobežojumiem. Bieži vien šo ierobežojumu veidi sakrīt, nespēja atbrīvoties, veidot jaunu esamības formu sastindzina un esamība kļūst par slogu, vienīgā izeja no tās — nāve.

Dzīves jēgas meklējumi

Suicidālās situācijas veidošanās mūsdienu prozā ir saistīta ar dzīves vērtības zaudējumu, dzīvotgribas noliegumu, nonākšanu situācijā, kur dzīves jēgas meklējumi ir negatīvi un sieviete neredz jēgu dzīvot — mainījušies apstākļi, nav realizējamās viņas ieceres un zudusi arī iespēja izvirzīt jaunus mērķus. Sievietes suicīda iemesli ir atkarīgi, pirmkārt, no viņas nespējas iekļauties sabiedrībā, ko nosaka nepieciešamība pieņemt sev neraksturīgas uzvedības un domāšanas normas, mainīties, iegūt un paturēt noteiktu sociālo statusu, kā arī, otrkārt, no dažādu iemeslu dēļ noteiktas nespējas uzņemties mātes, sievas, mīļākās lomu, kas nosaka femīnās identitātes uzturēšanu un saglabāšanu. Tam iepretī atbrīvota seksualitāte, iespēja paust mātišķuma jūtas, uzņemties par kādu rūpes sievietes dzīvei piešķir jēgu un attur no pašnāvības.

Līdzīgi N. Ikstenas romānam „Dzīves svinēšana”, kur vienā no epizodēm Eleonora nonākusi izsūtījumā, arī L. Muktupāvelas stāsts „Rozes Feklēnijai. Klusētājas pastāsts” piesaka izsūtījuma tēmai veltītajai latviešu prozai neraksturīgu skatījumu — sievietes pārguļ ar krieviem, tuvējās nometnes uzraugiem un varas pārstāvjiem. Šo rīcību autore argumentē kā upuri dzīvības un izdzīvošanas vārdā — šādi sievietes saglabā gan savu, gan nometnē dzīvojošo vīriešu dzīvības. Arhīva darbinieka Oto un panes Agatas dialogā atklājas stereotipiskā nacionālā un tikumiskā uzskata un femīni dzīvīgās pārlicības sadursme — Oto ar trafaretām frāzēm nosoda sieviešu rīcību, Agata atklāj šādas rīcības nepieciešamību.

„— Es nomirtu vai padarītu galu, nekā ļautu kādai sievietei tā ziedoties.

— Dēls, toreiz bija jāizdzīvo. Tici, tas upuris bija tā vērts, lai noliegtu sevi. Kad es redzu bērnus, mazbērnus un nerimstošo dzīvību, es jūtos gandarīta par to, ko tu sauc par grēku, par nenomazgājamu grēku. Visu var nomazgāt, visu... Kaunu, sāpes, aizvainojumu...

Hā! Es pēc tam piecēlos un sev teicu: „Tas nav noticis ar mani!”²⁰⁹

²⁰⁹ Muktupāvela L. Rozes Feklēnijai. Klusētājas pastāsts // Patiesu dzīvesstāstu ducis. — R., 2002. — 50.–51. lpp.

Ja L. Mukstupāvela postulē dzīvības vērtības pārākumu pāri sabiedrības aizspriedumiem, morāles normu relativitāti ekstremālā situācijā: „Tādos brīžos vislielākie pazemojumi, par ko laicīgā dzīvē mēs nespējam pat iedomāties, tur, Sibīrijā, ieguva karoga, simbola un lozunga nozīmi”²¹⁰, tad N. Ikstenai upurēšanās ideja nav svarīga, izvēli nosaka vēlēšanās izdzīvot un morāles normu noliegums, miesas zūdamības dēļ sievietes ķermenis nav vērtība — „(..) atļauts ir viss, ja vien par to dabū ēst,”²¹¹ „Miesa ir nevērtīga, bet man ļoti gribas ēst.”²¹²

Pretēji tam nespēja kļūt par māti vai arī bērna zaudējums L. Mukstupāvelai ir iemesls dzīves noliegumam. Stāstā „Par sievietes vēlmi mirt izpostītas dzīves dēļ — zaudēta gan brīvība, gan nākotnes ieceres — un dzīves jēgas atgūšanu, izdzīvošanu vēsta L. Mukstupāvelas stāsts „Rozes Feklēnijai. Klusētājas pastāsts” Marija, kas zaudējusi visu, ir gatava mirt.

„— Marija bija sagatavojusies mirt, — stāstītāja tādā pašā neizsakošā balsī pateica un uzmeta Oto acis.

— Kā — mirt?

— Nu tā — viņa domāja, ka bērns neizdzīvos, ka viņai nebūs jēgas dzīvot. Viņas vīru taču apcietināja tik steidzīgi, ka viņi pat neatvadījās...”²¹³

Savukārt stāstā „Dzimšanas diena. Apžēlotās pastāsts”, kas līdzīgi G. Repšes romāna „Sarkans” otrajā daļā „Karmīns” aprakstītajam Cecīlijas liktenim, atkārtoti sievietes ceļu no vecuma uz bērniību — šoreiz tā ir veca sieviete, kas izstāsta savu dzīvi citai sievietei un kļūst par zīdaini, ko pēdējā var pieņemt par savu bērnu, uzņemoties rūpes un iegūstot mātes identitāti. Ja G. Repše atklāj Cecīlijas nevēlēšanos mirt, baiļu no nezināmas noteikto izvēli par labu pašnāvībai, tad L. Mukstupāvelas sieviete kļūst jaunāka, izstāstot savu dzīvi, atbrīvojoties no pieredzes.

Stāsta „Dzimšanas diena. Apžēlotās pastāsts” galvenā varone neredz jēgu savai dzīvei, jo viņas bērns ir piedzimis nedzīvs, viņa nespēj būt māte. Šī iemesla dēļ sievietes veselībai un dzīvībai nav vērtības:

„Virpināju pirkstos ļuļķi un vilku pa mazam malciņam silto dūmu plaušās. Man nav jēgas nepīpēt. Kam gan vajadzīgas manas veselās plaušas, mani veselie bronhi, ja neviens neelpos caur mani? Kādēļ gan man jāēd pilnvērtīgs uzturs, ja man nevienam nebūs jādod

²¹⁰ Mukstupāvela L. Rozes Feklēnijai. Klusētājas pastāsts // Patiesu dzīvesstāstu ducis. — R., 2002. — 48. lpp.

²¹¹ Ikstena N. Dzīves svinēšana. — R., 1998. — 84. lpp.

²¹² Ikstena N. Dzīves svinēšana. — R., 1998. — 85. lpp.

²¹³ Mukstupāvela L. Rozes Feklēnijai. Klusētājas pastāsts // Patiesu dzīvesstāstu ducis. — R., 2002. — 46. lpp.

dzīvība, neviens nebūs jābaro ar krūti?”²¹⁴

Turklāt svarīgi, ka šī iemesla pēc ir apdraudēta viņas sievišķā identitāte gan pašas skatījumā:

„Vienmēr esmu domājusi apmēram tādas domas: kad es kļūstu sieviete? Vai tad, kad zaudēju nevainību, vai arī tad, kad rindā mani uzrunā: „Ženščina, a čot dajut?” Vai arī tā: kad cilvēks par kaut ko kļūst? Tad, kad diploms kabatā, vai mācību procesā? Kas ir svarīgāk — gleznu gleznot domās vai arī izstādīt to un pat pārdot?”²¹⁵,

gan pārējo ļaužu acīs:

„Bet man nekā. Katra pagasta buoba var uz mani rādīt ar pirkstu un sunīt par ālavu.”²¹⁶

Nespēja pildīt reproduktīvo funkciju ir iemesls suicidālām domām, kas izpaužas vēlmes dzīvot trūkumā. Sieviete pēc aborta jūtas iztukšota, viņas dzīvei nav nekāda papildījuma, viņa ar apbrīnojamu enerģiju un entuziasmu metas iznīcīgajās domās un noskaņā.

„Pelēcīgā miglīņa ar līņājošo lietutiņu turpināja visu mērcēt, bet man bija vienaldzīgs viss apkārt notiekošais. Man nebija nedz auksti, nedz mitri. Nespēju pat raudāt. Es gribu būt bez spēka, bez satvara. Neko negribēt, neko neiespēt. Es nemaz negribu saņemties, sapurināties un sākt visu no gala. Negribu! Es gribu ciest!

Gribu aplipt ar ciešanām kā koks ar sūnām un lēnām tāda nomirt.”²¹⁷

Sievietes iedomātās dzīves neiespējamības dēļ, ko noteikusī vairāki faktori; nespēja dzīvot Rīgā ideālo un iedomāto dzīvi, nepieciešamība atgriezties laukos un dzīvot reālo dzīvi, A. Neiburgas stāstā „Stum, stum” tiek atklāta autores prozai raksturīga pozīcija — ne alkainas un romantizētas nāves alkas, pašnāvību saskatot kā dzīves kulmināciju, atriebības vai bēgšanas veidu, bet gan dzīves bezjēdzīguma atzinums, ne vienmēr to saistot ar nāves un brīvprātīgas došanās nāvē ideju. Drīzāk uzsvērtu nepieciešamību dzīvot atsvešinātajā un naidīgajā vidē, ne krampjainas alkas bēgt no tās.

„Dzīves jēga? Ejiet dirst. Nav nekādas jēgas dzīvei, nav.”²¹⁸

„Dzīves jēga. Kam ir laiks, lai meklē. Man laika nav.”²¹⁹

²¹⁴ Muktupāvela L. Dzimšanas diena. Apžēlotās pastāsts // Patiesu dzīvesstāstu ducis. — R., 2002. — 196.–197. lpp.

²¹⁵ Muktupāvela L. Dzimšanas diena. Apžēlotās pastāsts // Patiesu dzīvesstāstu ducis. — R., 2002. — 193. lpp.

²¹⁶ Muktupāvela L. Dzimšanas diena. Apžēlotās pastāsts // Patiesu dzīvesstāstu ducis. — R., 2002. — 197. lpp.

²¹⁷ Muktupāvela L. Dzimšanas diena. Apžēlotās pastāsts // Patiesu dzīvesstāstu ducis. — R., 2002. — 197. lpp.

²¹⁸ Neiburga A. Stum, stum // Stum, stum. — R., 2004 — 9. lpp.

²¹⁹ Neiburga A. Stum, stum // Stum, stum. — R., 2004 — 13. lpp.

Nāve ir klātesoša, stāstā atklāta nāves neizbēgamība. „Ja nostājas tā pilnīgi mierā, ka ne zālīte neiečabas zem kājām, dziļi ievelk elpu un aiztur, lai nekāda šņākuļošana vai sēkšana neliecina par paša esamību, un šitā vienkārši stāv un redz, un vairāk neko, un dzird, un skatās kādas minūtes trīs vai piecas, tad var iztēloties, kā būs tad, kad tevis paša vairs nebūs. Un dabūt to sajūtu, kā tu nebūdams būsi.²²⁰”

Nāve ir atvieglojums, labākas esamības forma, jo tajā nepastāv sāpes. Nav arī baiļu no nāves. „Štrunts par nāvi, bet tās mocības. No sāpēm es traki bailīga esmu. Bet ar trakumsērgu briesmīgi jāmokās esot. Trīs dienas jāmokās. Nu kāpēc nevar vienkārši nošpicēt tos slimos? Nošpicē nost, lai nemokās.²²¹”

Tajā pašā laikā arī sievišķība ir lieka, jo neko nesola ne tagadnē, ne nākotnē. Stāsta varone atsakās no femīnās identitātes, jo tai nav nozīmes, tā neko nav devusi arī pagātnē. Nerealizētie sapņi netiks realizēti arī nākotnē. Menstruācijas ir tikai atgādinājums par sievišķību un vājumu.

„Un vēl tās mēnešreizes sākušās. Vēders sāp.

Kam man, sakiet, mēnešreizes? Kam man viņas, man!? Labāk lai ātrāk tas viss beidzas.

Vispār lai beidzas. Viss.²²²”

Par dzīves jēgas meklējumiem vispārinātā līmenī: sievietes kā indivīda meklējumiem pēc jēgas dzīvei kā esamības veidam un jēgas neiespējamību, kā arī šīs neiespējamības dēļ vairākkārt darītu pašnāvību vēsta A. Neiburgas stāsts „Augstuma bailes”. Šis ir viens no retajiem mūsdienu latviešu prozas tekstiem, kas dzīves bezjēdzīguma, smaguma sajūtu nesaista ar postpadomju realitātes ietekmi, nomācošo pārejas laika nedrošību un ikdienas rutīnu, bet gan pievēršas suicīda kā būtiskas indivīda analīzes akcentējumam, tekstā atklājot jaunas meitenes nevēlēšanos dzīvot:

„Viņš saprot, ka es tiešām to nevaru. Apsolīt. Ārpus slimnīcas tik daudz kas atgādina mūsu īslaicību. Nē, ne jau īslaicība ir traģiska. Bet jēgas neesamība.²²³”

Viņas nāvei nav cita iemesla kā nespēja atrast dzīvošanas jēgu. Meitene atzīst, ka ārstam jānorāda kāds iemesls, tāpēc piekrīt, ka tas varētu būt noticis mīlestības dēļ. Tomēr tas, viņasprāt, nav pietiekoši svarīgs iemesls, lai mirtu:

„Kādu brīdi man likās, ka jēga ir remdēt ciešanas. Citu ciešanas. Cilvēku, dzīvnieku. Skatoties visas tās ziņu reportāžas no karstajiem punktiem, vai kā nu viņi tos sauc. Bet tad

²²⁰ Neiburga A. Stum, stum // Stum, stum. — R., 2004 — 17. lpp.

²²¹ Neiburga A. Stum, stum // Stum, stum. — R., 2004 — 12. lpp.

²²² Neiburga A. Stum, stum // Stum, stum. — R., 2004 — 13. lpp.

²²³ Neiburga A. Augstuma robeža // Stum, stum. — R., 2004 — 188. lpp.

es aptvēru, ka arī tās taču beidzas, ātrāk vai vēlāk beidzas, un nav nekādas nozīmes tās mazināt vai saīsināt, vai citādi iejaukties.²²⁴”

„Manam brālim ir četrpadsmit. Viņš ir skeiteris. Viņa dzīves jēga ir izpildīt pēc iespējas sarežģītākus trikus. Viņš dzīvo no trika līdz trikam. Viņš dienās grib būt Tonijs Hauks.²²⁵”

„Man ir tikai sešpadsmit gadu, bet es zinu, ka jēga nevar būt nekas tāds, ko var pazaudēt. Vai atņemt. Ne darbs. Ne manta. Ne mīļotais. Ne bērns.²²⁶”

Šāda pozīcija latviešu prozā ir novatoriska un piesaka jaunu suicīda motivāciju — ne no ārējo apstākļu, bet indivīda iekšējās pasaules pretrunīguma, viņa dzīves meklējumu un nespējas to atrast noteiktu. Tas piedāvā ne vien jaunu skatījumu uz suicīda problēmu, bet arī plašākas šī motīva izmantošanas iespējas.

3. 4. Mūsdienu prozas varoņa meklējumi suicīda diskursā

Interesi izraisa mūsdienu autoru pievēršanās pagātnes tēlojumam, cenšoties vēstīt par to, kas līdz šim nav nonācis latviešu prozas uzmanības lokā, piemēram, seksualitāti, suicidalitāti, un meklējot savam laikam aktuālo citā laikā. Līdztekus interesei par pagātņi kā kopīgās pieredzes avotu uzplaiksnī mēģinājumi pārradīt pagātņi, t. i., pārrakstīt stāstu par pagātņi un padomju laikiem, vēstot par citiem, ne sociālistiskā reālisma rakstībai aktuāliem varoņiem. Varoņiem, kam nav nekā kopīga ar varonības ideju tās tradicionālajā izpratnē — varonību kolektīvā labuma iegūšanas dēļ, upurēšanos citu vārdā un altruistisku saplūšanu ar sabiedrībai kā kolektīvam svarīgām idejām.

Atskatoties latviešu literatūras vēsturē, jāatzīst, ka indivīda iekšējās pasaules un tās pretrunu atklāšme nav saistāma ar stingri noteiktām un kanoniski precīzām, noslēgtām poētiskām sistēmām, kur tēlu un motīvu klāsts ir ierobežots un kur nav vietas nejaušajam, neparedzamajam, bīstamajam. Tāpēc velti pašnāvības vai pašnāvību mēģinājumus meklēt to periodu literatūrā, kad autori tic iespējai atbrīvoties no tagadnes negatīvās pieredzes un savos tekstos tiecas pārradīt pasauli, ideālo laiku meklējot te pagātnē, te nākotnē.

Latviešu didaktiskajā un sentimentālajā prozā maz iespēju sameklēt atkāpšanos no jau esošajiem modeļiem, morāles normām un vecām idejām, ļaušanos nejaušībai,

²²⁴ Neiburga A. Augstuma robeža // Stum, stum. — R., 2004 — 188. lpp.

²²⁵ Neiburga A. Augstuma robeža // Stum, stum. — R., 2004 — 188. lpp.

²²⁶ Neiburga A. Augstuma robeža // Stum, stum. — R., 2004 — 190. lpp.

disharmoniskas vides un raksturu tēlojumam. Atsevišķas pieminēšanas gan vērtā romantisku motīvu vadītā pašnāvība atraidītas mīlestības dēļ. Ne nacionālās atmodas laikos tapušajai, ne sociālistiskā reālisma ietekmētajai literatūrai nav raksturīga situācija, kad varonis pats vēlētos sevi iznīcināt — dzīve taču nav bezcerīga, nākotnē gaida Apsolītā zeme. Ja mirt, tad tikai tās un idejas par to dēļ.

Viens no pirmajiem redzamākajiem gadījumiem, kad sievietes suicīda tēlojums ienāk latviešu literatūrā, lai cik paradoksāli tas neliktos, ir nacionālās pašapziņas stūrakmens — Andreja Pumpura eposs „Lāčplēsis” (1888). Eposs piesaka dīvainu un patriarhālajai domāšanai neatbilstošu lomu sadalījumu, kur vīrietis gatavs mirt mīlestības, bet sievietes — idejas dēļ: Lāčplēsis, atgriezoties Burtņieka pilī, dzied: „Laimdota, skaistākā Latvijas meita, // Apsolos dzīvot un nomirt priekš tevis!”,²²⁷ savukārt Laimdota, kad Lāčplēsis lūdz to mīlēt, atbild: „(..) Nomirsim kopā priekš mūsu mīļotās latviešu tautas.”²²⁸

Sociālistiskā reālisma literatūrā suicīda motīvs netiek akcentēts, jo subjektīva došanās nāvē būtu pretrunā ar kolektīvajiem mērķiem. Ilzes Indrānes romānā „Lazdu laipa” (1958) Kristīnes iekšējā psiholoģiskā krīze, cīnoties starp mātes aizstāvēto un skolas un sabiedrības proponēto pasaules uzskatu, vainagojas ar bēgšanu — viņa jūtas neiederīga kolektīvā, izvairās no draudzības, krīzes brīdī skrien uz ezeru un kāpj caurā laivā. Tomēr autore nepieļauj šādu izeju un Kristīne tiek izglābta.²²⁹ Toties pretstatā pašnāvībai atsvešināšanās no sabiedrības dēļ altruistisku motīvu vadīta nāve kolektīvu mērķu labad ir marķēta pozitīvi: „Komjaunatnei vajag tādus cilvēkus, kas paši atnāks, darba drēbēs atnāks taisni uz to vietu, kur ir visgrūtāk, un teiks — pieņemiet, esmu gatavs celties naktī un nomirt rītausmā, ja tas vajadzīgs...”²³⁰

20. gs. 80. gados iezīmējas arvien nopietnāka pozitīvā varoņa agonija un mēģinājumi atdzīvīnāt to, tajā skaitā žurnālā „Karogs” veidotā diskusija par jaunā tipa pozitīvo varoni, kas būs saistošs jaunajai paaudzei. Tas beidzas ar antivaroņa ienākšanu prozā, ar „jauno nikno meiteņu” A. Neiburgas, R. Kalpiņas, G. Repšes tekstiem. Šī laika prozai raksturīga interese par marginālo, noklusēto, par subjektam, ne sabiedrībai svarīgo.

Pretēji postpadomju laika realitātei, kad pašnāvību skaita pieauguma cēlonis pārsvarā ir kādas sabiedrības daļas nespēja integrēties jauna veida attiecībās, šī laika proza sava laika depresīvo, pat suicidālo noskaņu identificē ar padomju periodam raksturīgo personības konfliktu — nevēlēšanos iekļauties sava laika sabiedrībā, pieskaņoties tās

²²⁷ Pumpurs A. Lāčplēsis — R., 1988. — 181. lpp.

²²⁸ Pumpurs A. Lāčplēsis — R., 1988. — 182. lpp.

²²⁹ Indrāne I. Lazdu laipa. — R., 1974. — 356.–359. lpp.

²³⁰ Indrāne I. Lazdu laipa. — R., 1974 — 289. lpp.

centieniem un ideāliem. Būtisku jautājumu loku veido indivīda līdzdalība totalitāras varas pastāvēšanas nodrošināšanā, svarīga ir tieši viņa atbildība un vainas sajūta.

Postpadomju prozai raksturīga tiekšanās vēstīt par pagājušā laika pieredzi, runājot par parādībām un par varoņiem, to problēmām, kas iepriekšējā perioda literatūrai nav bijuši svarīgi. Rakstot par padomju laiku, suicīds postpadomju prozā kļūst par izeju no padomju realitātes pelēcības un varas noteiktā ideoloģiskā aploka, garīgajām un fiziskajām dzelzs priekšvara robežām.

Padomju vide un noslēgtā sabiedrība, kuras dzīvi nosaka ideoloģija un valsts varas sankcionētas un atbalstītas represijas pret citādajiem, ir ērts fons, kas ļauj atklāt personības izolētību, ierobežotību, liekā indivīda problēmu, savā ziņā — disidentiskās noskaņas. Raksturīgs piemērs ir G. Repšes “Alvas klieziens”, kur centrālā varone, padsmiģadīga skolniece elitārā 70. gadu padomju skolā pauž pravietiskas, patstāvīgas un ne skolā iemācītas domas, kas tieši sasauca ar pašas rakstnieces pieredzi, bet pieredzi, kas iegūta, piedzīvojot varu maiņu, padomju iekārtas fiasko. Atklājot padomju vides ierobežotību, tās nospiedošo ietekmi, prasību pēc indivīda bezkompromisa padošanās un dzīvošanas pēc varas noteiktiem likumiem, pretējā gadījumā draudot ar garīgu izolētību un nespēju integrēties sabiedrībā, suicīds tiek rādīts kā personības sacelšanās pret noteikto kārtību, tajā saredzot nevardarbīgas pretošanās iespēju.

Šāda pieredzes pārrakstīšana var tikt saistīta arī ar sava laika pozitīvā varoņa meklējumiem, ar šim laikam raksturīgās un pašsaprotamās ideoloģijas pārnesumu citā laikā un savam laikam raksturīgo ideju meklēšanu pagātnē, ar pagātnes apdzīvošanu un pielāgošanu sava laika principiem. Suicīdā kā tradicionāli, jau kopš Antīkās civilizācijas laika ar indivīda augstākās brīvības izpratni saistītā aktā tiek saskatīta pasīva nepakļaušanās valsts varai, glēvulīga dezertēšana. Likumsakarīgi, ka stingri strukturētās sabiedrībās šāda izvēle marķēta izteikti negatīvi un nosodīta. Lai tā būtu valsts vara, kam rūp, lai bojā neietu darbaspējīgi pilsoņi, vai reliģija, kas izvēli izlemt cilvēka likteni atstāj Dieva ziņā.

Jaunākā latviešu proza padomju sistēmas ietvaros tēlotā suicīdā redz pozitīvi vērtētu izeju no indivīda un varas, valdošās padomju ideoloģijas konflikta. Suicīds ir iespēja dezertēt no komunisma cēlāju rindām un nepiedalīties visaptverošajā melošanā, tāpēc latviešu postpadomju proza indivīda izvēli mirt marķē pozitīvi, radot vai mēģinot radīt jauna tipa pozitīvo varoni — pilnīgu pretstatu padomju iekārtas ideālajam pilsonim. Veidot savu likteni ne pēc no augšas noteiktiem likumiem, bet pašai savu — kaut vai nāve būtu vienīgā iespēja — nozīmē izvēlēties vientulību. Reizē — pieteikt tiesības uz sava likteņa

lemšanu.

Likumsakarīga ir jaunākās latviešu prozas pievēršanās nesenās pagātnes, vēlinā stagnātiskā padomju perioda izvērtēšanai, savas pieredzes pierakstīšanai un pārrakstīšanai. Šajā kontekstā aktualizējas personības un varas konflikts, kur vara nozīmē personību destrukturizējošu spēku. Padomju laika vides un attiecību tēlojums jaunākajā latviešu prozā, pievēršanās šī laika cilvēku iekšējai pasaulei saistāmi ar vēlēšanos atklāt šīs vides ierobežotību, tās nospiedošo ietekmi, uzsverot prasību pēc indivīda bezkompromisa padošanās un dzīvošanas pēc varas noteiktiem likumiem, pretējā gadījumā draudot ar garīgu izolētību un nespēju integrēties sabiedrībā.

Atklājot cilvēku likteņus un to izvēli: būt par vai pret varas lēmumiem, tas ir, būt vai nebūt ar šo varu un būt vai nebūt iederīgiem savā laikā, izvēle nebūt, kas nozīmē būt ārpus, latviešu postpadomju prozā ir marķēta pozitīvi. Sabalsojoties ar sava laika vērtībām, kur sadarbība ar režīmu ir nevēlama un nosodāma pagātnes zīme, autors izvēlas pārrakstīt un pārvērtēt pieredzi, radīt jaunus varoņus, kas būtu derīgi jaunajā laikā.

Nostāšanās opozīcijā padomju laika garam un vispārpieņemto normu neatzišana ir pretrunā dzīvības instinktam, pretrunā vitālai vēlmei pielāgoties un izdzīvot par katru cenu — savukārt galējā brīvības un atbrīvošanās forma tik noslēgtā sabiedrībā ir brīvprātīga nāve. Pasaules kā cietuma, noslēgtas telpas un sastinguša laika nomācošā izjūta ietver padomju iekārtas stindzinošo raksturu, tās varu pār sabiedrības locekļiem. Par šī cietuma ekvivalentu kalpo dzelzs priekšsargs. Vienīgā iespējamā sacelšanās ir subjektīvs lēmums atteikties no dzīves cietumā. Gundega Repše romānā „Alvas klieziens” postulē: „Es nekad nekļūšu par padomju cilvēku.”²³¹, „Vien adrese — konservu bundžā ar kvalitātes zīmi — tā mums jāmaina. Mēs izklūsim, mīļais! Apsolu!”²³²

Sastingums, kas raksturīgs padomju laika tēlojumam, ir ideāls fons personības iekšējā strupceļa sajūtu un vēlmes, bet nespējas izrauties no ikdienā izšķīdušās realitātes attēlošanai. Pašnāvība ir veids, kā salauzt šo sastingumu, viskardinālākajā veidā pārtraucot bezjēdzīgo un nedrošo dzīvības vilkšanu. Suicīds tekstā ir sava veida protests, savas brīvās gribas manifestācija. Par padomju pieredzi, laikmetu un tā notikumiem rakstot ar laika distanci, vienīgais cieņas pilnais veids, kā nezaudēt savu patību, tiek saskatīts brīvprātīgā aiziešanā no dzīves. Šāds suicīda traktējums sasauca ar romantizēto priekšstatu par paša izvēlētu nāvi kā goda izpirkšanas iespēju.

Pievēršoties sava laikmeta postpadomiskās realitātes un padomju gadu mantojuma

²³¹ Repše G. Alvas klieziens — R., 2002. — 113. lpp.

²³² Repše G. Alvas klieziens — R., 2002. — 120. lpp.

atānošanai, daudzi gadsimtu mijas teksti skar būtiskus ar indivīda izvēles brīvības un valsts varas attieksmēm saistītus jautājumus, personības psiholoģiskā konflikta un iekšējā strupceļa izjūtām summējoties suicīdālā domā un rīcībā. Postpadomju realitātes ienākšana tekstā visbiežāk nozīmē nomācošas bezizejas un nolemtības aktualizēšanos, pašnāvība kā vienīgā izeja atbrīvoties no pagātnes negācijām prasa ļoti dārgu samaksu: atdodot ne vien visu pagātnē sasniegto, bet arī nākotnē sasniedzamo. Tā ļauj realizēt savas brīvības alkas, ar asu rāvienu izlauzties no fiziskajām, bet jo vairāk — garīgajām bijušā padomju cilvēka apziņas robežām, kad saprašanās ar ārpusē dzīvojušajiem nav iespējama — tā ir sarunāšanās atšķirīgās valodās, vientulības saasināšanās, robežu nostiprināšanās.

Jaunākā latviešu proza nenorobežojas no suicīda problēmas, apjukums pēc vecās sistēmas iziršanas un nespēja iekļauties jaunajā palielina pašnāvību skaitu realitātē, reizē paverot iespējas suicīda tematikas aktualizēšanās tendencēm literatūrā. Izvēle būt pret padomju varu, t. i., izvēle nebūt vispār kā vienīgā izeja latviešu postpadomju prozā marķēta pozitīvi, indivīda pašnāvībā saskatot iespēju izvairīties no bezkompromisa attiecībām ar iekārtu, kad palikt dzīvot nozīmētu iekļauties esošajā sabiedrības modelī. Konflikts starp indivīda vēlmēm un sabiedrības tam atvēlētu vietu atklājas arī A. Aizpurietes romāna „Nakts peldētāja” pirmajā daļā. „Vai visas valstis noved savus pilsoņus līdz tam, ka tie sāk lepoties ar likumu neievērošanu?”²³³

Pašnāvība kā kardināls lēmums piesaista lasītāja uzmanību, izsauc līdzjūtību vai tieši pretēji — novēršanos. Ja suicīds, ziedojot sevi kādai idejai vai vairākuma labuma nodrošināšanai ir varoņdarbs (Samsons) un daļā sabiedrības pelna pozitīvu vērtējumu, ja ne sajūsmu, ja suicīds egoistisku apsvērumu dēļ, mirstot nelaimīgas mīlestības vai apraiptā goda dēļ (Verters), var izraisīt vēlmi sekot un romantisku jūsmu par šo traģisko soli, tad vienkāršo ļaužu anomiskās pašnāvības, nespējot nodrošināt normālu eksistenci, neredzot iespēju izrauties no ikdienības un zaudējot cerības uz pozitīvām pārmaiņām, pelna līdzjūtību (N. Ikstenas „Apelsīns”). Literatūras interese par šādu stāstu ir vēlme pievērsties “mazā cilvēka” problēmām un nav saistāma ar pašnāvnieka heroizēšanas tendencēm, kas raksturo, piemēram, G. Repšes romānu „Alvas klieziens”.

Pārvērtējot pagātnes pieredzi, postpadomju proza vēsta par citiem, līdz tam uzmanības centrā nebijušiem notikumiem, varoņiem, problēmām: sākot no ticības paralēlajai pasaulei līdz homoseksuālismam, no alkoholisma līdz reliģijai. Interese par individuālo, subjektīvo un egoistisko ir daļa no šī procesa un nosaka arī mūsdienu prozas attīstības tendences.

²³³ Aizpuriete A. Nakts peldētāja. — R., 2000 — 47. lpp.

Mūsdienu prozas varonim nav raksturīga upurēšanās citu vārdā, bet gan egoistiskas intereses, nerēķināšanās ar citiem un šādu tiesību deklarēšana. Tāpēc mūsdienu prozā aktuāla suicidalitātes un indivīda brīvības problēma, kas saistīta arī ar prozas interesi par citādo, nenormālo, marginālo, par iekšējām pretrunām un to manifestēšanos psihiskā saslimšanā, nāvē.

3. 5. Sievietes suicīda motivācijas maiņa mūsdienu latviešu prozā

Sievietes suicīda diskursā atklājas sievietes lomas un vietas sabiedrībā un literatūrā maiņa. Ja 19./20. gs. mijas un 20. gs. pirmās puses autoru vīriešu latviešu prozas tekstos galvenais sievietes pašnāvības iemesls ir pievilta mīlestība un tās fiziskā ķermeņa determinētā neiederība vīrieša noteiktā pasaules modelī — pavestas jaunavas palikšana stāvoklī un bailes no ļauzu valodām, ja 20. gs. sākuma tekstos, mainoties sievietes sociālajai lomai sabiedrībā, pašnāvības iemesli ir saistāmi ar tās materiālo nenodrošinātību, tad 20. gs. beigu un 20./21. gs. mijas latviešu proza maina šo tradicionālo nošķirumu, sievietes suicīds tiek saistīts ar līdz tam vīrietim piedēvēto indivīda un sabiedrības, indivīda morāles un kolektīvo morāles normu, pilsoņa un valsts varas konfliktu. Tāpat kā viena gadsimta laikā ir mainījusies sievietes dzimumloma sabiedrībā, tā arī prozā šo maiņu atklāj citu suicīda iemeslu aktualitāte.

Latviešu klasiskajā prozā raksturīgais skaidrās un seksuāli nevainīgās sievietes, parasti baltās drēbēs ģērbtās jaunavas, tēls, sastopoties ar saviem instinktiem, savu seksualitāti, ko atmodina vīrietis, iet bojā. Pasīvās, nevainīgās un skaidrās sievietes kā vīrieša ideāla nāve ir saistāma ar ideālā un reālā konfrontāciju tekstā, ar autoru vēlmi atklāt šādas sievietes trauslumu un apkārtējās vides naidīgumu. Pretstatā tam mūsdienu proza sievietes bioloģisko diferenci un viņas seksualitāti neuzlūko kā pamatu suicidālās situācijas attēlošanai tekstā, lai arī tekstos joprojām nereti tēlotas līdzīgas situācijas un šo situāciju kontekstā piesaukta pašnāvības kā izejas iespēja.

Šāds skatījums spilgti atklājas arī A. Aizpurietes romānā „Nakts peldētāja”. Tā pirmajā daļā Vita tiek seksuāli aptraipīta, arī šeit ļoti simboliska ir baltās kleitas pieminēšana — „Mana baltā kleita guļ uz grīdas kā nosprādzis spoks.”²³⁴ Tas sasaucas ar gandrīz klišejisko

²³⁴ Aizpuriete A. Nakts peldētāja. — R., 2000 — 60. lpp.

balti ģērbtās un nesen iesvētītās pavestās jaunavas pašnāvnieces tēlu, kas raksturīgs iepriekšējo periodu prozai. Pēc tam Vita peld jūrā — lai attīrītos, lai piedzīvotu izvēli — aiziet vai atgriezties. Pārvarētā suicidālā krīze un iegūtā pieredze ir sākums jaunai pieaugušas sievietes dzīvei — līdz reizei, kad jau pavisam citu apstākļu, citu apsvērumu un izjūtu dēļ atgriešanās no ezera nav iespējama un Vita romāna finālā iet bojā. Turklāt jāuzsver, ka nevainības zaudēšana šai gadījumā ir veids, kā atklājas jaunas sievietes nonākšana sev svešā un naidīgā vidē, iepazīšanās ar to. Varbūt ne bez iemesla viņas pirmais vīrietis nav pašas istabā no iesaukuma slēptais latviešu puisis, bet komandējumā atbraucis krievs.

G. Repšes romāns „Ugunszīme” (1988) ir viens no retajiem mūsdienu tekstiem, kas ārļaulības bērna ieņemšanu atklāj kā centrālo problēmu, runājot par sievietes nonākšanu izvēles situācijā: uzņemties atbildību un rūpes par bērnu un savu likteni vai bēgt. Tā kā vēstītāja ir Magdas meita, kas ieguvusi ugunszīmi baznīcas formā, tātad ārļaulības bērns, jau sākotnēji ir skaidrs, ka tekstā atklātās suicidālās krīzes risinājums būs pozitīvs.

Teksts sākotnēji piesaka tradicionālu problēmas risinājumu pavestā jaunava nonāk suicidālā situācijā: Magda, kas palikusi stāvoklī, palīdzību meklē pie apkārtējiem, dodas pie Kārļa un tiek atraidīta. Tomēr atraidīta mīlestība nav iemesls pašnāvībai. “Pret Kārli bija aizvainojums, bet ne saplēsta mīlestība. Drīzāk iemācīta tradicionāla sajūta, ka Kārlim jā rūpējas par viņas likteni. Bet viņš to nedarīja. Uzrēja kā klaidonei un aizcirta durvis.”²³⁵ Magdai daudz būtiskāks ir nevis vīrieša, bet gan ģimenes noraidījums, tēva vienaldzība pret viņas likteni un apvainojumi, kas saistīti ar ārļaulības bērna ieņemšanu un palikšanu stāvoklī, vecāku cerību pievilšana. Tēva atraidītā sieviete metas degošā baznīcā, bet tiek izglābta un izdzīvo.

Ja klasiskajā latviešu prozā suicīda diskursā aktuāls pavestas jaunavas tēls, kas izvēlas mirt, glābjot apraipītās dzimtas godu, vai arī iet bojā citu cilvēku pārāk stingro morāles principu dēļ, jo nespēj rast vietu sabiedrībā un izturēt tās spiedienu, tad mūsdienu prozā šo situāciju pavada cita problemātika. Galvenokārt izmisums par situācijas strupceļu un nepieciešamība uzņemties atbildību par savu rīcību. Grūtniecība tiek uzlūkota kā slazds, kas ierobežo pašas lemtas nākotnes iespējamību.

Rugetta, kas pati spēlējas ar nāves un pašnāvības domām, uzzinājusi, ka citādi klusā un kārtīgā klasesbiedrene mēģinājusi izdarīt pašnāvību grūtniecības dēļ, noliedz šādas izvēles racionalitāti.

²³⁵ Repše G. Ugunszīme. — R., 1990. — 100. lpp.

„Masveidā visas palikušas trakas. Mūsu plīša Anna sarijusies 40 paciņas hinīna, lai tiktū vaļā no bērna. Bet viņa tak ticīgā! Māte Annu nekavējoties izņēma no skolas. Kas būs? Viņa vairs netiks debesīs. Kāda jēga tad bija piecpadsmit vai cik tur gadus iet baznīcā un lūgties, ja pati visu saķēza. Cerams, ka vismaz ar reizi nenomirs.”²³⁶

Šādas pašnāvības motivācijas noliegums raksturo mūsdienu prozas attieksmi pret sievietes suicīdu. G. Repše pozitīvi marķē suicīdu kā izeju no nepieciešamības integrēties padomju sabiedrībā strupceļa, Rugettas nāve ir sekas viņas vainas apziņai par nodarīto kaitējumu klasesbiedriem un visiem, kas minēti viņas dienasgrāmatās un tā rezultātā cietuši sankcijas — meitene netieši veicinājusi represijas, pati kļuvusi par varas mehānisma daļu.

Šajā kontekstā savdabīgi iezīmējas Jolantas inscenētais suicīds P. Bankovska romānā „Padomju Latvijas sieviete”. Sieviete ir nokļuvusi cietumā, jo dzīvu sadedzinājusi savu bērnu, kura tēvs gājis bojā, viņai līdz pēdējam brīdim šķitis, ka pietiks spēka palikt degošajā mājā, neizskriet ārā²³⁷. Cietumā pastāv aizliegums sarunāties ar viņu, pat tiek inscenēta Jolantas pašnāvība pakaroties, kas ir pārējo ieslodzīto sods par sava bērna slepkavību. Tomēr šim atgadījumam tekstā nav dominējošās nozīmes, tas ir veids, kā autors atklāj cietuma vides nežēlīgumu, brutalitāti.

Mūsdienās sievietes nevainīguma zaudējums nav iemesls viņas nāvei, un prozas tekstiem nav iemeslu par to diskutēt. Izņēmums, ja sabiedrības nosodījums pret ārļaulības bērnu un kritušu sievieti ir veids, lai tekstā atklātu sabiedrības noslēgtību — piemēram, P. Bankovska romānā „Sekreti. Pierobežas romance”, kas vēsta par noslēgto vecticībnieku diasporu. Romānā autora pozīciju pauž Kirjaks, kas atgriezies no karadienesta un sarunā ar māti uzzina, ka plānprātīgā Glikērija palikusi stāvoklī un tikusi izdzīta no mājas, apmetusies uz dzīvi šķūnī.

„— Viņa jau vēl bija pavisam meitene. Tāpat visu cauru laiku daudzījās pa mežu, Odžu purvu un lauku. Nekāds lielais strādātājs nebija. Ko ar tādu sarunāsi? Neko. Un tu vēl saki — baba vainīga. Baba brīdināja, ka labi nebeigsies. Un taisnība vien bija. Pareizi teica, ka dien un nakti dzirdot erceņģeļu taures. Neviens tā arī nezina, kas bija tā rugāju bērna tēvs. Ļaudis runāja, ka varbūt jaunais Meškovskis, bet ej nu tagadiņ sazini. Baba teiktu, ka velni. Vai antikrists. Pati jau neies stāstīt. Ko nu tur vairs. Dzīve ir dzīve. Viņa, muļķīte, tāpat neko nesaprata. Droši vien skraidītu pa lauku kā tāda stirna, kamēr bērns pats izkristu. Bet no ļaužu acīm jau nenoslēpsi. Būtu tu redzējis, cik tēvs toreiz bija nikns. No lielas dusmības splāva zili melnu. Piķi un zēveli. Labi, ka baba to visu nepiedzīvoja. Un tad abi

²³⁶ Repše G. Alvas kliedziens — R., 2002. — 96. lpp.

²³⁷ Bankovskis P. Padomju Latvijas sieviete — R., 2000. — 27. lpp.

ar Feoktistu izsprieda, ka Glikērijai no mums jāaiziet.

— Jāaiziet?

— Jā. Mājās nav nekādas palikšanas. Lai iet, kur deguns rāda. Viņa apmetās lielajā šķūnī. Tas notika vēl rudenī. Bērns piedzima taisni. Svētās Dievmātes templī ieviešanas dienā. Es jau tomēr pa kluso, tētiņam un Feoktistam nezinot, līdz šķūnim aizstaigāju. Kā šodien atminos — viņš gulēja sienā kā tāds Jēzuliņš. Bet vai nu Glikērija ar bērnu tiks galā? Nomira nabadziņš, i Filipa gavēņa beigās nesagaidījis.”²³⁸

Postpadomju latviešu prozā atklājas mūsdienu sabiedrībā valdošā vienaldzība pret cilvēka dzīvību, nāvi tekstā pieminot garāmejot vai tieši otrādi — tīksminoties par nāves iespējām un necenšoties meklēt iespēju dzīvot. Tāpēc paša izvēlēta nāve nav diskusiju avots, tikai fakts, kas tekstā atklāj kādas dzīves finālu. P. Bankovska romānā „Eiromonts” (2005) līdzīga situācija nav autora uzmanības vērtā un pavirši tiek aprakstīta pāris teikumos: „Vēlāk dzirdēju, ka pirms aizbraukšanas viņai bijis aborts. Un pēc tam viņa draudējusi izdarīt pašnāvību. Vai varbūt otrādi.”²³⁹

Pretstatā nevainības zaudējuma radītajai sevis sodīšanas tendencei, kas tomēr atklājas arī mūsdienu prozā, sievietes seksualitāte nereti ir izdzīvošanas garants. N. Ikstena stāstā „Naģe” Nadežda Mihailovna, kas jau no dzimšanas ir neglīta, pat kropla un pārmaiņu laikā palikusi bez darba un iztikas, kā arī dzīvesvietas, domā par nāvi. „Kā būtu, ja vairs nepārnāktu? Aizietu purvā un paliktu. Starp dzērveņu ciņiem un vaivariņiem. Apgultos baltajā, mitrajā sūnā, aizmigtu un piespiestu sevi nemosties. Gaidītu, varbūt ilgi gaidītu, līdz viņa nāks un paņems tevi. Nāvīte, smerķīte...”²⁴⁰ Tomēr izeja atrodas, Nadežda atrod savas dzīves piepildījumu prostitūcijā, vīriešu vajadzību apmierināšanā un rūpēs par pārējām sievietēm, kas tāpat stāv ceļa malā. Viņa pateicas Dievam, kas devis viņas dzīvei jēgu. Šādas izvēles pozitīvais apstiprinājums ir piekautās sievietes pirmsnāves monologs, kur viņa atceras savu vēlmi mirt baltās purva sūnās un ar gandarījumu atzīst: „Cik labi, ka ne toreiz, cik labi, ka tagad. Tagad viņai ir, ko dot.”²⁴¹ Prostitūcija un atmodinātā seksualitāte šai gadījumā piešķir jēgu sievietes dzīvei, kas citādi nav panesama — darba zaudējums bijis pārāk nopietns trieciens un atņēmis saturu viņas vientulīgajai dzīvei.

L. Muktupāvelas stāstā „Rozes Feklēnijai. Klusētājas pastāsts” Feklēnija sapurina visas pārējās sievietes, dod viņu dzīvēm jēgu un saturu, atklāj prostitūciju kā izdzīvošanas un citu glābšanas veidu. Viņas vitalitātes avots ir daudzajos gados uzkrātā seksuālā

²³⁸ Bankovskis P. Sekreti. Pierobežas romance. — R., 2003. — 55.–56. lpp

²³⁹ Bankovskis P. Eiromonts. — R., 2005 — 136. lpp.

²⁴⁰ Ikstena N. Naģe // Dzīves stāsti. — R., 2004. — 64. lpp.

²⁴¹ Ikstena N. Naģe // Dzīves stāsti. — R., 2004. — 69. lpp.

enerģija.

„— No caurejas un citām slimībām mūsu vagonš tukšojās, atstājot izvestās gar Krievijas dzelzceļa malu, bet tieši Feklēnija bija tā, kas ar savu nevaldāmi dzīvīgo sparīgumu, ar sevī apspiesto vulgaritāti sapurināja nīkt sākušās sievietes. Viņa it kā izlādēja pa daudzajiem gadiem apkalpoto vīriešu uzkrāto enerģiju.

Viņā kā akumulatorā vai baterijā bija saglabājušās jautrības pilnās nakts un dienas ar vīna smaržu, šņabja dvingu un visu, kas pieder mednieka azartam nogrābt badai un priekam kādu naivu zēniņu vai slīpētu kundziņu.”²⁴²

Latviešu jaunākajā prozā sievietes suicīdam ir daudz citu iemeslu, ne vien nepiepildīta mīlestība. Sieviete ienākot literatūrā — ne vien kā vīrieša aprakstītam literāram tēlam, bet kā rakstniecei, kas atklāj sievišķās pasaules daļas ainu, meklējumus un identitātes maiņu, — mainās arī sievietes tēls un nozīme tekstā. Šī sievietes tēla maiņa visasāk atklājas suicīdā — vispirms jau tāpēc, ka ar tā palīdzību literatūra pievēršas sievietes iekšējās pasaules tēlojumam, tās konfrontācijai ar ārējo, bieži vīriešu diktētos pasaules ainu, aktualizē sievietes identitātes meklējumus un šo meklējumu strupceļu viskardinālākajā veidā. Attieksme pret dzīvi un nāvi, pret dzīves jēgas meklējumiem atklāj sievietes vietu un lomu sabiedrībā tieši tāpat kā suicīds — nostāju pret dzīvi, pret nāvi, pret svarīgākajiem principiem, kas ir dzīvības vērti.

Kaut sievietes seksualitāte un viņas ķermeņa diference joprojām ir viens no viņas suicīda iemesliem — kā agrāko periodu, tā arī mūsdienu prozā, tomēr mainījusies attieksme pret to. Tā vairs nav tabu tēma, kuras aktualizācija prozas tekstā liecina par krīzes situācijas veidošanos. Ārlaulības bērna ieņemšana nav iemesls sievietes nāvei, pašsodīšanas tendencei. Seksualitāte drīzāk atklāj sievietes vitalitāti un saikni ar dzīvi.

Mainoties izpratnei par dzimumu sociālo uzvedību un arvien lielāku nozīmi iegūstot sievietes sociālajām funkcijām, kas maina abu dzimumu bioloģiskajā diferencē balstītos aizspriedumus, sieviete prozas tekstā iegūst citu lomu — ne vairs pasīvā vīriešu iedibinātās un sargātās kārtības vai kāda konkrēta vīrieša rīcības upure, kuras brīvprātīgajai nāvei lasītājos jāizraisa līdzjūtība, bet personība, kuras meklējumu un šaubu ceļš var vainagoties arī ar nāvi, tā pieļaujot iespēju, ka mirt drīkst arī viņa: māte, kas ir cilvēces sākums, un meita, kam būtu jābūt tās turpinājumam.

Nespēja integrēties jauna veida attiecībās, ieilgušās pārmaiņas, kas daļu sabiedrības novedušas izmisumā, nelabvēlīgie sociāli ekonomiskie faktori un nespēja iekļauties

²⁴² Muktupāvela L. Rozes Feklēnijai. Klusētājas pastāsts // Patiesu dzīvesstāstu ducis. — R., 2002. — 48. lpp.

sociālajā vidē, uzņemties atbildību nosaka personības krīzes rašanos.

Sievietes, rakstnieces, mātes sociālo identitāšu konflikta kontekstā pirmais A. Aizpurietes romāns akcentē pārejas laika situāciju, kad visgrūtāk klājas radošo profesiju pārstāvjiem, kam jāizvēlas starp radīšanu vai naudas pelnīšanu. Autobiogrāfisko motīvu ietekmē rakstniece atklāj šo lomu nesavietojamību — cieš vai nu ģimene, vai literatūra. Abos gadījumos sievieti pavada vainas sajūta — pret bērniem, ko viņa nevar apgādāt, vai pret tekstiem, ko, iespējams, neuzrakstīs nekad. Suicidalitāte šeit rodas no noguruma, no nebeidzamās cīņas, valsts vienaldzības pret saviem pilsoņiem, kā arī radošas sievietes neiederības ne savā valstī notiekošajos procesos, ne rietumu sabiedrībā. Šīs neiederības radīto vientulības sajūtu pavada eksistenciālas skumjas par satikšanās, dialoga neiespējamību, drošās tagadnes neizbēgamo zaudējumu un pozitīvas nākotnes neiespējamību.

Amandas Aizpurietes romānā „Nakts peldētāja” Vitas vainas sajūta par nespēju iekļauties pareizi dzīvojošā un izdzīvojošā sabiedrībā, nespēju nodrošināt normālu savu un bērnu materiālo eksistenci izraisa suicidālās domas, jo sieviete, palikusi bez vīrieša atbalsta jeb atteikusies no tā, asu sociālo pārmaiņu laikā drīz pēc padomju iekārtas sabrukuma nespēj materiāli uzturēt savus bērnus. Romāns liecina par nobriedušas personības krīzi, kas nogurusi būt ārpus — aiz naudas un valodas barjeras, būt citāda — neatbilstoša pareizas sievas vai mātes statusam, jo, atsaucoties uz Regīnas Ezeras romānu „Nodevība”, sieviete rakstniece abos gadījumos ir vainīga — kad nodod savu talantu un kad nodod ģimeni.

Būtisku jautājumu loku veido indivīda un masas attiecības, indivīda līdzdalība totalitāras varas pastāvēšanas nodrošināšanā, tā loma sabiedrībā rūgstošos procesos, kur svarīga tieši viņa atbildība un vainas sajūta, kas šoreiz atbildīgos nedala vīriešos un sievietēs, bet mūsdienu prozas teksta centrā rāda sievieti. Sievietes un varas attiecību izvērsums tekstā, sievietes kā domājošas būtnes, kas atbildīga par pieņemtajiem lēmumiem, pieteikums latviešu prozā ļauj runāt par dzimumlomu un tradicionālas dzimumdiferences izmaiņām tekstā. Sievietes vainas sajūtas atklāšanās tekstā ļauj labāk saprast viņas lomu un pienākumus, tiesības un morālos ierobežojumus — robežas, kuru pārkāpšana izraisa vainas sajūtu.

Postpadomju prozā sievietes vainas iemesls ir ne vien fiziskās nevainības zaudēšana, seksuālas dabas noziegšanos pret sabiedrības normām, viņas ķermeņa sākotnējās neskartības un tīrības, kas to saista ar nevainīgās jaunavas kultu, zaudējums, bet arī atbildība par nodevību, par kādu nelabojamu nodarījumu, kuras iemesls bijusi viņas rīcība. Ja pirmā modeļa iezīmes var saskatīt tādos tekstos kā G. Repšes romāns „Ugunszīme” —

grūtās Magdas izraidīšana no tēva mājām un tai sekojoša mešanās uguns liesmās, G. Repšes romāns „Alvas klieziens” — Rugettai skolā uzliktais maukas zīmogs, G. Bankovska romāns „Čeka, bumba un rokenrols” — Evas pazemojošās vainas sajūtas un medikamentu pārdozēšanas iemesls ir seksuāla varmācība, viņas izvarošana, tad otrs atklājas G. Repšes romānā „Ēnu apokrifis” — Nīnas saistība ar vīrieša pašnāvību, kas notikusi viņas dēļ, G. Repšes romānā „Alvas klieziens” — Rugettas rakstītie teksti ir nodevuši klasesbiedrus, jo viņa nejauši kļuvusi par mediatoru, kuras rakstītais sasniedz skolas vadību un ļauj īstenot represijas, A. Aizpurietes romānā „Nakts peldētāja” — Vita jūtas atbildīga par smago postpadomju sociālo apstākļu noteikto nespēju realizēt savu talantu, vienlaikus nezaudējot mātes un sievas lomu, viņas vainas sajūtu rada nespēja pārmaiņu laikā būt labai mātei, kas spētu saviem bērniem dot labāko, un rakstniecei, kas īstenotu savu talantu.

Ja sākotnēji centrālais sievietes suicīda iemesls latviešu klasiskajā prozā ir bijis tās ķermeņa un sabiedrības morāles normu pārkāpšanas determinēts — vistipiskākā pašnāvniece ir jaunava, kas zaudējusi nevainību, nav ieguvusi vīrieša aizbilstamību un nevar pastāvēt esošajā sabiedrības modelī, tad jaunākajā prozā tam ir cita motivācija — sievietes kā indivīda atbildība un iespēja bēgt no šīs atbildības, no naidīgās pasaules, pašas izvēlēta nāvē saskatot izeju no sasaistošā dubultmorāles tīkla, no pasaules kā cietuma.

Nobeigums

Suicīds ir nopietna mūsdienu pasaules problēma, kas Latvijā sevišķu aktualitāti ieguvusi 20. gs. 90. gadu pirmajā pusē, kad pēc PSRS politiskās, ideoloģiskās un saimnieciskās sistēmas sabrukuma pārejas laika specifikas dēļ tiek sasniegts augstākais pašnāvību īpatsvars 20. gs. vēsturē un viens no augstākajiem sava laika rādītājiem Eiropā. Savukārt indivīda nespēja integrēties sava laika sabiedrībā un piemēroties tajā notiekošajām straujajām pārmaiņām, nogurums no tām izraisa atsvešināšanās tēmas aktualizēšanos literatūrā un suicīda motīva aktualitāti mūsdienu latviešu prozā.

Prozas pievēršanās subjektīvai sajūtu un pieredzes dokumentēšanai un objektīvā skatījuma ignorance sevišķi aktuāla pārejas laika sabiedrībā, kur indivīds jūtas apjucis straujo pārmaiņu un veco vērtību zuduma dēļ un saskaras ar nepieciešamību identificēties ar jauno, kas tikai veidojas, vēl nav tapis un definēts. Pārejas laika prozas interese par suicīdu saistāma ar autora vēlmi definēt attieksmi pret būtiskiem jautājumiem, dzīvību un nāvi, indivīda izvēli un šīs izvēles ierobežotību, viņa atbildību sevis, sabiedrības un morāles likumu priekšā. Vienlaikus tas ir veids, kā vēstīt par sava laika negatīvo pieredzi, indivīda nespēju integrēties sabiedrībā, vilšanos ideālos un kopības idejās.

Padomju realitātes un laika tēlojums, aktualizēšana ir pieredzes dokumentēšanas veids, arī apliecinājums krasajām pārmaiņām, kas ar sabiedrību ir notikušas tik īsā laikā, bet kas bijušas traumējošas lielai sabiedrības daļai. Vēršanās pagātnē un padomju pieredzes aktualizēšana ir mīta par labo un drošo eksistenci, par labajiem laikiem noārdīšana, tiecoties atklāt personības ierobežoto brīvību. Vēlme atbrīvoties manifestējas sievietes suicidālajā domā vai pat rīcībā.

Mūsdienu latviešu proza nenorobežojas no suicīda tēmas, apjukums pēc vecās sistēmas iziršanas un nespēja iekļauties jaunajā palielina pašnāvību skaitu realitātē, taču reizē, nozīmi zaudējot daudziem tabu un noklusēšanas tradīcijai, prozā ienāk suicīda motīvs. Autors tekstā atklāj ceļu pretī šai izvēlei un sniedz tās pamatojumu, runājot visu to vārdā, kas ir domājuši par pašnāvību, gribējuši vai mēģinājuši to izdarīt, kā arī to vārdā, kas ir miruši brīvprātīgā nāvē.

Suicīda motīva esamība tekstā ir saistīta vispirms ar paša rakstnieka, tad ar sabiedrības attieksmi pret pašnāvību un šī attieksme savukārt sakņojas sava laika ētiskajos, reliģiskajos priekšstatos par dzīvības un nāves attieksmēm, priekšstatos par indivīda brīvību, kā arī, bez

šaubām, politiskajā, ekonomiskajā un sociālajā situācijā kā šo brīvību ierobežojošā — lielākā vai mazākā mērā — faktorā. Visi šie apstākļi veido indivīda un sabiedrības attiecības, kas atklājas literārā tekstā, atsedzot sabiedrībā valdošos priekšstatus, to lomu indivīda dzīvē, kā arī suicīda tēmas aktualitāti šī perioda prozā.

Mūsdienu prozas teksti, pievēršoties suicīda tēmai, galvenokārt uzsver suicidālās motivācijas, subjektīvās pieredzes un skatījuma nozīmi, tiecoties pārradīt un dažādot pagātņi, dokumentēt tagadni un tās negācijas un iezīmēt nākotni vai tās neiespējamību. Suicīds tekstā saistāms ar indivīda un sabiedrības attieksmju atklāšanu, ar diskusiju par šiem jautājumiem, ar šo attieksmju izmaiņām un robežu pārveidošanu.

Blakus tradicionālajiem sievietes suicīda iemesliem nelaimīgas mīlestības un pavestas nevainības dēļ aktualizējas tādas tēmas kā sievietes identitātes meklējumi, vilšanās esošajā pārmaiņu laika sabiedrībā un tās vērtību maiņā, distancēšanās no sabiedrībā notiekošajiem procesiem, tās radītajām un pārņemtajām vērtībām, kā arī esošā noliegums, visbeidzot — pašnoliegšanās, ko izraisījuši dažādi apstākļi. Mūsdienu proza dzimumdiferences skatījumā par būtiskāko sievietes kā indivīda galējās brīvības — brīvības pašai izvēlēties savu likteni — izpausmi atklāj suicīdu.

Sievietes suicīda aktualitāte mūsdienu latviešu prozā saistāma ar autora dzimumu, respektīvi, sieviešu rakstnieču pārsvaru mūsdienu prozā, kā arī sievietes kā citādā, tradicionālajam opozicionārā, skatījuma aktualitāti, viņas paustā subjektīvā viedokļa nozīmi. Sievietes suicīds jaunākajā latviešu prozā ļauj atklāt būtiskus jautājumus, kas skar literatūras tematikas robežas, aktualizējot tabu tēmu ienākšanu literāros tekstos, pieredzes robežu paplašināšanos, un rāda ne vien suicīda kā humānās pieredzes fenomena reflektēšanu literārā prozas tekstā, bet arī sievietes kā indivīda (bet varbūt indivīda vispār, ne tikai sievietes) lomu attiecīgā laika sabiedrībā, sociālajā, politiskajā, ekonomiskajā un kultūras vidē.

Aktualizējot sievietes kā indivīda tiesības un pienākumus — tiesības izvēlēties aiziet no šīs pasaules un pienākumu dzīvot — literatūra var tikt uzskatīta par sabiedrībā notiekošo procesu, uzskatu par sievietes vietu un lomu sabiedrībā maiņas indikatoru, kas atklāj būtiskas, bet noklusētas sava laikmeta noskaņu strāvas, tekstā aktualizējies sievietes kā domājošas būtnes protests pret atrašanos ierobežojošos apstākļos, indivīda un varas konflikts.

Postpadomju posmam raksturīgā pāriešana no kopīpašuma uz privātīpašumu sasaucas ar tendenci, kas raksturo mūsdienu latviešu kultūru un literatūru — virzību no objektīvā uz subjektīvo, no normētā uz mainīgo, no vispārējā uz konkrēto, no obligāti noteiktā uz

nejaušības virzīto, no masas uz indivīdu, no abstrakta ideālā varoņa uz konkrētu subjektu ar visām tam piemītošajām vājībām, no stabilā, noteiktā, drošā uz nedrošo, mainīgo, plūstošo, no sociālistiskā reālisma pūlēm radīt ideālo realitāti uz postmoderno šķietamību.

Pētījuma gaitā suicīda diskursā aktualizētas indivīda un sabiedrības, radošas personības un varas attiecības, indivīda vēlmju un sabiedrības kopuma interešu konflikts, atzīmējot postpadomju prozai piemītošo tendenci apgūt, izvērtēt, absorbēt pagātnes mantojumu, pielāgojot mūsdienu sabiedrības uzskatu sistēmai, kas nosaka kā pastiprinātu mūsdienu autoru interesi par Latvijas vēsturi, bieži pat viena teksta ietvaros liecinot par vēsturiskiem notikumiem gandrīz gadsimta garumā, tā tendenci pārrakstīt šo vēsturi, pielāgojot mūsdienu skatījumam, dažādojot tās vērtējumu, prozas tekstā atklājot subjektīvu, visbiežāk perifērijā esoša un notikumus ietekmēt nespējoša indivīda pozīciju.

Mūsdienu latviešu prozā sievietes suicīda diskursā svarīgas indivīda un varas, indivīda un valsts, indivīda un sabiedrības attiecības, jo posttotalitārā sabiedrība, cenšoties norobežoties no totalitārisma ietekmes un reizē balstoties savā pagātnē, meklē līdzsvaru starp indivīda tiesībām būt brīvam, pašam pieņemot būtiskus lēmumus, un sabiedrības, kuras intereses pārstāv valsts un vara, interesēm. Šī iemesla, kā arī pārejas laika literatūrai raksturīgās sociālās realitātes ietekmes uz tekstu, tā tematiku un problemātiku un indivīda subjektīvo sajūtu, viņa izvēles un brīvās gribas atspoguļojuma dēļ svarīgi aktualizēt vairākus suicīda izpētes diskursus: socioloģisko, psiholoģisko un filozofisko.

Suicīdam šajā uzskatu sadurē — galējā individuālismā un jebkura individuālisma aizliegumā, respektīvi, tiesībām mirt un aizliegumam dezertēt — atvēlama būtiska vieta, postpadomju prozā suicīds kļūst par atslēgas punktu, kas ļauj ieraudzīt šī laika literatūrai raksturīgo, aktuālo, atklāj autora uzskatus par tādiem metafiziskiem fenomeniem kā esamība un nāve, Dievs un mūžība, viņa attieksmi pret sevi un citiem cilvēkiem, autora personības koncepciju, uzskatus par indivīda un sabiedrības, indivīda un varas, valsts attieksmēm.

Šādā kontekstā svarīgs jautājumu loks ir saistīts ar sievietes kā otrā dzimuma, kas bieži atstumts no varas pozīcijām un nevar ietekmēt būtisku politisku un ekonomisku lēmumu pieņemšanu, suicīdu. Sievietes suicīds šajā gadījumā ir veids, kā viņai paust savu protestu pret apstākļiem, ko nav iespējams mainīt. Latviešu postpadomju prozā aktuāla ir sievietes brīvprātīgā nāve kā būtisks viņas izvēles un atbrīvošanās akts, bieži tā ir viņas dzīves kulminācija. Turklāt jāuzsver paradokss, ka pretstatā salīdzinoši zemajam sieviešu pašnāvību līmenim Latvijas sabiedrībā mūsdienu prozas tekstos ir daudz sieviešu pašnāvību, kas atklāj attālināšanos no vērtību zaudējušās pagātnes un jaunas un vēlamas

nākotnes meklējumiem un nespēju identificēties ar naidīgo, nedrošo tagadni. Sievietes suicīds mūsdienu latviešu prozā pamatā saistāms ar uzskatu par viņu kā individu, kas pati tiesīga lemt savu likteni un atklāj autora pozīciju dzimumdiferences skatījumā.

Sievietes suicīda izpēte mūsdienu latviešu prozā atklāj raksturīgu tendenci — suicīds prozas tekstā piedāvā iespēju norobežoties no pārejas laika negācijām, kā arī iepriekšējā perioda pieredzes, tā veidojot jaunu indivīda identitāti un saglabājot neskartu viņa vainas apziņu, viņa viedokli kā opozīciju varas un sabiedrības vairākuma gribai, kas bez tam sievietes suicīda diskursā ļauj atzīt dzimumaizspriedumu aktualitātes maiņu mūsdienu prozā. Literatūra pārejas laika procesu kontekstā šādā skatījumā uztverama kā sabiedrības uzskatu paudēja, tā dokumentē sabiedrības integrācijas un formēšanās procesus, kad veidojas jauna tipa kolektīvā identitāte, tāpēc suicīds kā būtisks izvēles akts atklāj aktuālākos konflikta veidošanās cēloņus un sava laika problēmas.

Blakus mūsdienu prozai raksturīgo tendenču un tajā plaši izmantotā suicīda motīva izpētei pētījums ietver interesi par autoru sniegto pozīciju suicīda jautājumā: galvenokārt tā ētisko vērtējumu, kas nosaka prozas teksta varoņa atbildību par šo rīcību indivīda un sabiedrības attiecību kontekstā, kā arī aktualizē indivīda un sabiedrības, arī indivīda un varas attiecību, individuālisma un kolektīvisma pretstatu nozīmi mūsdienu latviešu prozā. Kopumā tas ļauj mūsdienu latviešu prozai raksturīgos suicīda motīva izmantošanas veidus saistīt ar tradicionālo suicidalitātes izpratni un traktējumu Eiropas kultūrā un literatūrā: kā indivīda brīvības un atbildības, dzīves jēgas meklējumu un nolieguma jautājumu.

Suicīda motīvs mūsdienu latviešu prozā pamatā tiek izmantots indivīda subjektīvo ar negatīvo pieredzi saistīto izjūtu izteikšanai, uzsverot ierobežotības, brīvības alku un neiespējamības atbrīvoties nozīmi. Šis motīvs izmantots autobiogrāfiskās pieredzes izteikšanai, kā arī integrācijas grūtību atklāšanai, raksturojot indivīda un sabiedrības attiecības: strupceļa sajūtu, savas telpas neiespējamību un brīvības alkas, izrietoši – pašnāvību atklājot kā iespēju izvairīties no šiem ierobežojumiem un dzīvot pēc pašas noteiktiem likumiem.

Dzīvības un nāves attieksmju aktualitāte mūsdienu latviešu prozā, indivīda un sabiedrības attiecību problemātikas traktējums, kā arī suicīda motīva izmantojums un nozīme tekstā ļauj apgalvot, ka sievietes suicīda kā tabu tēmas ienākšana latviešu prozā ir viens no veidiem, kā tā reagē uz sava laika sociālās un literārās vides pārmaiņām, noliedzot tradīcijas akceptēto un meklējot jauno, izaicinošo, citādo.

Literatūras saraksts

Avoti

Primārie avoti

1. Ābele I. Sniega laika piezīmes. — R.: Atēna, 2004. — 412 lpp.
2. Ābele I. Uguns nemodina. — R.: Atēna, 2001. — 166 lpp.
3. Aizpuriete A. Nakts peldētāja — R.: Daugava, 2000. — 108 lpp.
4. Bankovskis P. Čeka, bumba un rokenrols — R., Valters un Rapa, 2002. — 304 lpp.
5. Bankovskis P. Eiroremonts. — Rīga: Valters un Rapa, 2005 — 524 lpp.
6. Bankovskis P. Ofšors. — R.: Valters un Rapa, 2006. — 110 lpp.
7. Bankovskis P. Padomju Latvijas sievietes — R.: Enigma, 2000. — 133 lpp.
8. Bankovskis P. Sekretī. Pierobežas romance. — R.: Valters un Rapa, 2003. — 180 lpp.
9. Bankovskis P. Skola. — R.: Valters un Rapa, 2006. — 224 lpp.
10. Ikstena N. Dzīves stāsti. — R.: Atēna, 2004. — 120 lpp.
11. Ikstena N. Dzīves svinēšana. — R.: Atēna, 1998. — 124 lpp.
12. Ikstena N. Jaunavas mācība. — R.: Atēna, 2001. — 148 lpp.
13. Manfelde A. Adata. — R.: AGB, 2004. — 248 lpp.
14. Muktupāvela L. Patiesu dzīvesstāstu ducis. — R.: Daugava, 2002. — 208 lpp.
15. Neiburga A. Stum, stum — R.: Valters un Rapa, 2004 — 248 lpp.
16. Repše G. Alvas klieziens // Smagais metāls I — R.: Pētergailis, 2002. — 140 lpp.
17. Repše G. Ēnu apokrifis. — R.: Preses Nams, 1996. — 176 lpp.
18. Repše G. Ludovika zeme. — R.: Pētergailis, 2004. — 80 lpp.
19. Repše G. Sarkans. — R.: Preses Nams, 1998. — 144 lpp.
20. Repše G. Septiņi stāsti par mīlu // Repše G., Rožkalne A. Poētiskā anatomija. — R.: Pētergailis, 1999. — 177.–285. lpp.
21. Repše G. Šolaiku bestiārijs. — R.: Daugava, 1994. — 208 lpp.
22. Repše G. Ugunszīme. — R.: Liesma, 1990. — 146 lpp.
23. Repše G. Vara rati // Smagais metāls II — R.: Dienas Grāmata, 2006 — 164 lpp.
24. Repše G. Vara rati // Smagais metāls II — R.: Dienas Grāmata, 2006. — 164 lpp.
25. Stāsti. Prozas lasījumi klātienē un neklātienē. 2005 — 2006. — R.: Dienas Grāmata, 2006. — 228 lpp.

Sekundārie avoti

1. Ādamsons E. Abakuka krišana // Dāvana. Īsprozas pilnīgs kopoījums (1928-1944) (sast. Lazareva A.). — R.: Daugava, 2000. — 126.–139. lpp.
2. Ādamsons E. Gājiens ar lopiem // Dāvana. Īsprozas pilnīgs kopoījums (1928-1944) (sast. Lazareva A.). — R.: Daugava, 2000. — 167.–182. lpp.
3. Belševica V. Baltā sieva // Proza. Raksti (Sast. Inta Čaklā). — Rīga: Jumava, 2001. — 87.–107. lpp.
4. Blaumanis R. Baltais // Kopoti raksti 8 sēj. (sast. K. Egle), 2. sēj. — R.: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1958. — 130.–157. lpp.
5. Blaumanis R. Pērkoņa negaiss // Kopoti raksti 8 sēj. (sast. K. Egle), 1. sēj. — R.: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1958. — 37.–61. lpp.
6. Blaumanis R. Raudupiete // Kopoti raksti 8 sēj. (sast. K. Egle), 1. sēj. — R.: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1958. — 151.–175. lpp.
7. Blaumanis R. Romeo un Jūlija // Kopoti raksti 8 sēj. (sast. K. Egle), 2. sēj. — R.: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1958. — 161.–186. lpp.
8. Ezera R. Nakts bez mēnesnīcas // Raksti 3 sēj., 2. sēj. — Rīga: Nordik, 2001. — 133.–219. lpp.
9. Ezera R. Pati ar savu vēju. Nodevība // Raksti 3 sēj., 2. sēj. — Rīga: Nordik, 2001. — 391.–564. lpp.
10. Ezera R. Pūķa ola // Raksti 3 sēj., 3. sēj. — Rīga: Nordik, 2001. — 277.–415. lpp.
11. Flobērs G. Bovarī kundze. — R.: Avots, 1992. — 376 lpp.
12. Freimanis A. Leģenda par skaisto grēcinieci Marjatu. // Karogs. — R., 2002. — Nr. 4. — 76.–116. lpp.
13. Gēte J. V. Fausts. — R.: Zvaigzne ABC, 1998. — 496 lpp.
14. Gēte J. V. Jaunā Vertera ciešanas. — R.: Liesma, 1979. — 126 lpp.
15. Indrāne I. Lazdu laipa. — R.: Liesma, 1974 — 632 lpp.
16. Jaunsudrabiņš J. Aija. — R.: Latvijas Valsts izdevniecība, 1957. — 404 lpp.
17. Kaudzītes R. un Kaudzītes M. Mērnieku laiki. — R.: Liesma, 1980. — 536 lpp.
18. Kaudzītes R., Kaudzītes M. Mērnieku laiki. — R.: Latvijas Valsts izdevniecība, 1964. — 448 lpp.
19. Lācis V. Zvejnieka dēls. — R.: Liesma, 1967. — 454 lpp.
20. Liepa A. Magoņu pļavā. — R.: Daugava, 1998. — 190. lpp.
21. Līgotņu J. Grietiņas pirmā un pēdējā mīlestība. // Kopoti raksti 4 sēj. — Cēsis, 1925.

- 3. sēj. — 93. — 110. lpp
22. Līgotņu J. Pašnāvniece. // Kopoti raksti 4 sēj. — Cēsis, 1925. — 3. sēj. — 308.–330 lpp.
 23. Naaizmierstule. Ceīņa par kuortas izvēli. // Lauku zīdi — Rēzekne.: Dorbs un Zineiba, 1934. — 480 lpp.
 24. Poruks J. Iz maniem bērņības laikiem. Misionārs // Mājās un ceļā. — R.: Liesma, 1989. — 14.–21. lpp.
 25. Poruks J. Odžinkas purvs. // Mājās un ceļā. — R.: Liesma, 1989. — 45.–53. lpp.
 26. Poruks J. Pērļu zvejnieks // Izlase. — R.: Zvaigzne, 1984. — 47.–147. lpp.
 27. Pumpurs A. Lāčplēsis, latvju tautas varonis. Latvju eposs. — R.: Zinātne, 1988. — 350 lpp.
 28. Purapuķe Jānis. Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes: Iz Baltijas arāju dzīves. — Rīga: Zinātne; 1990. — 189 lpp.
 29. Skalbe K. Bendes meitiņa // Pasakas. — R.: Liesma, 1979 — 111.– 115. lpp.
 30. Skalbe K. Ezerieša meita // Pasakas. — R.: Liesma, 1979 — 37.– 48. lpp.
 31. Skalbe K. Gulbju jaunava // Pasakas. — R.: Liesma, 1979 — 257.– 259. lpp.
 32. Skalbe K. Sarkanā puķe // Pasakas. — R.: Liesma, 1979 — 247.– 248. lpp.
 33. Skalbe K. Sarkanā puķe. // Raksti 6 sēj. — Stokh: Daugava, 1952. — 292.– 293. lpp.
 34. Upīts A. Sieviete. — R.: Liesma, 1983. — 220 lpp.
 35. Upīts A. Zaļā zeme. — R.: Liesma, 1987. — 750 lpp.

Palīgliteratūra

Monogrāfijas un rakstu krājumi

1. Andree M. Wenn Texte töten: über Werther, Medienwirkung und Mediengewalt. — München: Fink, 2006. — 247 lpp.
2. Baden H. J. Literatur und Selbstmord: Cesare Pavese, Klaus Mann, Ernest Hemingway. — Stuttgart: Klett, 1965. — 229 lpp.
3. Baumann U. Vom Recht auf den eigenen Tod: die Geschichte des Suizids vom 18. bis zum 20. Jahrhundert. — Weimar: Böhlau, 2001. — 407 lpp.
4. Berelis G. Latviešu literatūras vēsture no pirmssākumiem līdz 1999. gadam. — R.: Zvaigzne ABC, 1999. — 325 lpp.

5. Berelis G. Neēd šo ābolu, tas ir mākslas darbs. Postmodernisms un latviešu literatūra. — R.: Atēna, 2001. — 244 lpp.
6. Berelis, Guntis. Latviešu literatūras vēsture: No pirmajiem rakstiem līdz 1999. gadam. — Rīga: Zvaigzne ABC, 1999. — 335 lpp.
7. Biet P. Suicidalitāt als Problem christlicher Ethik. — Regensburg: Rodener, 1990. — 237 lpp.
8. Bilden H. Geschlechtsspezifische Sozialisation // Hurrelmann K. Handbuch des Sozialisationsforschung. — Weinheim; Basel: Beltz Verlag, 1991. — 750 lpp.
9. Born A. Regulation persönlicher Identität im Rahmen gesellschaftlicher Transformationsbewältigung. — Münster [u. a.]: Waxmann, 2002. — 173 lpp.
10. Brunner Cl. Männerwaffe Frauenkörper?: zur Geschlecht der Selbstmordattentate im israelisch — palästinensischen Konflikt. — Wien: Braumüller, 2005. — 162 lpp.
11. Buceniece E. Kad sievietes anatomija vairs nav liktenis. // Feministica Lettica II — R., 2001. — 115.–119. lpp.
12. Buceniece E. "Fausts" no feminisma viedokļa. // Rainis un Gēte: "Fausta" tulkojuma simtgade. — R.: Nordik, 1999. — 225.–234. lpp.
13. Cahn Z. G. Suicide in French thought from Montesque to Cioran. — Lond., NY: Peter Lang, 1998. — 438. lpp.
14. Cohen R. Das Problem des Selbstmordes in Stefans Zweigs Leben und Werk. — Bern [u. a.]: Lang, 1982. — 374 lpp.
15. De Leo D., Diekstra R. F. W. Depression and Suicide in Late Life. — Toronto [u. a.]: Hogrefe & Huber Publishers, 1990. — 177.– 197. lpp.
16. Deutsche Literaturgeschichte — Stuttgart, 1992. — 628 lpp.
17. Dubiņa I. Dzīves stāstu stāstītāja // Nora Ikstena. Īsproza. — R.: Zvaigzne ABC, gads? — 3.–18. lpp.
18. Dworkin G. Euthanasia and physician — assisted suicide — Cambr.: Cambridge Univ. Press, 1998. — 133. lpp.
19. Egle R., Upīts A. Pasaules rakstniecības vēsture. — R.: A. Gulbis — 1., 3. sēj.
20. Flaake K., John Cl. Weibliche Adoleszenz. Räume zur Aneignung des Körpers. Zur Bedeutung von Mädchenfreundschaft in den Adoleszenz.
21. Flaake K., King V. Weibliche Adoleszenz: zur Sozialisation junger Frauen. — Weinheim [u. a.]: Beltz, 2003 — 278 S.
22. Freids Z. Totēms un tabu. — R.: Minerva, 1995. — 206 lpp.

23. Freytag R. Geschlecht und Suizidalität. — Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2001. — 168 lpp.
24. Freud S. Gesammelte Werke Bd. 8. — Fr. am Main: Fischer 1990 — S. 64.
25. Gerisch B. Auf dem leib geschrieben // Aber mein Inneres überlasst mir Selbst. Verstehen von suizidalen Erleben und Verhalten. — Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2000. — 78.–110. lpp.
26. Gilligan C. In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development — Cambridge: Harvard Univ. Press, 1982.
27. Gosילו H. Dehexing Sex. Russian Womenhood During and After Glasnost — Michigan: The University of Michigan Press, 1996. — 184 lpp.
28. Grolman E. Suicide: Prevention, Intervention, Postvention. — NY., 1988. lpp
29. Henseler H. Narzisistische Krisen: zur Psychodynamik des Selbstmords. — Reinbek bei Hamburg: Rowolt, 1974. — 201 S.
30. Jugāne V. Sakārtotājas piezīmes // Latviešu jaunākās prozas izlase. — R.: Zvaigzne ABC, 1995. — 5.–9. lpp.
31. Jurēvica J. Ieskats senajās latviešu ziedošanas tradīcijās. // Kultūras krustpunktu meklējumi. — R.: Latvijas Kultūras akadēmija, 1998 — 141.–166. lpp.
32. Kalniņa I. Atlasa tupelīte: Par Jāņa Purapuķes romānu "Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes." // Feministica Lettica un — R.: Zinātne, 1999. — 104.–110. lpp.
33. Kamī A. Dumpīgais cilvēks. — R.: Daugava, 2003. — 368 lpp.
34. Kamī A. Mīts par Sīsifu. — R.: Daugava, 2002. — 192 lpp.
35. Katzschmann C. Selbstzerstörer — Köln [u. a.]: Böhlau, 2003. — 328 lpp.
36. Kindler S. Ophelia. Der Wandel von Frauenbild und Bildmotiv. — Berlin: Reimer, 2004. — 256 lpp.
37. Lāms O. Sievišķu tikumi netikumos un sievišķu tikumi augstie. // Feministica Lettica un — R.: Zinātne, 1999. — 19.–28. lpp.
38. Lange D. Warum will Frankenstein's Monster sterben?: Selbstmord im englischen Roman des 19. Jahrhunderts. — Heidelberg: Winter, 2005. — 348 lpp.
39. Langerberg-Pelzer G. Das Motiv des Selbstmords in der deutschen Literatur der Jahrhundertwende. — Aachen, Techn. Hochsch., Diss., 1995. — 233 S.
40. Lasmane S. Rietumeiropas ētika no Sokrata līdz postmodernismam. — R.: Zvaigzne ABC, 1998. — 192 lpp.
41. Latviešu literatūras vēsture 3 sēj. — R.: Zvaigzne ABC, 2001
42. Latviešu literatūras vēsture 6 sēj. (sast.) — R.: Literātūra, 1935. — 1937.

43. Latviešu rakstnieku portreti. 70.–80. gadi. — R.: Zinātne, 1994. — 264 lpp.
44. Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 2005 — R., 2005. — 208. lpp.
45. Lembach Cl. Selbstmord, Freitod, Suizid: Diskurse über das UnSägliche. — München: Akad. Verlag, 1998. — 249 lpp.
46. McLeer K. Dueling: The cult of horror in fin-de-siècle Germany. — Princenton: Princenton Univ. Press, 1994 — 268 lpp.
47. Minois G. History of Suicide. Voluntary Death in Western Culture. — Balt. & Lond.: The Johns Hopkins Univ. Press, 1999. — 390 lpp.
48. Mischler G. Von der Freiheit, das Leben zu lassen: Kulturgeschichte des Suizids. — Hamburg [u. a.]: Europa Verlag, 2000. — 255 lpp.
49. Monteņs M. Esejas. — R.: Zvaigzne, 1982. — 142 lpp.
50. Monteņs M. Esejas — R.: Zvaigzne, 1982. — 144 lpp.
51. Mūsdienu feministiskās teorijas. — R.: Jumava, 2001. — 464 lpp.
52. Neuringer, Charles. Suicidal women: Their thinking and feeling patterns. — New York: Gardner Press, 1982. — 119 p.
53. Omārova S. Cilvēks dzīvo grupā. Sociālā psiholoģija. — R.: Kamene, 2001. — 172. lpp.
54. Paul L. Feminist Criticism: From Sex-Role Stereotyping to Subjectivity // Encyclopedia of Children's Literature (ed. Hunt P.). — London & NY: Routledge, 1996. — 101.–112. lpp.
55. Pipirs A. Pašnāvības sērga, viņas cēloņi un apkarošana. Atmosferas vārds latviešu tautai. — Limbaži: Rakstu Avots, 1934. lpp
56. Political systems and definitions of gender roles. — Pisa: Università di Pisa, 2001. — 298 lpp.
57. Psiholoģijas vārdnīca — R.: Mācību Grāmata, 1999. — 160. lpp.
58. Psychiatry. 2nd ed. — Philad.: Harwal Publishing, 1990 — 335 lpp.
59. Reiznieks V. Sievietes vieta pasaulē. Vītāloģisks pētījums. — R.: J. Grīnberga izdevums, 1935 — 256 lpp.
60. Repše G. Gadsimta beigu skatiens. — Rīga: Pētergailis, 1999 — 272. lpp.
61. Ritchie D. J., Kugelmass J. W. The Emerging Democracy of Lithuania. A Society in Transition and Its Children // Advocating for Children and Families in an Emerging Democracy. The Post-Soviet Experience in Lithuania.
62. Robbins P. R. Adolescent suicide. — Lond.: McFarland, 1998. — 162 lpp.
63. Rožkalne A. Fantāzija par neizzināmo Gundegas Repšes prozā // Repše G.,

- Rožkalne A. Poētiskā anatomija. — R.: Pētergailis, 1999. — 9. — 160. lpp.
64. Saar G. Einstellung zum Suizid in Deutschland und Israel. — Berlin, Freie Universität, Dissertation, 2005. lpp
65. Sebre S. Latviešu sievietes un vīrieša tēli literatūrā: psihoanalītiskā interpretācija. // Feminisms un literatūra. — R.: Zinātne, 1997. — 42.–52. lpp.
66. Seneka L. A. Vēstules Lucīlijam par ētiku. — R.: Zinātne, 1996. — 327. lpp.
67. Skaine R. Female suicide bombers. — Jefferson: McFarland, 2006. — 225 lpp.
68. Skrodelis A. Ceļā uz augšu. — Limbaži: Rakstu Avots, 1934 — 92 lpp.
69. Stikāne I. Bērnības atmiņas latviešu trimdas literatūrā // Atmiņa kultūrvēsturiskā kontekstā. Starptautiskas konferences materiāli I — Daugavpils: Saule, 2002. — 48.– 55. lpp.
70. Suicidal Behavior in Europe: Results from the WHO/EURO Multicentre Study on Suicidal Behavior. — Cambridge: Hogrefe & Huber, 2004 — 288 lpp.
71. Uļjanova S. Łotysze Inflant polskich. // Kultūras krustpunktu meklējumi. — R.: Latvijas Kultūras akadēmija, 1998. — 95.–129. lpp.
72. Vārnik A. Enesetapud Eestis. 1965.–1995. Suicide in Estonia — Tall., 1997. — 126 lpp.
73. Vorobjovs A. Sociālā psiholoģija. — R.: Jumi, 2002. — 340 lpp.
74. Vulfa V. Sava istaba. — R.: Atēna, 2002. — 144 lpp.
75. Willemsen R. Der Selbstmord: in Berichten, Briefen, Manifesten, Dokumenten und literarischen Texten. — München: Dt. Taschenbuch Verl., 1989. — 516. S.
76. Wittmer H. Selbsttötung als philosophisches Problem: über die Rationalität un Moralität des Suizids. — Paderborn: Mentis, 2003. — 419 lpp.
77. Women in Transition. Voices from Lithuania. (ed. La Font S.) — Albany: State Univ. of New York Press, 1998. — 140 lpp.
78. Zeiferts T. Latviešu rakstniecības vēsture. — R.: 1993.
79. Кацура А. Поединок чести: Дуэль в истории России. — М.: Радуга, 1990. — 340. lpp.
80. Гудков Л. Негативная идентичность. — М.: Новое Литературное Обозрение, 2004. — 816 стр.
81. Заславская Т. И. Современное российское общество. Социальный механизм трансформаций. — М.: Дело, 2004. — 400 стр.
82. Изменяющаяся Россия в зеркале социологии. — М.: Летний Сад, 2004. — 280 стр.

83. Меки Б. Суицид. Хрестоматия по суицидологии — Киев, 1996.
84. Моловиков А. Н. Клиническая и психологическая парадигма самоубийства. Суицидоогия: Прошлое и настоящее., Москва., 2001.
85. Панерно И. Самоубийство как культурный институт. — М.: Новое Литературное Обозрение, 1999. — 252 стр.
86. Полякова Н. XX век в социологических теориях общества. — М.: Логос, 2004. — 384 стр.
87. Рейфман И. Ритуализованная агрессия. Дуэль в русской культуре и литературе. — М.: Новое Литературное Обозрение, 2002. — 336 стр.
88. Страхи и тревоги россиян. — Спб.: Изд-во РХГИ, 2004. — 216 стр.
89. Суицидология: Прошлое и настоящее — М.: , 2001. — 568 стр.
90. Чхарташвили Г. Писатель и самоубийство. М.: Новое Литературное Обозрение, 1999. — 576 стр.
91. Шнейдман Э. С. Душа самоубийцы. — Москва : Смысл, 2001. — 315 стр.

Periodikā publicētie raksti

1. Berelis G. Peldēšanās virs bezdibeņa. // Diena. — 2000. g. 7. aug. — 14. lpp.
2. Blumberga G. Ārdi domas kā sienam nopļautu zāli. Nora Ikstena intervijā Gundegai Blumbergai // Karogs. — 2001, Nr. 3 — 8.– 25. lpp.
3. Brūvere I. Man patiešām patīk. Neizmantotas iespējas teorija un prakse. // NRA — 2000. g. 8. jūl. — 13. lpp.
4. Burve A. Adatas galā // Sestdiena. — 2005., 12.–18. marts. — 14.–16. lpp.
5. Canetto S. S. She died for love and he for glory // Omega — 1992., Nr. 26. lpp
6. Ceplis R. Teksts kā pateicība, pienākums, piemērs un sakrālā autobiogrāfija // Karogs. — 2005, Nr. 7 — 155.– 159. lpp.
7. Dubiņa I. Kaķenīte latviešu postmodernisma bēniņos // Karogs. — 2002, Nr. 6 — 180.– 184. lpp.
8. Dubiņa I. Stigmas Padomju Latvijas miesā // Karogs. — 2002, Nr. 9 — 157.– 164. lpp.
9. Dubiņa I. Svētās mocības // Karogs. — 2003, Nr. 9 — 186.– 192. lpp.
10. Dubiņa I. Vai epitāfija latviešu ciešanām? // Karogs. — 2001, Nr. 1 — 146.– 148. lpp.
11. Dubiņa I. Vētras un dziņu laikmeta rituāli // Karogs. — 2003, Nr. 4 — 187.– 193. lpp.

12. Dubiņa I. Viņas iekšējā telpa // Karogs. — 2001, Nr. 4 — 179.– 183. lpp.
13. Gailiene D. Lithuania: Suicide king of Europe? // The Baltic Times. — 1998. — 8./14. okt. — 7. lpp.
14. Hegel G. W. F. Grundlinien der Philosophie des Rechts, 1. Teil: Das abstrakte Recht. Werke Bd. 7, Frankfurt a. M. 1970 lpp
15. Jēkabsons L. Ābele ar ledus lausku acī // Karogs. — 2005, Nr. 4 — 171.– 172. lpp.
16. Kanepone A. Pašnāvību katrs izvēlas pats. // Neatkarīgā Rīta Avīze. — R., 1996. g. 18. sept. — 3. lpp.
17. Kolmane I. Un viņš to atzina par lētu esam // Karogs. — 2004, Nr. 2 — 108.– 112. lpp.
18. Kronta I. Piezīmes ceļā... // Karogs. — 2001, Nr. 1 — 141.– 145. lpp.
19. Krūmiņš J. Suicide mortality in Latvia: current trends and differentiation. // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. — R., 1993., nr. 1. — 9.– 12. lpp.
20. Ķencis T. Dzīve stāstos // Karogs. — 2004, Nr. 6 — 184.– 187. lpp.
21. Meškova S. Sievišķās pašatklāsmes traumatiskā struktūra Gundegas Repšes romānā “Īkstīte” // Karogs. — 2002, Nr. 2 — 153.– 165. lpp.
22. Milts A. Totalitārisma un okupācijas paradoksi // Karogs. — 2001, Nr. 6 — 148.– 155. lpp.
23. Mundurs-Skuja V. Latgolas rakstnīki vaļsts 20 pastovēšonas godūs // Zīdūnis. — 1938. Nr. 2.
24. Paparde I., Galkina I. Pašnāvību skaits Latvijā samazinās. // NRA — R., 1998. g. 4. dec. — 4. lpp.
25. Poišs M. Pazudušā dēla otrā atnākšana // Karogs. — 2002, Nr. 9 — 165.– 178. lpp.
26. Pole S. Pašnāvībā dzīvi beidz divreiz vairāk cilvēku nekā auto negadījumos. // Vakara ziņas. — R. — 1998. g. 18. dec. — 5. lpp.
27. Repše G. Mana Eiropa // Karogs. — 2001, Nr. 5 — 4.– 6. lpp.
28. Repše G. Un pietiek man ar šo mūžu — pārpārēm // Labrīt. — 1994. 14. jūl. — 9. lpp.
29. Rožkalne A. Latviešu prozas piramīda // Karogs. — 2005, Nr. 8 — 126.– 132. lpp.
30. Siliņa Z. Viestura Vecgrāvja saruna ar Amandu Aizpurieti. Man nepatīk šis laiks un šī vieta // Karogs. — 1995., Nr. 4. — 186.–198. lpp.
31. Svēlpis A. Mans amulets — mīlotā mana... // Avots. — 1989. — Nr. 9. — 14.–16. lpp.
32. Theiss J. Female Suicide, Subjectivity and the State in Eighteen-Century China // Gender & History. — Vol. 16, Nr. 3, November 2004 — 513.–537. lpp.
33. Utināns A. Jaunās reliģiskās kustības un psihiatrija. // Doctus. — R., 2002., nr. 1. —

- 32.–35. lpp.
34. Vērdiņš K. Man patīk viņus mocīt. Ingu Ābeli izprašņā Kārlis Vērdiņš // Karogs. — 2003, Nr. 4 — 10.– 21. lpp.
35. Zariņa J., Zeibote S. Suicīds. // Jums, kolēģi. — R. — 1998. nr. 5. — 52.–53. lpp.
36. Ziedonis R. Talantam jāļauj ganīties. Gundega Repše sarunā ar Rimantu Ziedoni // Karogs. — 2001, Nr. 1 — 13.– 28. lpp.
37. Zirnis E. Bedrīte labākajiem draugiem. Paulu Bankovski intervē Egīls Zirnis // Karogs. — 2003, Nr. 7 — 10.– 23. lpp.